

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
The Thailand Research Fund

การศึกษากับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ

กนกรัตน์ ยศไกร และคณะ

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยชุด การศึกษากับ
ชุมชน โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

30 มีนาคม 2547

คณะผู้วิจัย

1. นางสาวกนกรัตน์ ยศไกร	หัวหน้าโครงการ
2. นางสาววนิดา ธารถวิล	นักวิจัย
3. นางสาวเกศริน เตียวสกุล	นักวิจัย
4. ผศ. รัชมน ศรีแก่นจันทร์	นักวิจัย
5. นายประสาน แสงไพบุลย์	นักวิจัย
6. คณะครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง	นักวิจัย
7. นายสวัสดิ์ นิกากิจ	นักวิจัย
8. นายสนาน มะแอ	นักวิจัย
9. นายสอย ทับทิม	นักวิจัย
10. นายวินัย สมะอุน	ที่ปรึกษาโครงการฯ
11. ผศ.นุชรินทร์ ศติพิบูลย์	ที่ปรึกษาโครงการฯ

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องการศึกษาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ มีที่มาจากการที่นักวิจัยได้ร่วมงานพัฒนากับชมรมรวมใจภักดิ์รักษันน้ำ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม โดยมี ดร.โกวิท วรพิพัฒน์เป็นประธานชมรมในช่วงแรก เริ่มงานตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 ณ คลองแสนแสบย่านมีนบุรีและหนองจอกที่มีปัญหาหลักคือผักตบชวาแน่นเต็มคลองและมีการทิ้งของเสียลงคลอง การรณรงค์ต่อเนื่องกันมาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจุบันชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากคลองมากขึ้นทั้งในด้านการอุปโภคและการสัญจร อย่างไรก็ตามพบว่าชาวบ้านยังมีพฤติกรรมทิ้งของเสียลงคลองและเมื่อน้ำฝนน้ำจะชะล้างฝืนน้ำที่มีสารพิษจากยากำจัดศัตรูพืชลงคลองทำให้ระบบนิเวศในคลองเสียไป ดังนั้นหากไม่มีการสร้างจิตสำนึกใดๆคลองแสนแสบบริเวณรอบนอกที่ยังมีสภาพดีอยู่คงจะเสียในไม่ช้า และหากมีการใช้เป็นบทเรียนแก่แหล่งน้ำอื่นที่ยังสามารถรักษาไว้ไม่ให้เน่าเสียจนยากจะเยียวยาเหมือนกรุงเทพฯชั้นในน่าจะมีประโยชน์ไม่น้อย กล่าวได้ว่าความสำเร็จของชมรมฯที่ผ่านมาเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง ได้แก่ นโยบายภาครัฐต่อการรักษาแหล่งน้ำทั่วประเทศซึ่งเป็นมิติด้านกว้าง แต่ในมิติด้านลึกคือเรื่องของการสร้างจิตสำนึกให้รักษาแหล่งน้ำในที่นี้คือคลองแสนแสบยังมีไม่เพียงพอ ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้สามารถเติมเต็มในส่วนที่ขาด ด้วยการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้เยาวชนและชาวบ้านผ่านการศึกษาที่เกิดขึ้นในชุมชนริมคลองแสนแสบ

วัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ ศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบจากชุมชนมาสู่ชุมชนศาลาแดง ศึกษากระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน และศึกษามิติอื่นๆ ที่มีผลกระทบต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น โดยจะทำการศึกษาที่ชุมชนศาลาแดง หมู่ 5 เขตหนองจอก และหมู่ 9 เขตกระทุ่มราย ใช้เวลาในการศึกษา 1 ปี คือ ตั้งแต่วันที่ 15 มกราคม 2545- 15 มกราคม 2546

แนวคิดที่ใช้ศึกษาได้แก่ แนวคิดแบบองค์รวมกับการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม กระบวนการทางวัฒนธรรมและศาสนากับการรักษาคลองแสนแสบ คลองแสนแสบกับบริบทที่เกี่ยวข้อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งแนวคิดทางด้านการศึกษาใช้ทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้แบบพุทธิปัญญาและการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม การบูรณาการวิชา และการศึกษาปัจจัยเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย คือ ปัจจัยนำเข้าได้แก่สถานะพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชนผ่านกระบวนการของการทำหลักสูตรท้องถิ่นในเด็ก การศึกษาดูงานในผู้ใหญ่ ทำให้เกิดจิตสำนึก

ในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน เป็นที่มาของคำถามหลักในการวิจัยที่ว่า กระบวนถ่ายโอนหรือแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกมาลุลอิสลามกับชุมชนศาลาแดงมีการขับเคลื่อนอย่างไรและได้ผลอย่างไร หลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดงที่ร่วมกันทำระหว่างครูกับชาวบ้านมีลักษณะใด จะช่วยแก้ปัญหาคลองแสนแสบได้มากน้อยเพียงใด ทำอย่างไรจึงจะให้ชาวชุมชนศาลาแดงตระหนักในปัญหามลพิษในคลองแสนแสบและเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้มีสภาพดีอย่างยั่งยืน มิติด้านอื่น ๆ มีผลต่อการเรียนรู้เรื่องจิตสำนึกในการรักษาคลองหรือไม่ และส่งผลต่อหลักสูตรท้องถิ่นอย่างไร

ระเบียบวิธีในการวิจัยที่ใช้เป็นเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เชิงปริมาณได้แก่ การตรวจคุณภาพน้ำในคลองแสนแสบและการประเมินผลทัศนคติของนักเรียน อาจารย์และชาวบ้านต่อหลักสูตรท้องถิ่นและกิจกรรมงานวิจัยต่างๆ ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้เป็นแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมกับโรงเรียนและชุมชนเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบทั้งในรูปแบบของหลักสูตรท้องถิ่นและกิจกรรมอื่นๆ ที่มีในชุมชน ผ่านวิธีวิจัย ประการแรกเป็นการสัมภาษณ์ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ประการที่สองเป็นการสังเกตโดยตรงและแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีกรอบการสังเกตคือ ฉาก พฤติกรรม กิจกรรม ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมและการให้ความหมาย การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการจำแนกและจัดระบบ รวมทั้งการตีความหมายของข้อมูล การนำเสนอข้อมูลใช้วิธีพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า การถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนกมาลุลอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดงยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เนื่องจากการก้าวข้ามขั้นตอนที่ชุมชนศาลาแดงต้องตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสบเสียก่อน แต่ได้มีการวางรากฐานของวิธีคิดในการรักษาคลองแสนแสบผ่านสื่อหนังสือพิมพ์ชุมชน แลผ่านการบรรยายของอิหม่ามวินัย สะมะอูนแห่งมัสยิดกมาลุลอิสลาม นอกจากนี้ได้ข้อสรุปว่าภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบของชุมชนศาลาแดงน่าจะระเบิดจากข้างในมากกว่าการรับมาจากภายนอก เนื่องจากมีศักยภาพเพียงพอ

กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 1/2545 ได้ให้หลักสูตรเรื่อกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ซึ่งมี 6 หน่วย ประกอบด้วย เรื่อกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ประวัติชุมชนศาลาแดง ประเพณีและการละเล่นพื้นบ้าน กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ การว่ายน้ำและพายเรือ และมัคคุเทศก์น้อย ซึ่งเมื่อประเมินผลโดยอาจารย์ประจำหน่วยและนักวิจัยพบว่าส่วนใหญ่ผลการประเมินอยู่ในระดับดีแทบทุกหน่วย ส่วนข้อเสนอแนะคือควรมีการโยงเข้ากับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบด้วย ส่วนหน่วยที่อาจารย์ไม่สันทัดเช่นมัคคุเทศก์น้อยได้เปลี่ยนเป็นเกษตรธรรมชาติซึ่งตรงกับความต้องการของชุมชนและความถนัดของอาจารย์ ส่วนกระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนถัดมา มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นในภาคเรียน

ที่แล้ว ทดลองการบูรณาการวิชาหลักสูตรท้องถิ่นเข้าสู่วิชาแกน ทดสอบแนวคิดหลักสูตรท้องถิ่นพบว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ อาจารย์สามารถบูรณาการวิชาแกนกับหลักสูตรท้องถิ่นได้ ส่วนการทดลองทำ"หลักสูตรของหนู"ได้จุดประกายให้สังคมได้ขบคิด และได้ท้าทายให้เกิดการพัฒนาหลักสูตรของหนูให้เป็นจริงในโรงเรียนที่ศึกษารวมทั้งโรงเรียนอื่นๆผ่านทางสื่อมวลชน

กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ แบ่งเป็นกิจกรรมของกลุ่มนักเรียนและกลุ่มผู้ใหญ่ ซึ่งทั้งสองกลุ่มสามารถสร้างการแลกเปลี่ยนพูดคุยในเรื่องการพัฒนาของชุมชนมากขึ้น และทำให้มีจิตสำนึกร่วมในการรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น

ส่วนมิติอื่นๆที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบและหลักสูตรท้องถิ่นพบว่ามีทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ มิติด้านศาสนาและวัฒนธรรม มิติทางด้านการเมือง การปกครอง มิติทางด้านการสื่อสารและมิติทางด้านเศรษฐกิจ

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไปคือ พัฒนาแนวคิดหลักสูตรของหนูให้เป็นจริง และใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมพลังชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกและเพื่อสร้างการพัฒนาจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมผ่านกระบวนการทางศาสนาและวัฒนธรรมในกลุ่มคนไทยพุทธให้มากขึ้น ฝ่ายการศึกษาสำนักงานเขตกรุงเทพมหานครชั้นนอก รวมทั้งโรงเรียนที่อยู่ริมคลองแสนแสบ เขตกรุงเทพฯชั้นนอก รวมทั้งโรงเรียนอื่นๆที่มีบริบทใกล้เคียงกันสามารถนำ"วิธีคิด"ในการรักษาแม่น้ำลำคลองผ่านการศึกษาไปปรับใช้ได้ นอกจากนี้เสนอให้ชมรมรวมใจรักดีรักษัดันไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม ได้ปรับวิธีการรณรงค์การรักษาคลองแสนแสบด้วยการเสริมสร้างพลังให้โรงเรียนและชุมชนสามารถรักษาคลองแสนแสบด้วยตนเอง โดยในขั้นต้นใช้การหาข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชนที่มีศักยภาพ ตามด้วยการเสริมสร้างพลังให้โรงเรียนและชุมชนรักษาคลองแสนแสบด้วยวิธีการที่มีความต่อเนื่อง

Abstract

To study “Education and Awareness : a case of San-Sab Canal” came from researcher experiences with “Assembly of Collective Consciousness to preserve trees, rivers and canals, and environments” or Shom-Rom Raum-Jai-Pak which was governed by Dr.Kowit Worapipat in the initial phase in 1994-2000. The objective of this assembly is to preserve and conserve San-Sab canal from useless to be utility and dignity of historical canal. The results of their campaign are not only clean San-Sab canal but every rivers and canals in Thailand though “Conserving and Preserving Rivers and Canals Day” and many public policies about rivers and canals.

Even though San-Sab canal in Nong-jok, the outer area of Bangkok located along San-Sab canal, look like clean in physical but in fact there are some chemical from rice farming which destroy ecology in San-Sab canal especially in the rainy season. The way of life of Saladang community; in Nong-Jok area, need to use water from the canal. Moreover, almost Saladang people is not awareness in chemical problem. The researchers raise a question that If San-Sab problem in this area has not been solved, it will be crisis situation which cannot be recovered like inner area of Bangkok .

How Shom-Rom Raum Jai Pak do with the problem? They work in broad dimension; public policy like giving budget for waste carrier by boats, eradicate crops by trucks and doing big campaign in “Conserving and Preserving Day” (20 September in every year). The more doing in structure system, the less deepen inside villagers consciousness because it's assigned by top to bottom level. Therefore, this research will gain lack of bottom level by emphasizing in building up San-Sab preserving awareness though Education.

The research purposes are 1) to study the transfer process of local wisdom in preserving San-Sab canal from kamalunislam to Saladang community. 2) to study local curriculum in building up San-Sab preserving awareness. 3) to study San-Sab problems awareness and to preserve awareness. 4) to study other dimensions to involve in preserving awareness and local curriculum. Furthermore, the research scope are Saladang community area in Moo 5 and Moo 9 and has studied in a year from January 2002 to January 2003.

The research concepts are Holism, religion and culture process, learning process, theory of constructivism, integrated instruction, factors and conditions of the participation between school and community. And the conceptual framework is system process which comprised of input, process and output. The input means basic conditions of the school and the community including relationship and participation. The processes mean the local curriculum process and to make a tour of inspection of villagers. The last one is output which means awareness to preserve San-Sab canal.

Research methodology is both qualitative and quantitative method. The quantitative method is to check San-Sab water quality by scientific method and to evaluate the attitude of students, teachers and villagers about research activities. In addition, there are various methods to be used for instance interview and observation. Interview is formal and informal including key informant interview. Observation is direct and indirect including participation observation which scoped in setting, acts, activities, relationship, participation and interpretation. Moreover, the data analysis covers 1) typology and taxonomy 2) Interpret data. And the data presentation is descriptive method.

The results are 1) the transfer process of preserving San-Sab canal from kamalunislam to Saladang community has not been successful yet because it might be jump rapidly from San-Sab problem awareness to find out problem-solving. Moreover, it may be better if Saladang community will develop the appropriate problem-solving by themselves. However, Winai Samaul; emam of Kamalunislam, can transfer his way of thought in preserving San-Sab canal though monthly community newspaper; San-Sab. 2) The first Suloa-Saladang school local curriculum; **Boats and Saladang way of life**, includes 6 units for example (1) Boats and Saladang Way of Life (2) History of Saladang Community (3) Festival and Folk Media (4) Eradicate Weak Point Before Boat Competition (5) Swimming and Rowing (6) Little Tourist Guide. Finally, almost units of the local curriculum evaluation are good levels but they ought to relate with key concept; to building up San-Sab preserving awareness. Moreover, Little Tourist Guide unit has some problems with non-expertise in teaching tourist guide but agriculture instead then some lesson did not teach and some lesson is not successful enough. Therefore, it is reasonable to change this topic of this unit to be another like natural agriculture.

Therefore, the local curriculum in later semester of Saladang has 3 purposes for instance (1) to improve the previous local curriculum. (2) to integrated the unit of local curriculum into core 8 subjects and (3) to prove “*My Curriculum*” or children belonging curriculum. The results are (1) teachers are able to relate San-Sab preserving awareness with their lessones. (2) teachers can integrate local curriculum content to core subjects. (3) “*My Curriculum*” initiates not only the school but also Thai society with moving this concept to public by mass media; newspapers, radio and television.

3) The processes which build up San-Sab problem awareness and preserving awareness separate into 2 groups, children and adult. However, they can make more sharing opinion intensely about Saladang community development among their family and community

4) Other dimensions; religious and culture, politic, communication and economic, can affect directly and indirectly with San-Sab preserving awareness and local curriculum.

In sum, even though there are many topic that the research find out but there are some issues that need to be developed for instance : 1) Developing “*My Curriculum*” to be happen in full scale in Sulao-Saladang school and Thai society. 2) Using PAR to empower Nong-Jok natural circle. 3) Develop environmental awareness though Buddhism and culture in Thai group of Saladang community. 4) Educational sections of Bangkok office adopt this way of thought to develop San-Sab preserving awareness in schools which are nearby San-Sab canal. 5) Other schools nearby river and canal can adopt this way of thought to build up preserving awareness though local curriculum. 6) Shom-Rom Raum-Jai-pak adopt to use community-base development from only ceremony in “Conserving and Preserving Day” to empower strengthen community to preserve their San-Sab canal by themselves.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	๑
บทคัดย่อ	๒
สารบัญ	๘
บทที่ 1 บทนำ	1
ตอนที่ 1 แนวคิดทางทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย	6
บทที่ 2 แนวคิดแบบองค์รวม (Holism) กับการสร้างจิตสำนึกต่อ- สิ่งแวดล้อม	7
บทที่ 3 กระบวนการทางศาสนาและวัฒนธรรมกับการรักษาคลองแสนแสบ	12
บทที่ 4 คลองแสนแสบกับบริบทที่เกี่ยวข้อง	26
บทที่ 5 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับหลักสูตรท้องถิ่น	33
บทที่ 6 ข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชน	46
บทที่ 7 กรอบแนวคิด คำถามหลักในการวิจัย	60
ตอนที่ 2 ผลการวิจัย การวิเคราะห์ สรุปและเสนอแนะ	69
บทที่ 8 กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบ - จากชุมชนมาสู่อิสลาม มายังชุมชนศาลาแดง	70
บทที่ 9 กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษา- คลองแสนแสบภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545	85
บทที่ 10 กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการ- รักษาคลองแสนแสบ ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545	116
บทที่ 11 กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบ- และการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน	154
บทที่ 12 มิติอื่นที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น	170
บทที่ 13 สรุป และเสนอแนะ	175
บรรณานุกรม	185
ภาคผนวก	188
ภาคผนวกที่ 1 สารการเรียนรู้ของหลักสูตรท้องถิ่น	189
ภาคผนวกที่ 2 วิธีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น	204
ภาคผนวกที่ 3 สรุปประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่น	207
ภาคผนวกที่ 4 หนังสือพิมพ์แสนแสบ	231

บทนำ

การศึกษายุคปฏิรูปมีการเคลื่อนไหวหลายอย่าง หลักสูตรท้องถิ่นถือเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งหัวใจของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นคือการคืนโรงเรียนให้ชุมชน หลังจากที่ภาครัฐได้ยึดการศึกษามาจากชุมชนกว่าสี่ทศวรรษของการพัฒนาประเทศ ภาพสะท้อนความล้มเหลวของการศึกษาไทยคือ เกิดการรวมศูนย์อำนาจของส่วนกลางในขณะที่ท้องถิ่นเปรียบเสมือนร่างที่ไร้วิญญาณ เนื่องจากเกิดการดูดซับทรัพยากรบุคคลที่มีความรู้เข้าสู่เมือง จากเนื้อหาทางการศึกษาเป็นตัวสนับสนุนที่สำคัญทำให้เรื่องส่วนกลางมากกว่าเรื่องที่อยู่ใกล้ตัวในบ้านตัวเอง ช่วงแรกอาจเป็นเพียงผลกระทบไม่มากนัก แต่นานเข้าปัญหาสมองไหลของชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ จุดหักเหที่สำคัญของการทบทวนที่ย้อนกลับมาให้ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น น่าจะมาจากผลกระทบจากสภาวะพองสบู่ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ที่ทำให้เห็นว่าความรู้ที่มุ่งเรื่องความเจริญของเมืองแท้จริงไม่ได้ทำให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมดังข้ออ้างในการพัฒนาประเทศ ที่ผ่านมாதศนคติของนักเรียน นักศึกษามีชีวิตเพื่อสร้างประโยชน์ให้ชุมชนท้องถิ่นของตน แต่เป็นรู้เพื่อสร้างฐานะทางสังคมของตนให้สูงขึ้นๆ หรือที่กล่าวว่า“เรียนสูงๆจะได้เป็นเจ้าเป็นนายคน” ดังนั้นทำให้ยิ่งเรียนสูงยิ่งห่างไกลจากชุมชนมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อโอกาสที่ชุมชนจะยึดพื้นที่ทางปัญญาด้วยภูมิรัฐของตน จึงควรอย่างยิ่งที่สถาบันราชภัฏในนามสถาบันอุดมศึกษาเพื่อท้องถิ่น จะได้แสดงบทบาทของตนออกมาอย่างเต็มที่ กอปรกับการได้รับการสนับสนุนทุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และได้รับการก่อตั้งส่วนทางปัญญาจนกลายเป็นความแข็งแกร่งในแนวคิดพร้อมจะปรับใช้ชุมชน จากทีมประสานงานการศึกษาที่ชุมชนในนามดร.อมรวิชัย นาคทรัพย์และคณะ มากไปกว่านั้นทีมประสานงานได้ให้ขวัญและกำลังใจแก่นักวิจัยชาวราชภัฏที่ถูกผูกมัดจากวงวิชาการเสมอมา ด้วยการร่วมทุกข์ร่วมสุข ให้โอกาสและพร้อมที่จะเข้าใจ

นอกจากนี้ งานวิจัยเรื่องการศึกษาและการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ จะเสร็จสิ้นไม่ได้เลยหากไม่มีคณะบุคคลที่สำคัญ ได้แก่ เด็กๆที่มีจิตใจอ่อนโยน รวมทั้งคณาจารย์และอาจารย์ใหญ่ทั้งสองท่านแห่งโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงที่มีความคิดสร้างสรรค์ วิทยากรทุกท่านที่สร้างความชัดเจน ชาวศาลาแดงที่ให้โอกาสและให้ความช่วยเหลือ ชมรมรวมใจภักดิ์รักษต้นไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อมที่จริงใจกับการรักษาคคลองแสนแสบและแหล่งน้ำทั่วประเทศเสมอมา รวมทั้งตัวแทนจากสำนักงานเขตหนองจอก และนักพัฒนาแห่งสวนดวงตะวันทุกท่านที่ให้การสนับสนุน

ด้วยจิตคารวะ

กนกรัตน์ ยศไกรและคณะ

มีนาคม 2547

บทที่ 1

บทนำ

คลองแสนแสบมีอายุ 166 ปี ขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จากหัวหมากไปสิ้นสุดที่บางขนาก มีวัตถุประสงค์ทางด้านยุทธศาสตร์เพื่อใช้เป็นเส้นทางอำนวยความสะดวกในการเดินทางขนส่งเสบียงอาหารและส่งกำลังกองทัพจากเมืองหลวงไปยังเขมรและญวนในการสงคราม ใช้เวลาขุดนานถึง 14 ปี นอกจากนี้คลองแสนแสบยังใช้เป็นเส้นทางที่เรือประโชนต่อกรุงเทพฯ ในการปกครองหัวเมือง และใช้เป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำ ดังนั้นคลองแสนแสบจึงมีความสำคัญทั้งในทางยุทธศาสตร์และคมนาคม

นอกจากนี้คลองแสนแสบยังมีความสำคัญในด้านการติดต่อค้าขาย เนื่องจากในปี พ.ศ. 2398 ที่ไทยได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ ทำให้ต้องเปิดประตูค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น เส้นทางคมนาคมในยุคนั้นที่สะดวกมีเพียงคลองเท่านั้น และคลองแสนแสบมีความเหมาะสมในการทำการขนส่งสินค้า เนื่องจากมีความยาวมาจากกรุงเทพฯ ไปถึงหัวเมืองใกล้เคียง ทำให้สินค้าได้ระบายไปสู่เมืองต่างๆ ที่อยู่ริมคลองหรือที่อยู่ใกล้กับคลองแสนแสบที่ไหลผ่าน

ต่อมาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 มีการสร้างถนน ทำให้การคมนาคมเพื่อการติดต่อค้าขายได้เปลี่ยนจากการใช้แม่น้ำลำคลอง ไปเป็นการใช้ถนนมากขึ้น อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตชาวบ้านในยุคนั้นยังใช้คลองเพื่อการสัญจรอยู่เช่นเดิม ยังมีเรือเมล์แล่นระหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียง ชาวบ้านริมคลองยังใช้น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค รวมทั้งใช้ในการเกษตรอีกด้วย

ต่อมาช่วงปี 2520 เป็นต้นมา คลองแสนแสบ เปลี่ยนหน้าที่หลักเป็นท่อระบายน้ำขนาดใหญ่ของนครฯ เนื่องจากมีการปล่อยน้ำเสีย และสิ่งปฏิกูลลงคลอง ทำให้น้ำในคลองแสนแสบในกรุงเทพฯ ขึ้นในเน่าเหม็น และมีสีดำ ส่วนกรุงเทพฯ ชั้นนอกเช่นเขตมีนบุรี หนองจอก คลองแสนแสบ คลองสามวา ฯลฯ กลายเป็นแปลงปลูกผักพืช โดยเฉพาะผักตบชวาเป็นอย่างดี อีกทั้งมีการระบายน้ำเสียลงคลองเช่นกัน แต่เนื่องจากปริมาณที่พอกอาศัยยังไม่มากนัก ทำให้สภาพน้ำยังอยู่ในสภาพใช้ได้ ซึ่งชาวบ้านยังใช้น้ำในคลองแสนแสบในการอุปโภค และรดน้ำต้นไม้

ดร. โกวิท วรพัฒน์ อดีตปลัดกระทรวงศึกษาและเครือข่ายประชาคมจากหลายอาชีพ รวมทั้งแกนนำชาวบ้าน เห็นความสำคัญของคลองแสนแสบทั้งในด้านประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน และด้านประวัติศาสตร์ที่คลองแสนแสบเป็นคลองขุดที่ใช้เวลายาวนาน ใช้ในหลายหน้าที่ดังกล่าวข้างต้นและยังเคยเป็นคลองที่สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จประพาสต้นอีกด้วย ดังนั้นเพื่อให้คนรุ่นหลังได้รำลึกถึงสิ่งที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ จึงได้ร่วมกันตั้งชมรมรวมใจภักดิ์รักษแม่น้ำลำคลองขึ้น (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นชมรมรวมใจภักดิ์รักษาด่านน้ำ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม) ในปี พ.ศ. 2537 ได้กราบบังคมทูลเชิญ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เสด็จ

ประพาสต้น นับว่าคลองแสนแสบได้รับพระกรุณาธิคุณจากเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ถึงสองพระองค์ด้วยกัน อันทำให้ชาวบ้านริมคลองมีความปลาบปลื้มใจยิ่งนัก เกิดความตั้งใจที่จะร่วมกันอนุรักษ์รักษาคคลองต่อมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนหน่วยงานภาครัฐ เริ่มมีนโยบายในการทำมาสะอาดคลองและเก็บขยะริมคลอง ทำให้คลองแสนแสบทุกวันนี้สามารถใช้ในการสัญจรทางน้ำ การเกษตร และใช้ในชีวิตประจำวัน

จากจุดเริ่มต้นการพัฒนาคลองแสนแสบที่ประสบความสำเร็จในด้านการจัดประกายให้ชาวบ้าน ภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษาได้ร่วมมือการพัฒนาคลองแสนแสบให้มีสภาพดีขึ้นในกรุงเทพฯ ชั้นใน สิ่งปฏิญณ์น้อยลง มีนโยบายภาครัฐในการทำที่บำบัดน้ำเสียก่อนทิ้งลงคลอง (แม้ไม่แล้วเสร็จ) แต่ในส่วนกรุงเทพฯ ชั้นนอกเขตมีนบุรี หนองจอก คลองสามวา ฯลฯ คลองได้กลับฟื้นคืนชีพอีกครั้งหนึ่ง ด้วยรัฐบาลกำหนดให้วันที่ 20 กันยายน ซึ่งเป็นวันที่สมเด็จพระเทพฯ ได้เสด็จประพาสคลองแสนแสบ เป็นวันอนุรักษ์ รักษา แม่น้ำลำคลองแห่งชาติ เป็นที่มาของนโยบายของภาครัฐที่เกี่ยวกับการรักษาแม่น้ำลำคลอง งบประมาณด้านคมนาคมจากที่ให้เฉพาะการคมนาคมทางบก แบ่งมาพัฒนาการคมนาคมทางน้ำมากขึ้น

จากความสำเร็จก้าวแรกของการพัฒนาคลองแสนแสบที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของนโยบายภาครัฐ ทั้งในระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับชุมชน โดยในระดับชุมชนมีแนวทางในการรักษาคลองแบบมีส่วนร่วมในกลุ่มชาวบ้าน ส่วนในกลุ่มครูมีบทบาทเข้าร่วมงานวันอนุรักษ์รักษา แม่น้ำลำคลองของทุกปี แต่มีบางโรงเรียนที่ได้นำแนวคิดเรื่องการพัฒนาคลองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมการเรียนการสอน เช่น โรงเรียนสตรีศรีสุราษฎร์ธานี โรงเรียนมีนบุรี โรงเรียนวัดทรัพย์สโมสร โรงเรียนภักดีนครสวรรค์ เป็นต้น แต่หากดูพลังแห่งการขับเคลื่อนของการศึกษาที่มีต่อการพัฒนาคลองแสนแสบยังไม่มากพอ เนื่องจากยังขาดการพัฒนาคลองแสนแสบแบบมีส่วนร่วมทั้งระบบมีเพียงชุมชนร่วมให้การสนับสนุนด้านงบประมาณเท่านั้น ความเชื่อมั่นของโรงเรียนในศักยภาพของชุมชนที่จะมาร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมประเมิณผล หลักสูตรการเรียนการสอนยังน้อยอยู่ ในขณะที่เดียวกันชุมชนได้ยกหน้าที่ของการศึกษาทั้งหมดให้แก่โรงเรียน

ดังนั้นหากต้องการสร้างพลังในการรักษาคลองแสนแสบให้มากพอที่จะทำให้คลองสะอาดและระบบนิเวศน์ในคลอง รวมถึงบริเวณโดยรอบอยู่ในภาวะสมดุลย์ โรงเรียนกับชุมชนจะต้องจับมือกันพัฒนาคลองแสนแสบ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการกลไกที่เอื้อพอให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งนับเป็นโอกาสอันดี ที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติปี พ.ศ. 2540 ได้เห็นความสำคัญของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ทางโรงเรียน จึงทำให้โรงเรียนต้องพึงภูมิปัญญาและทรัพยากรท้องถิ่น ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็ต้องมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการให้การศึกษาแก่ลูกหลานของตน กลไกที่เห็นชัดเจนคือ หลักสูตรท้องถิ่นนั่นเอง

นอกจากพลังในการขับเคลื่อนการรักษาคอลงแสนแสบที่มากขึ้นแล้ว ความยั่งยืนในการรักษาคอลงเป็นอีกสิ่งหนึ่ง que การศึกษาครั้งนี้สนใจ หลังจากมีการปรับเปลี่ยนระดับโครงสร้างที่เป็นแนวทาง เป็นการปรับในระดับจิตสำนึกซึ่งเป็นแนวคิดอันจะทำให้เกิดความยั่งยืน และกลุ่มเป้าหมายในการรักษาคอลงอย่างหลักเป็นกลุ่มเยาวชนที่จะมีการปรับเปลี่ยนทั้งทัศนคติและพฤติกรรมได้มากและยาวนานกว่า

การเชื่อมกลไกทางการศึกษาที่เอื้อให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่น ประสานกับแนวคิดในการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลง เป็นที่มาของงานวิจัยและพัฒนาในรูปแบบวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเรื่องการศึกษากับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคอลงแสนแสบขึ้นมา เพื่อศึกษาหาแนวทางด้านการศึกษาที่ชาวบ้านและครูร่วมกันสร้างหลักสูตรเพื่อให้เด็กมีจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสบอย่างยั่งยืน ในขณะเดียวกันได้ศึกษาการใช้แนวคิดแบบบูรณาการ ที่เห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง จึงสนใจศึกษาการเกิดจิตสำนึกในการรักษาคอลงจากหลายประเด็น เช่น เกิดจากกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่อง การรักษาคอลงแสนแสบจากชุมชนใกล้เคียงในที่นี้คือชุมชนกมาลุลอิสลาม ที่มีชื่อเสียงในเรื่องของชุมชนเข้มแข็งโดยเฉพาะในเรื่อง การรักษาและพัฒนาคอลงแสนแสบ มาสู่ชุมชนที่ศึกษาในที่นี้คือชุมชนศาลาแดง การสร้างจิตสำนึกของเด็กหรือนักเรียนกับผู้ใหญ่ หรือชาวบ้านเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน ตลอดจนมิติอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสบ

จากการสำรวจเบื้องต้น ณ ชุมชนศาลาแดง ที่เลือกที่จะศึกษา เนื่องจากมีบริบทใกล้เคียงกับชุมชนกมาลุลอิสลาม ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม อยู่ริมคอลงแสนแสบบริเวณชานเมือง เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ นอกจากนี้กระบวนการทำวิจัยที่สนใจแนวคิดแบบบูรณาการที่สนใจการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสบด้วยการสร้างจิตสำนึกแบบคู่ขนานทั้งเด็กและผู้ใหญ่ รวมทั้งแนวคิดบูรณาการในมิติที่หลากหลายที่เป็นปรากฏการณ์ในชุมชน อันส่งผลต่อการสร้างจิตสำนึกด้วยเช่นกัน ได้แก่ มิติทางด้านสิ่งแวดล้อม มิติทางการศึกษา มิติทางด้านสื่อสาร มิติทางด้านสังคมและ วัฒนธรรม เป็นต้น

ท้ายสุดจะมีสรุปปัจจัยและเงื่อนไขทำให้เกิดหรือไม่ให้เกิดการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสบ เพื่อเป็นประโยชน์ที่ชุมชนอื่นๆ อาจจะไปประยุกต์ใช้ได้

2. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. ศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคอลงแสนแสบ จากชุมชนกมาลุลอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดง
2. ศึกษากระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสบ

3. ศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน
4. ศึกษามิติด้านอื่น ๆ ที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น

3. ขอบเขตในการวิจัย

3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ ในการศึกษาขั้นการพัฒนาหรือ R2 นี้มีวัตถุประสงค์จะทำให้เกิดการพัฒนาคลองแสนแสบ ณ ชุมชนศาลาแดงหมู่ 5 และหมู่ 9 และมีการศึกษากระบวนการถ่ายทอดจึงเกิดจาก 2 พื้นที่ คือชุมชนศาลาแดงและชุมชนมาลูลิอิสลาม ดังนั้นพื้นที่ในการทำวิจัยได้แก่ ชุมชนศาลาแดง หมู่ 5 เขตหนองจอก และหมู่ 9 เขตกระทุ่มราย

3.2 ขอบเขตด้านเวลา ใช้เวลาในการทำขั้นตอนการพัฒนา 1 ปี (มกราคม - ธันวาคม 2545)

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เกิดหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดงอันเกิดจากความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และเน้นเกี่ยวกับการรักษาคลองแสนแสบ
2. ชาวชุมชนศาลาแดงตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสบ และมีจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้ยั่งยืนต่อไป
3. เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนและองค์กรภายนอก กับชาวชุมชนศาลาแดงในการรักษาคลองแสนแสบ
4. เป็นตัวอย่างแก่ชุมชนอื่น ๆ ในการพัฒนาแม่น้ำ ลำคลองด้วยการใช้การศึกษาสร้างจิตสำนึก

5. นิยามเชิงปฏิบัติการ

1. **การตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบ** หมายถึง การเข้าใจอย่างถ่องแท้ของปัญหาที่ทำให้คลองแสนแสบเกิดมลภาวะ
2. **จิตสำนึก** หมายถึง สภาวะทางจิตที่รู้ตัวว่ามีความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตนเองในการรับใช้ผลประโยชน์ของชุมชนของตน รวมไปถึงสังคมโดยรวม
3. **การรักษาคลองแสนแสบ** หมายถึง ความพยายามในการทำให้คลองสะอาดปราศจากมลภาวะทั้งจากสารเคมี สารอินทรีย์หรือจากผักตบชวาและพืชน้ำต่างๆ
4. **การศึกษา** หมายถึง การให้การเรียนรู้ทั้งในระบบ นอกระบบและตามอัธยาศัย

5. **การถ่ายโอนภูมิปัญญา** หมายถึง การสื่อสารที่นำองค์ความรู้เรื่องการรักษาคลองแสนแสบจากชุมชนมาลูลิอิสลามที่เข้มแข็งมากกว่า ไปสู่ชุมชนศาลาแดงที่เข้มแข็งน้อยกว่า

6. **หลักสูตรท้องถิ่น** หมายถึง แผนการศึกษาที่ทำโดยคนในชุมชนคือครูและชาวบ้าน มีเนื้อหาที่เน้นเรื่องการรักษาคลองแสนแสบ

7. **การจัดการทรัพยากร** หมายถึงการสร้างกฎกติการะหว่างชาวบ้านในชุมชนศาลาแดง เพื่อรักษาคลองแสนแสบและนิเวศวิทยาด้านอื่นๆในชุมชน

8. **องค์กรภายนอก** หมายถึง หน่วยงานของภาครัฐและเอกชน ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมชนศาลาแดง ได้แก่ สำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร(หนองจอก) สถาบันราชภัฏจันทรเกษม ชมรมรวมใจรักดีรักษาดินไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม

ตอนที่ 1

แนวคิดทางทฤษฎี และระเบียบวิธีวิจัย

ในตอนที่ 1 แบ่งเป็นสองส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ แนวคิดทางทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย โดยมีทั้งหมด 6 บท ตั้งแต่บทที่ 2 ถึงบทที่ 7 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- บทที่ 2 แนวคิดแบบองค์รวม (Holism) กับการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม
- บทที่ 3 กระบวนการทางศาสนาและวัฒนธรรม กับการรักษาคล่องแสงแสง
- บทที่ 4 คล่องแสงแสงกับบริบทที่เกี่ยวข้อง
- บทที่ 5 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับหลักสูตรท้องถิ่น
- บทที่ 6 ข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียน และชุมชน
- บทที่ 7 กรอบแนวคิด คำถามหลัก และระเบียบวิธีวิจัย

บทที่ 2

แนวคิดแบบองค์รวม (Holism) กับการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม

ในปัจจุบันที่สิ่งแวดล้อมในประเทศไทย รวมถึงสิ่งแวดล้อมโลกได้รับผลกระทบจากปฏิบัติการการทำลายจากมนุษย์ชาติอย่างหนักหน่วงมาประมาณ 166 ปีที่ผ่านมา สิ่งที่มีผลต่อความเสียหายมากดังกล่าวเกิดมาจาก“วิธีคิด”ที่เปลี่ยนจากแนวคิดที่เชื่อมั่นในความมีตัวตนและความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ เป็นแนวคิดวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่สามารถถอนรากถอนโคนวิธีแบบเดิม เป็นแนวคิดที่เน้นความเป็นกลไก แยกส่วนและลดส่วน เชื่อว่าธรรมชาติดำเนินไปหรือเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องเหมือนเครื่องจักร ที่ถูกควบคุมด้วยกฎอันคงที่และทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในโลกของวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ วัตถุหรือธรรมชาติ ฯลฯ สามารถที่จะวัดหรือคำนวณค่าออกมาเป็นตัวเลข หรือผลทางคณิตศาสตร์ได้อย่างแม่นยำ แนวคิดนี้จึงสนใจเฉพาะสิ่งที่สามารถวัดและหาปริมาณได้ สามารถพิสูจน์และสัมผัสได้ด้วยอายตนะของมนุษย์ ดังนั้น “ความจริง” ของกระบวนการทัศน์นี้คือ โลกเป็นเครื่องจักรขนาดใหญ่ มนุษย์เป็นผู้ควบคุมธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์เท่านั้น¹ ดังที่นิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) ซึ่ง Arne Naess ได้นำเสนอแนวคิดว่าด้วยทัศนคติแบบนิเวศวิทยาแนวลึก อันประกอบด้วยหลัก 7 ประการคือ 1) การมองภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมแบบองค์รวม (Holistic) 2) การให้สิทธิกับสิ่งมีชีวิตที่จะมีชีวิตอยู่ 3) การเน้นความหลากหลายและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน 4) การต่อต้านการแบ่งชนชั้น 5) การต่อต้านมลภาวะและการทำลายทรัพยากร 6) เน้นทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน และ 7) ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจและการปกครองตนเอง²

นิเวศวิทยาแนวลึกที่เน้นเรื่องจริยธรรมที่มีต่อสรรพสิ่ง (Land Ethic) ได้ตระหนักว่าทุกสิ่งมีชีวิตทางชีวภาพ (Biotic Right) ที่จะอยู่ร่วมกันในชุมชนชีวภาพ (Biotic Community) เดียวกัน ซึ่งเนื้อหาของการให้ความสำคัญต่อธรรมชาติว่ามีสิทธิในการดำรงอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์ ดังนั้น มนุษย์ควรที่จะมีจริยธรรมต่อธรรมชาติด้วย นอกจากนี้ยังกล่าวถึงผลด้านลบที่มีธรรมชาติ เกิดมาจากมนุษย์มีความเชื่อมั่นในความเจริญเติบโตก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ โดยเฉพาะวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมคือ เป็นต้นตอของการไม่เคารพธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ อากาศ และต้นไม้ หรือเรียกว่าเป็นการลดความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติลง และให้บทบาทเป็นเพียงสิ่งที่ตอบสนองมนุษย์ หรือเรียกว่าเป็นสิ่งที่ “มีประโยชน์” ต่อมนุษย์ หรือมีมุมมองแบบให้มนุษย์เป็นตัวตั้ง ดังแนวคิดที่ว่า

¹ อรรถวิวัฒน์วิทยาทองศ์. *กรอบความคิดด้วยกระบวนการทัศน์และกรณีศึกษา“กระบวนการทัศน์สุขภาพ”*. เอกสารประกอบการประชุมเรื่อง การปรับกระบวนการทัศน์ทางการแพทย์และสุขภาพของสังคมไทย. อุดลำนานา, 22-24 สิงหาคม 2544 พระนครศรีอยุธยา, หน้า 7.

² ยศ สันตสมบัติ และอริยญา ศิริผล. “สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย.” *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 2543, หน้า 170.

“มนุษย์ย่อมอยู่เหนือธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดในโลกมีไว้ เพื่อให้มนุษย์ผู้คิดเอาไปใช้เพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์”

จะเห็นได้ว่าแนวทางปรัชญาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เน้นเรื่อง มนุษย์ต่อสู้กับธรรมชาติ มนุษย์พิชิตชนะธรรมชาติ มนุษย์ควบคุมธรรมชาติ ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าในสังคมสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญานี้ จะเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถในการที่จะจัดการกับธรรมชาติได้ โดยอาศัยพลังอำนาจของเทคโนโลยี ซึ่งรากความคิดของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ได้รับอิทธิพลจากการมองแบบกลไกของนิวตัน (1686) ที่ว่า

“โลกเรานี้ เปรียบเสมือนเครื่องจักร เราต้องดูว่าเครื่องจักรมีกลไกอะไรบ้าง กลไกเหล่านั้นทำงานอย่างไร การมองโลก การมองสังคม มองชีวิตก็ไปในแนวเดียวกัน ทุกสิ่งทุกอย่างไปสรุปรวมกันที่เรื่องวัตถุ ธรรมชาติเองก็กลายเป็นวัตถุและเป็นสินค้า เป็นทรัพยากรเพื่อเอาไว้ใช้ให้เกิดประโยชน์”

“เมื่อรู้จักธรรมชาติและพฤติกรรมของไฟ น้ำ อากาศ ดวงดาว สวรรค์และสิ่งรอบตัวเรา... เราจะสามารถใช้ความรู้เหล่านี้เพื่อเป้าหมายอนเนกอนันต์ ดังนั้นจึงทำให้เราเป็นนายและผู้ครอบครองธรรมชาติ”

ดังที่ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์³ กล่าวว่า การครอบงำของปรัชญาแบบนี้มีส่วนช่วยให้ มีการแยกมนุษย์ออกจากโลกธรรมชาติ ซึ่งนับเป็นการส่งเสริมให้มนุษย์มีความคิดที่จะเอาชนะธรรมชาติ เพื่อให้ได้มาซึ่งความเจริญทางวัตถุ นอกจากนี้แนวคิดวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้ฝังรากลึกมาพร้อมสามร้อยปีมาแล้ว เป็นผลให้เกิดวิกฤตสิ่งแวดล้อม ทั้งดิน น้ำ อากาศ และสิ่งมีชีวิต หรือกล่าวได้ว่าเกิดความเสียหายต่อระบบนิเวศน์ทั่วทั้งโลก วิธีการแก้ปัญหาพระไพศาล วิสาโล⁴ ถึงกับกล่าวว่า วิธีการปฏิรูปที่ผ่านมาที่ใช้มาตรการทางกฎหมาย หรือการปรับปรุงนโยบายสาธารณะไม่ประสบผลแต่อย่างใด จึงมีข้อคิดว่าควรมีการปฏิวัติโครงสร้างทางสังคมที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและพัฒนาอย่างไม่มีขีดจำกัด รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีต่อธรรมชาติ หรือต้องปฏิวัติความสัมพันธ์ที่เรามีต่อธรรมชาติอย่างถึงขั้นพื้นฐานเลยทีเดียว

คลองแสนแสบเป็นตัวอย่างอันดีที่สะท้อนให้เห็นการรุกรานธรรมชาติ โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ชั้นในที่มีการทิ้งน้ำเสียและขยะลงคลอง ส่วนคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพฯ ชั้นนอกหลังจากมีการรณรงค์ร่วมกันกำจัดผักตบชวาที่แน่นเต็มคลองในปี พ.ศ.2537 จนคลองสามารถกลับมาใช้ใหม่ได้ อย่างไรก็ตามยังมีการทิ้งขยะและสารเคมีจากการทำการเกษตรลงคลองแสนแสบ เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงถึงชาวบ้านมีกระบวนการทัศนคติของการเป็นนายธรรมชาติ ดังนั้นการแก้ปัญหาจึง

³ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541, หน้า 26-27.

⁴ พระไพศาล วิสาโล. “เมื่อธรรมชาติมีฐานะใหม่ในสำนักมนุษย์.” แลขอบฟ้าเขียว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2533, หน้า 17.

เข้าใจถึงตอนนั้นคือวิธีคิด โดยต้องเปลี่ยนโครงสร้างความคิดหรือปรัชญาที่มีต่อธรรมชาติ ให้เป็นแบบการสร้างดุลยภาพและความกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ นั่นคือมีการมองแบบองค์รวม (Holism) ซึ่งต้องทำให้ชาวบ้านริมคลองตระหนักว่า ชาวบ้านริมคลองต้องอยู่ร่วมกันกับคลองแสนแสบประหนึ่งสหยาวิภ ที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขมานับร้อยปี เราไม่มีสิทธิที่จะไปทำร้ายเขาด้วยการทิ้งของที่ไม่พึงประสงค์ต่างๆลงคลอง ไม่มีสิทธิที่จะดึงเขามาใช้ในขณะที่น้ำในตัวเขาแทบจะไม่เหลือเลี้ยงร่างกายตน หากแต่พึงปฏิบัติต่อกันเหมือนเพื่อน หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นญาติผู้ใหญ่ก็ได้ ข้ออ้างของการทำร้ายคลองแสนแสบต่างๆที่ผ่านมา ก็จะฟังแล้วไม่มีเหตุผลเพียงพอทันที หากมองในกรอบความคิดแบบองค์รวม เช่น หากไม่ทิ้งขยะหรือสารเคมีลงคลองก็ไม่ต้องไปทิ้งที่ไหน หรือหากไม่ดึงน้ำมาใช้ที่ที่แทบจะไม่มีน้ำ ตัวเองก็ไม่สามารถจะปลูกข้าวได้ปีละสามครั้งซึ่งจะได้ปริมาณที่มากเพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวที่ยากจนได้

นอกจากนี้การมองแบบองค์รวม ต้องมองความสัมพันธ์อันหลากหลายมิติภายในระบบใหญ่ ดังนั้นในการแก้ปัญหาเรื่องคลองแสนแสบ ควรมองเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชาวบ้านกับคลองฯไม่เพียงพอ เพราะภายใต้สิ่งที่เราเห็นว่าเป็นข้ออ้างในการเพิกเฉยต่อธรรมชาตินั้น อาจเป็นข้อจำกัดหรือเป็นมิติอื่นๆที่ทำให้ชาวบ้านแม้จะมีกรอบความคิดแบบองค์รวม ก็ไม่สามารถที่จะรักษาคคลองแสนแสบได้ เช่น มิติด้านเศรษฐศาสตร์ที่ยังเน้นการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโตทางด้านอุตสาหกรรม เน้นการส่งออก อันส่งผลให้เป็นการผลิตในปริมาณมาก อันเป็นที่มาของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมากดังที่เคยเป็นมา อาจเป็นคำตอบได้ว่าทำไมการทำเกษตรในเขตหนองจอก ริมคลองแสนแสบจึงต้องทำปีละสามครั้ง จนกระทั่งดินไม่มีโอกาสได้พักตัว อันส่งผลให้ต้องดึงน้ำในคลองมาใช้ที่ที่ขาดแคลน ส่วนมิติด้านศาสนาและวัฒนธรรมอาจจะส่งผลหรือไม่ต่อการรักษาคคลองก็ได้⁵

จากการมองที่รอบด้าน รู้ปัญหาที่แท้จริง วิธีการที่สอดคล้องกับปรัชญาการแก้ปัญหาแบบองค์รวมก็เป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่ ให้ความสำคัญกับการสร้าง “จิตสำนึกใหม่” ที่มีเนื้อหามุ่งไปทางด้านการพิทักษ์รักษาชีวิตในโลกธรรมชาติ (Biosphere Consciousness) ซึ่งจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมและจิตสำนึกแห่งการอนุรักษ์ หมายถึง กระบวนการที่จะทำให้มนุษย์ได้รับรู้ เรียนรู้ เข้าใจและตื่นตัวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเขากับโลกธรรมชาติ ซึ่งจิตสำนึกแบบนี้จะช่วยสอนให้มนุษย์เริ่มมีความเข้าใจที่จะดำรงชีวิต ในวิถีทางที่สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน มีความห่วงใยในเรื่องการสูญเสียทางนิเวศและทางสังคมมากกว่า การเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อเศรษฐกิจของตน นอกจากนี้การที่จะ

⁵ กนกรัตน์ ยศไกร. “Holism กับการรักษาคลองแสนแสบ.” วารสารวิทยาการจัดการ, ฉบับที่ 1 ปี พ.ศ. 2544, หน้า 20-40.

พัฒนาให้ยั่งยืนนาน ต้องอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมทางธรรมชาตินั้นคือ ความรักธรรมชาติ ความห่วงใย ความอ่อนน้อมและเกื้อกูลต่อโลก⁶

จิตสำนึกสิ่งแวดล้อมจะเกิดขึ้นได้อย่างไร โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์⁷ กล่าวว่า เป็นเรื่องยาก ในปัจจุบันเนื่องจากเราได้รับอิทธิพลจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่แบ่งกายกับจิตออกจากกันมานาน ซึ่งเป็นที่มาของการทำให้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่จำกัดตัวเองอยู่เพียงมิติทางกาย ส่วนมิติทางจิตวิญญาณให้เป็นหน้าที่ของทางด้านศาสนา ดังนั้นจึงขาดองค์รวมของการเข้าใจกายและจิตไปพร้อมๆกัน อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาวะวิกฤตสิ่งแวดล้อมกำลังเกิดขึ้นนับวันจะรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ มนุษย์คงต้องพยายามที่ศึกษาหาทางเรียกมิติทางด้านจิตวิญญาณกลับคืนมาโดยเร็ว การเข้าไปศึกษาคำสอนของศาสนาจึงเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งคำสอนศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดต่างมีลักษณะร่วมกันอยู่ประการหนึ่งคือ การให้ความหมายของการมีชีวิตอยู่ ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่การมีชีวิตไปวันๆ แต่การเป็น”มนุษย์ที่แท้”นั้น อยู่ที่การทำให้ชีวิตมีความสมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ

ตัวอย่างแนวคิด “นิเวศวิทยาของชาวพุทธ” ซึ่งอยู่ในกระแสแนวคิดของ นิเวศจิตวิญญาณ (Spiritual Ecology) โดยสอนให้มนุษย์รับรู้ความรู้สึกแห่งวิกฤตการณ์ในโลกธรรมชาติ เป้าหมายคือการเน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางจิตสำนึก ซึ่งจะกระตุ้นให้มีการมองโลกแบบใหม่ มีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติและเคารพธรรมชาติ อันจะเป็นการปลุกเร้าให้เรามีพลังที่จะทำการเคลื่อนไหวปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางของนิเวศนิยม นอกจากนี้มีหลักคำสอนของทุกศาสนาเกี่ยวกับธรรมชาติร่วมกัน ดังนี้

- (1) สรรพสิ่งทั้งหลายมีความเชื่อมโยงเกี่ยวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมของชีวิตเหล่านั้น
- (2) มนุษย์ต้องมีความเคารพรักในธรรมชาติและสรรพสิ่งที่มีชีวิตในโลกธรรมชาติ
- (3) มนุษย์มีภาระหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาและคุ้มครองธรรมชาติ⁸

การเข้าถึงความหมายของชีวิตหรือความสมบูรณ์ทางจิตวิญญาณนั้น จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์การเรียนรู้ที่เกิดจากการตรึงตรองอย่างลึกซึ้งถึงชีวิตด้านในของเรา เราไม่สามารถที่จะเข้าใจเรื่องดังกล่าวโดยใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นการทำงานบน จดจำหรือครุ่นคิดในระดับหลักการและเหตุผล⁹ ดังนั้นการที่จะทำให้มนุษย์เกิดจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมได้ ต้องทำให้คนเหล่านั้นได้เก็บเรื่องของความเสียหายของสิ่งแวดล้อมจากน้ำมือมนุษย์ไปครุ่นคิดตรึงตรอง อย่าง

⁶ อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 2, หน้า 84.

⁷ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. **จิตวิญญาณกับสุขภาพ**. เอกสารประกอบการประชุมเรื่อง “การปรับกระบวนการทัศน์ทางการแพทย์และสุขภาพของสังคมไทย.” อุดลำนานา, 22-24 สิงหาคม 2544, พระนครศรีอยุธยา, หน้า 11.

⁸ อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 6, หน้า 84.

⁹ อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 7, หน้า 11-12.

ชาญฉลาด มิใช่ความหวังที่จะเปลี่ยนแค่ระดับความรู้เท่านั้น หากแต่หวังถึงขั้นการเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึกเลยทีเดียว

ดังนั้นหากนำแนวคิดแบบองค์รวม (Holism) มาใช้เป็นหลักในการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบผ่านกระบวนการเรียนรู้ทั้งที่อยู่ในโรงเรียนนั่นคือ การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นแบบบูรณาการ ที่มองมิติที่หลากหลายที่เชื่อมสัมพันธ์กันทั้งมิติทางด้านการจัดการเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการศึกษาทั้งจากกลุ่มที่เป็นผู้ใหญ่ได้แก่ ครู และชาวบ้าน ตลอดจนองค์กรภายนอก เช่น สถาบันราชภัฏ หน่วยงานพัฒนาเอกชน กับกลุ่มของเด็กๆ ที่เป็นนักเรียน การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่อยู่นอกโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นเด็กที่ต้องเรียนรู้การรักษาสิ่งแวดล้อมผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่นอกเหนือการเรียนการสอน และชาวบ้านที่เกิดความตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสบและเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ด้วยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชุมชนอื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

ที่สำคัญอย่างยิ่ง ทางการใช้แนวคิดแบบองค์รวม คือ การมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะของการพึ่งพากัน ทำให้ชาวบ้านคิดกับคลองแสนแสบที่มากกว่าการใช้ประโยชน์ นั่นคือการเคารพต่อธรรมชาติ ว่ามีสิทธิในการดำรงอยู่เช่นเดียวกับมนุษย์ ซึ่งหากแนวคิดของชาวบ้านไปถึงเป้าหมายอันสูงสุดเช่นนั้นได้ เมื่อนั้นจึงจะมั่นใจในความยั่งยืนที่จะเกิดขึ้นจากการรักษาคลองแสนแสบ

บทที่ 3

ศาสนา พิธีกรรมกับการรักษาคลองแสนแสบ

ในหัวข้อที่ศึกษาเป็นเรื่องการรักษา“คลองแสนแสบ” ดังนั้นประเด็นที่โยงวัฒนธรรมกับเรื่องของแม่น้ำ ลำคลอง ในวิถีชีวิตแบบไทยเดิม พบว่ามีความเป็นตัวองและอิสระมาก มนุษย์และสิ่งแวดล้อมมีปฏิสัมพันธ์กัน เนื่องจากความสมบูรณ์ของแผ่นดินที่ได้รับสมญาว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” หรือแม้แต่ประเพณีเกี่ยวกับน้ำของสยามและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัญลักษณ์ของนาคและมังกร นอกจากนี้มีหลายแง่มุมที่คนไทยแสดงออกถึงสัญชาตญาณของคนน้ำ จากสัญลักษณ์รูปนาคมีอยู่ทั่วไปทั้งในส่วนราชภัฏและหลวง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ช่วงกลาง ค.ศ.19 ยังมีบ้านแพ และที่น่าแปลกที่คนขับรถบรรทุกทำตัวเป็นคนขับเรือจากการตกแต่งพาหนะของตนด้วยแม่ย่านางเหมือนเป็นของถวายผีน้ํา นอกจากนี้ในประเด็นเรื่องการจัดถิ่นฐานของกรุงเทพฯ ที่เลียนแบบอยุธยา ซึ่งมีคลองหลายสายเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมแต่ในปัจจุบันถมไปหลายสาย¹ (ส่วนคลองที่เหลืออยู่น้ำมีมลภาวะอย่างมาก)

ชุมชนศาลาแดงที่ศึกษาเป็นชุมชนที่มีหลากหลายวัฒนธรรม แต่ส่วนใหญ่เป็นไทยพุทธและไทยมุสลิม และอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันตามการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สิ่งที่น่าสนใจคือลักษณะสังคมแบบพหุสังคม (Plurality society) สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่ว่าจะเป็นศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ สุวรรณฯ สถาปนาขึ้นท้าวในการเสนาเวททิศทางไท เรื่องพุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติว่า ในคัมภีร์แต่ละศาสนาซึ่งเกิดขึ้นก่อนศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นช่วงที่วิทยาการยังไม่มีอิทธิพลกำหนดทิศทางของสังคม ความหมายของการไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างเช่นในคัมภีร์โบราณ เช่น ห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามเหยียบต้นข้าวในนา ไม่ใช่มีความหมายเป็นการรักษาสิ่งแวดล้อมหากแต่เพื่อกล่อมเกลาด้านศีลธรรมในการไม่เบียดเบียนสิ่งที่ชาวบ้านทำ นอกจากนี้โลกก่อนศตวรรษที่ 16 สภาพแวดล้อมไม่ได้ถูกมองว่าอยู่ข้างนอกแต่อยู่ในตัวมนุษย์ ในจิตวิญญาณ เป็น พ่อ แม่ พี่ น้องหรือเป็นครอบครัวเดียวกับมนุษย์ เป็นสิ่งที่มีชีวิตและศักดิ์สิทธิ์ ต่างกับปัจจุบันที่แยกอัตวิสัย (Subject) ออกจากวัตถุวิสัยหรือภววิสัย (Object) ดังนั้นธรรมชาติจึงเปลี่ยนจากสิ่งที่มีชีวิตเป็นสสารเป็นสิ่งไม่มีชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้วิทยาศาสตร์ไปแยกแยะเป็นส่วนๆไปศึกษาเพื่อวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ที่รุนแรงถึงขีดสุด และธรรมชาติกลายเป็นทรัพยากรธรรมชาติหรือเป็นที่มาแห่งทรัพย์ ซึ่งทำให้มองธรรมชาติเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์เท่านั้น สรุปหัวใจของปัญหาสิ่งแวดล้อมคือ ระบบความรู้ของโลกสมัยใหม่ที่กำหนดความ

¹The Siam society Bangkok. “Culture and Environment in Thailand.” A preliminary report on a symposium of the Siam society Bangkok and Chiang Mai, August 15-22, 1987, pp.1-29.

หมายของโลกภายนอกให้เป็นวัตถุไร้ชีวิตและไร้ความศักดิ์สิทธิ์ เป็นการสร้างระบบความรู้ของตนขึ้นทดแทนระบบวิธีอธิบายโลกแบบศาสนานั้นเอง²

อย่างไรก็ตามในคัมภีร์ผู้เขียนจะแยกให้เห็นถึงศาสนาพุทธ และศาสนาอิสลาม ซึ่งจะเห็นจุดร่วมกันหลายเรื่อง ซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยที่ทำให้กลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์แตกต่างกันอยู่ร่วมกันได้ อันจะส่งผลต่อการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นที่เป็นผล (output) ที่สำคัญของการทำวิจัยครั้งนี้

1. **ศาสนาพุทธ** ตามนัยของอัครคัมภีร์และจกัฏฐกัตติวิสูตรในพระไตรปิฎก ที่มุนิกาย ปาฏิกรวรรค พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสภาวะดั้งเดิมในธรรมชาติ ทรงชี้ให้เห็นว่าเดิมทีมนุษย์มีธรรมชาติของจิตวิญญาณที่สะอาด สว่าง สงบ แต่ต่อมาเมื่อมนุษย์ไปหลงติดในรสอร่อยของรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส จิตวิญญาณของมนุษย์ก็เริ่มพัฒนาไปสู่ทิศทางที่หยาบลงๆ พร้อมกับมีความต้องการในการบริโภคสิ่งปรุงแต่งที่ซับซ้อนมากขึ้นๆ ในช่วงแรกสังคมมนุษย์อยู่กันอย่างร่มเย็นในดุจสภาพอันอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ดังที่ทรงบรรยายให้เห็นภาพว่า

“แล้วก็มีข้าวสาลีขึ้นเองในที่ที่ไม่ต้องไถ...ตอนเย็นสัตว์เหล่านั้นนำเอาข้าวสาลีชนิดใดมาเพื่อบริโภคในเวลาเย็น ตอนเช้าข้าวสาลีชนิดนั้นที่มีเมล็ดสุกกิ่งอกขึ้นแทนที่ ตอนเช้าเขาพากันไปนำเอาข้าวสาลีใดมาเพื่อบริโภคในเวลาเช้า ตอนเย็นข้าวสาลีชนิดนั้นที่มีเมล็ดสุกกิ่งอกขึ้นแทนที่ ไม่ปรากฏว่าบกพร่องไปเลย”

แต่เมื่อมนุษย์มีความกำหนัด มีความเกียจคร้านและมีความโลภเพิ่มขึ้นมากขึ้น มนุษย์ก็เริ่มคิดค้นหาวิธีการกักตุนผลผลิตส่วนเกินให้กับตัวเอง มีการสะสมกักตุนเพิ่มมากขึ้นๆเป็นลำดับ จนผลที่สุดระบบนิเวศที่เคยมีอยู่อย่างสมดุลในธรรมชาติก็เริ่มถูกทำลายเพราะความโลภของมนุษย์ที่มุ่งตักตวงผลประโยชน์จากธรรมชาติมากเกินไป สุดท้ายข้าวสาลีที่เคยขึ้นอย่างอุดมสมบูรณ์และมีให้เก็บกินทุกเย็นก็เริ่มขาดแคลนและไม่งอกขึ้นมาทดแทนเหมือนเมื่อก่อนอีก ต่อมาจึงส่งผลให้สังคมมนุษย์เริ่มพัฒนาระบบการแบ่งแยกโคตรทรัพย์ มีการปักปันเขตแดนและมีสถาบันกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเกิดขึ้น ต่อมาเกิดปรากฏการณ์ของการขโมย การทะเลาะวิวาทแย่งชิง สุดท้ายจึงคิดค้นและสถาปนาสถาบันการปกครองขึ้นมาในสังคม และต่อมาผู้คนอีกส่วนหนึ่งที่เห็นความวุ่นวายทุกข์ร้อนในสังคมเกิดจากอกุศลธรรมในตัวมนุษย์เอง จึงเป็นที่มาของการเกิดสถาบันศาสนาขึ้นในสังคม³

นอกจากนี้ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์กล่าวถึงอัครคัมภีร์ในแง่ทฤษฎีการเกิดขึ้นของมนุษย์ และกล่าวต่อไปว่า ธรรมชาติ ความแปรปรวนของฟ้าดิน ฤดูกาลต่างๆขึ้นอยู่กับจริยธรรมของ

² กรรณิการ์ พรมเสาร์ บรรณาธิการ. **พุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536, หน้า 10-14.

³ สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. กรรณิการ์ พรมเสาร์ บรรณาธิการ. “เส้นทางแห่งการคิดค้นและแสวงหาของมนุษย์.” **พุทธศาสนากับการเยียวยาธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536, หน้า 115-118.

มนุษย์ ถ้าหากผู้ปกครองทำดีทำชอบฤดูกาลก็จะเป็นปกติ ประชาชนชาวนาาก็จะเก็บข้าวได้ตามปกติ ถ้าเกิดคอรัปชั่น เกิดความไม่ชอบมาพากลขึ้น สิ่งตามมาก็คือ สภาพแวดล้อมจะวิบัติ จะเปลี่ยนแปลง ความร้อนจะทวีมากขึ้น มนุษย์จึงถูกไฟเผาผลาญหมดถึงกาลอวสานของโลก เพราะว่า การละเลยในจริยธรรมของมนุษย์เอง นอกจากนี้พบว่าพระพุทธเจ้าเกี่ยวข้องกับป่าไม้ ต้นไม้ สภาพธรรมชาติตลอดเวลา เหตุการณ์สำคัญในชีวิต เช่น การประสูติก็ประสูติในป่าที่สวนลุมพินี ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ ปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปรินิพพานใต้ต้นรังคู้ เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ ก็ใช้เวลาพิจารณาต้นไม้เพื่อแสดงความขอบคุณโดยจะอยู่ใต้ต้นไม้ 7 วัน เป็นการขอบคุณต้นไม้ที่ให้ร่มเงาตลอดเวลาในการเพียรพยายามแสวงหาพระธรรม และพระองค์มีการมองต้นไม้ในลักษณะกตัญญู โดยกล่าวว่าผู้ใดก็ตามที่ใช้ร่มเงาของต้นไม้แล้วตัดกิ่ง ริดรอนต้นไม้ ถือเป็นคนอกตัญญู คบไม่ได้ และในปรัชญาพุทธได้กล่าวว่า “ทุกอย่างที่เกิดในธรรมชาติมันขึ้นอยู่กับกันและกัน” หมายถึงมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็เป็นอันเดียวกันกับธรรมชาติ ดังในพระพุทธประวัติที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำพระราหุลให้พิจารณาธาตุน้ำ โดยยกตัวอย่างว่า

“ห้วงน้ำข้างนอกฉันทีใด น้ำในกายเธอก็ฉันทีนั้น”⁴

ประเวศ วะสี กล่าวถึงคำสอนในศาสนาพุทธ หรือพุทธธรรมจะสอนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยใช้การบริโภคในปริมาณน้อย โดยเน้นว่าความสุขเกิดจากอิสรภาพโดยการกินอยู่น้อย ดังเช่น พระท่านกินอยู่น้อย แต่ใช้เวลาในการเจริญสติ เจริญสมาธิ สุขสันต์เหลือจนกระทั่งบรรลุธรรม หนึ่งการบริโภคน้อยเป็นผลให้ไม่มีการรบกวนและริดรอนสิ่งแวดล้อมอย่างเช่นปัจจุบัน และได้เพิ่มเติมว่านอกจากมีการพัฒนาจิตใจเพื่อให้เกิดสมดุลในธรรมชาติ ควรจะต้องคืนความสมดุลให้กับสังคมด้วย⁵

นอกจากปรัชญาจากคัมภีร์พุทธศาสนาที่กล่าวถึงธรรมชาติดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว ในปัจจุบันได้มีการนำแนวคิดเรื่องพิธีกรรมที่มีในพุทธประวัติ มาประยุกต์เข้ากับการอนุรักษ์ธรรมชาติ แม้ว่าจะมีข้อถกเถียงโดยบางกลุ่มมองพิธีกรรมเป็นเรื่องด้านลบเพียงด้านเดียว อย่างไรก็ตามพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)⁶ ให้ความหมายของพิธีกรรมว่า เป็นการกระทำที่เป็นพิธี คือเป็นวิธีที่จะให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือการกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ มีการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาพุทธมาตีความหมายใหม่เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักในการรักษาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เช่น พระอาจารย์พงษ์ศักดิ์ เตชธมโม เจ้าอาวาสวัดผาลาด จังหวัดเชียงใหม่ ค้นพบสิ่งที่เรียกว่า “การรักษาธรรมชาติคือการรักษาธรรม” ซึ่งเป็นการ

⁴ อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 16, หน้า 15-19.

⁵ อ้างแล้ว, หน้า 43-44.

⁶ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พิธีกรรม ใครว่าไม่สำคัญ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537, หน้า 1-51.

ประยุกต์ในเชิงตีความให้ความหมายใหม่ จากนั้นท่านจึงได้ร่วมกับชาวบ้านรักษาป่าต้นน้ำแม่สอย และพัฒนาป่าที่เสื่อมสภาพกว่า 2,000 ไร่ให้กลับคืนขึ้นมาใหม่⁷

เห็นได้ว่าพิธีกรรมได้มีบทบาทอย่างมากในงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพราะเป็นมากกว่า เรื่องทางศาสนาและประเพณี หากแต่เป็นเครื่องมือที่ทรงอำนาจและซ่อนเร้นในลักษณะโครงสร้าง ของสังคม เป็นมุมมองภายในใจของมนุษย์และเปิดเผยในเป้าหมายเชิงกลยุทธ์ เป็นการกระทำของ สัญลักษณ์ในเหตุการณ์หนึ่งที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะ เป็นรูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่กว้างขวาง ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน หรือมนุษย์กับสิ่งอื่น ตัวอย่างการนำพิธีกรรมมาใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พระครูมานัสที่พิทักษ์มีการจัดพิธีสืบชะตาแม่น้ำ เพื่อเรียกขวัญและกำลังใจของชาวบ้าน กลับคืน จากความแห้งแล้งอย่างไม่เคยเป็นมาก่อนของน้ำแม่ใจซึ่งเป็นผลจากการตัดไม้ทำลาย ป่าต้นน้ำ ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวได้แนวคิดจากพุทธประวัติในการสืบชะตาแม่น้ำด้วยแนวคิดที่ว่า

“...แม่น้ำเป็นผู้ที่ให้คุณประโยชน์แก่มวลมนุษย์ทั้งหลาย แล้วไฉนจะไม่มีบุญคุณต่อมนุษย์ ความเชื่อที่ว่าแม่น้ำมีเทวดาอารักษ์อยู่ และการทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำเป็นปฏิบัติการทางจิตวิทยา อย่างหนึ่ง ให้ชาวบ้านมองว่าพระยังเป็นที่พึ่งทางใจ..”

ต่อมามีการขยายผลสู่พิธีบวชต้นไม้ ซึ่งเป็นกุศโลบายในการยับยั้งการลักลอบตัดไม้ บริเวณป่าต้นน้ำโดยได้แนวคิดมาจากการศึกษาพระไตรปิฎก ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมเจริญ พระพุทธมนต์ให้ต้นไม้ครั้งพุทธกาล ในปี พ.ศ. 2531 พระครูมานัสที่พิทักษ์นำพระสงฆ์และชาว บ้านไปจัดพิธีบวชต้นไม้ โดยเลือกเอาต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุดในบริเวณนั้นถือว่าเป็นพญาต้นไม้ กรรม คล้ายกับการบรรพชาหรืออุปสมบท ท่านได้รับเป็นอุปัชฌาย์ทำพิธีบวชต้นไม้และเจริญพระพุทธมนต์ จากนั้นแนวทางนี้ได้ขยายไปสู่เครือข่ายอีกหลายแห่ง⁸

2. พิธีกรรมในศาสนาอิสลามที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ศาสนาอิสลามมีพิธีกรรมและ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมค่อนข้างมาก ดังที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าศาสนาอิส ลามเป็นศาสนาที่เน้นการนำมาใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน โดยมีหลักยึดที่คำสอนขององค์ศาสนาที่ มีการบันทึกลงในคัมภีร์กุรอ่าน

ศาสนาอิสลามมีคัมภีร์กุรอ่าน⁹ มีหลักศรัทธาหรือความเชื่อ 6 ประการกับหลักปฏิบัติ 5 ประการคือ

⁷ เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ เขียน. “ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนา ชนบท.” *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536, หน้า 88.

⁸ เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. ธรา บัวศรี เขียน. “การประยุกต์พิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม.” *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการ พัฒนาชนบท เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2536, หน้า 303-321.

⁹ คัมภีร์กุรอ่านมีความยาวประมาณ 80,000 คำ ชาวมุสลิมเชื่อว่าเป็นคำสั่งของพระอัลเลาะห์ เทพเดาสูงสุดองค์เดียวทรงมีเทว โองการโดยทรงกระซิบสั่งให้นบีมะหะมัดตลอดเวลาที่พระองค์ประกาศศาสนาของพระเจ้าเป็นเวลา 23 ปี ด้วยเหตุนี้ชาวมุสลิมทั่วโลกจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของพระเจ้าที่พระมะหะมัดรักษาไว้ในคัมภีร์กุรอ่าน ในคัมภีร์มีหลักศรัทธาหรือความเชื่อ 6 ประการกับหลักปฏิบัติ 5 ประการ

ศรัทธาหรือความเชื่อ 6 ประการ ได้แก่ 1) ศรัทธาในพระอัลเลาะห์องค์เดียว 2) ศรัทธาในศาสดาองค์ก่อนๆ และมีศรัทธาเชื่อมั่นว่าพระมะหะหมัดเป็นศาสดาองค์สุดท้าย 3) ศรัทธาในคัมภีร์กุรอาน 4) ศรัทธาเชื่อมั่นว่าเทพเป็นผู้นำคำสอนจากพระเจ้ามาสู่คนบนโลก 5) ศรัทธาเชื่อในวันพระเจ้าพิพากษาโลก หรือวันสิ้นโลกซึ่งเป็นวันที่วิญญาณจะต้องรับผลกรรมจากการกระทำขณะเมื่อมีชีวิตอยู่ 6) ศรัทธามีความเชื่อว่าสภาวะของโลกและชีวิตเป็นไปตามเจตจำนงของพระอัลเลาะห์

หลักปฏิบัติ 5 ประการในชีวิตของชาวมุสลิมที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ 1) ประกาศปฏิญาณชาวมุสลิมต้องปฏิญาณอย่างน้อย 1 ครั้งในชีวิต ต่อหน้าพยาน 2 คนว่า มีศรัทธาเชื่อมั่นในพระเจ้าอัลเลาะห์และมะหะหมัดเป็นศาสดาของพระอัลเลาะห์ 2) การสวดมนต์ ชาวมุสลิมเรียกว่าละหมาด ซึ่งในคัมภีร์กุรอานกำหนดไว้ว่า จะต้องสวดมนต์วันละ 4 ครั้ง แต่พระมะหะหมัดทรงสวดมนต์วันละ 5 ครั้ง ดังนั้นชาวมุสลิมจึงปฏิบัติตามพระมะหะหมัดคือสวดมนต์ในเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ก่อนเที่ยงวัน เวลาบ่าย ภายหลังตะวันตก และเมื่อตะวันตกแล้ว 2 ชั่วโมง 3) การบริจาคทาน การบริจาคทานของชาวมุสลิมเป็นลักษณะสังคมสงเคราะห์ กล่าวคือ ตัวแทนของศาสนาจะเก็บเงินได้จากผู้บริจาคเพื่อไว้ช่วยเหลือผู้คนยากจน เป็นการทำให้สังคมของชาวมุสลิมมีสภาพดีขึ้น 4) การถือศีลอด ชาวมุสลิมต้องถือศีลอดเป็นเวลา 1 เดือน ในช่วงเวลา 1 ปี โดยจะเริ่มในเดือนรอมาดอนคือเดือนที่ 9 ตามปฏิทินของศาสนาอิสลาม ในช่วงนี้ชาวมุสลิมจะสวดมนต์วันละ 5 ครั้ง อดอาหารและน้ำ สวรรค์กายและใจ ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนพระอาทิตย์ตก การที่ชาวมุสลิมถือศีลอดในเดือนรอมาดอน เพราะเชื่อว่าเป็นเดือนที่พระอัลเลาะห์ส่งคัมภีร์กุรอานมาให้มนุษยชาติ 5) การทำพิธีฮัจญ์ คือการไปแสวงบุญที่นครเมกกะในประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งเริ่มพิธีในเดือน 12 ของปฏิทินในศาสนาอิสลาม การไปบำเพ็ญพิธีฮัจญ์ไม่ได้กำหนดให้ชาวมุสลิมต้องปฏิบัติ แต่ในคัมภีร์กุรอานกล่าวว่า เป็นความประสงค์ของพระอัลเลาะห์ให้มนุษย์ไปบำเพ็ญพิธีฮัจญ์ ผู้เข้าพิธีฮัจญ์ต้องเป็นชาวมุสลิม เป็นผู้บรรลุนิติภาวะ มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ มีความสามารถทั้งกำลังกายและกำลังทรัพย์ และต้องมีการเดินทางปลอดภัย ผู้เข้าพิธีต้องแต่งกายชุดขาว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความสะอาด และเป็นการแสดงถึงความเสมอภาคและสามัคคีของชาวมุสลิมทั่วโลก¹⁰

นอกจากมีการประยุกต์คำสอนในคัมภีร์กุรอานมาใช้ในการรักษาสังแวดล้อม โดยปราชญ์ชาวบ้าน อิหม่ามวินัย สะมะฮุน แห่งชุมชนกมาลุลอิสลาม ได้ประยุกต์เอาคำสอนเพื่อนำมาปลูกจิตสำนึกในการรักษาดูแลสิ่งแวดล้อมว่าหากชาวบ้านรักษาดูแลสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นลำน้ำไหลผ่านชุมชนของตนไว้ได้ ก็เหมือนกับที่เราได้อยู่ในสวนสวรรค์ ดังกรูอานที่กล่าวว่า

¹⁰ ธนู แก้วโอภาส. ศาสนาโลก. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2542, หน้า 195-197.

“เหล่านี้คือการตอบแทนของพวกเขา คือการอภัยโทษจากพระผู้อภิบาลของพวกเขา และ
สวนสวรรค์หลากหลาย ณ เบื้องล่าง มีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน เป็นผู้พำนักในนั้น และช่างดีเสีย
กระไร รางวัลของผู้ทำงาน”

จากกูราน บทที่วาดด้วยเรื่องธรรมชาติ ได้กล่าวไว้ชัดเจนว่า ธรรมชาติเป็นสิ่งที่พระเจ้า
สร้างมา จึงสามารถตีความต่อไปได้ว่า การทำลายธรรมชาติก็ถือว่าเป็นการทำลายสิ่งที่พระเจ้า
ประทานมาให้ ถือว่าเป็นบาป ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่สำคัญที่มนุษย์ต้องรักษาสิ่งแวดล้อมต่างๆ และ
เข้าใจระบบนิเวศที่มีชีวิตต้องเกื้อกูลกัน

ดังจะเห็นจากผลการทำวิจัยในชั้น R1 ที่อิหม่ามวินัย ใช้เหตุผลทางศาสนาเป็นตัวปลูก
จิตสำนึกให้ชาวบ้านรักษาคคลองแสนแสบ ดังที่กล่าวว่า

“ศาสนาอิสลามสอนว่าน้ำเป็นปัจจัยในการทำมาหาชีวิต และพระเจ้าแถมมาให้ น้ำอยู่หน้า
บ้าน ดังนั้นจึงเข้าหาสิ่งที่ตนศรัทธา บทบัญญัติประสบความสำเร็จในการปลูกจิตสำนึก เช่น
รณรงค์เรื่องการไม่ทิ้งขยะ เพราะศาสนาสอนว่าสิ่งที่เราเก็บขยะออกจากทางเดินถือว่าการ
ทำงาน ทำบุญ เราทำบุญโดยไม่ต้องลงทุน ถ้าเราละเลยเท่ากับเราขาดศรัทธาต่อพระเจ้า”¹¹

นอกจากนี้ น้ำยังเกี่ยวข้องกับความสะอาด ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของความศรัทธาที่มีต่อ
พระเจ้า เป็นคุณธรรมที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งนำมาซึ่งความสุข ความจำเริญและสันติของมนุษย์
ในสังคมนั้น ซึ่งความสะอาดมีทั้งภายในคือจิตใจ และภายนอกคือร่างกาย ซึ่งน้ำเกี่ยวข้องกับการ
ละหมาดดังที่กล่าวในคัมภีร์กูรานว่า

“บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย จงอย่าเข้าใกล้การละหมาด ขณะที่เจ้ายังมึนเมาอยู่จนกว่าเจ้ารู้
(ความหมาย)ที่เจ้ากล่าว และขณะมีญะนาบะฮฺ เว้นแต่ผู้เดินผ่าน (เมื่อมีญะนาบะฮฺจะอยู่ใน
มัสยิดไม่ได้ แต่ให้เดินผ่านได้เมื่อจำเป็น จนกว่าเจ้าอาบน้ำ และเจ้าป่วย(ถูกน้ำไม่ได้) หรืออยู่
ระหว่างเดินทาง(หาน้ำในบริเวณนั้นไม่ได้) หรือผู้ใดในหมู่เจ้ามาจากส้วม(ซึ่งต้องทำวุดู) หรือผู้
เจ้าสัมผัส(คือสมสู่)ผู้หญิง(ซึ่งต้องอาบน้ำ)แล้ว...”

นอกจากนี้จริยวัตรและคำสอนของศาสดา(คือลข)ที่กล่าวถึงความสะอาดที่เกี่ยวข้องกับน้ำยังมี
อีก เช่น

เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมุสลิมทุกคนจะต้องอาบน้ำ สระผมและชำระร่างกายให้ทั่วทั้งตัว
อย่างน้อย 1 ครั้งในรอบสัปดาห์ (บุคอรี, มุสลิม)

กุญแจที่จะไปสู่สวรรค์นั้นก็คือการละหมาด และกุญแจสู่การละหมาด(ที่สมบูรณ์)คือ
ความสะอาด (มุสลิม)

อัลลอฮฺจะไม่ทรงรับการละหมาดของผู้ใดผู้หนึ่งในหมู่พวกท่าน เมื่อเขามีหะดัษ จนกว่า
เขาจะได้อาบน้ำละหมาด (บุคอรี, มุสลิม)

¹¹ สัมภาษณ์นายวินัย สะมะฮูน, อิหม่ามมัสยิดกมลอิสลาม ชุมชนกมลอิสลาม เขตคลองสามวา, พฤษภาคม 2543.

เมื่อคนใดจากพวกท่านตื่นนอน แล้วเขาจะอาบน้ำละหมาด ก็ให้เขาสูดน้ำเข้าจมูก(และ
สั่งออก)เสียก่อนสามครั้ง เพราะมารร้ายได้ค้างแรมบนจมูกของเขาทั้งสองข้าง (บุคอรี, มุสลิม)

เมื่อพวกท่านจะไปละหมาดวันศุกร์ ควรอาบน้ำเสียก่อน (บุคอรี)

การอาบน้ำวันศุกร์เป็นข้อกำหนดสำหรับผู้บรรลุนิติภาวะทางศาสนาทุกคน และการแปรงฟัน
และการใช้เครื่องหอม (มุสลิม)

เครื่องประดับของผู้มีศรัทธาจะบรรลุตามการบรรลุของการอาบน้ำละหมาด (คืออาบน้ำ
ละหมาดอย่างเรียบร้อยสมบูรณ์) (มุสลิม)

จากการกล่าวถึงการที่ชาวมุสลิมเน้นเรื่องการรักษาไว้ซึ่งความสะอาดในเรื่องต่างๆ เป็น
การแสดงให้เห็นถึงซึ่งความศรัทธา และบุคคลดังกล่าวย่อมเป็นผู้ที่พระองค์อัลลอฮ์ทรงรัก
จากความสำคัญของการละหมาดของชาวมุสลิม จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องอยู่ในพื้นที่ที่มีน้ำ
อย่างสมบูรณ์ และต้องเป็นน้ำที่สะอาด จึงเป็นไปได้ว่าเป็นที่มาของการตั้งถิ่นฐานริมคลองของชาว
มุสลิม นอกจากนี้มุสลิมต้องหลีกเลี่ยงจากสิ่งโสโครกทั้งมวล และรักษาไว้ซึ่งความสะอาดอยู่ตลอด
กาล ดังนั้นการดูแลสิ่งแวดล้อมในบ้านและชุมชนจึงมีความจำเป็นอีกประการหนึ่ง ส่วนความสนใจ
เรื่องความสะอาดของแหล่งน้ำ ได้มีการกล่าวไว้ในคัมภีร์กุรอ่านไม่ให้ปัสสาวะลงในน้ำนิ่ง (นะฮาอี)
ซึ่งอาจจะเป็นการหมักหมมสิ่งสกปรก¹²

ชาวมุสลิมที่มีบ้านเรือน หรือมัสยิดอยู่ใกล้คลองซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ หากไม่มีแหล่ง
น้ำอื่นที่สะอาดกว่า ก็ต้องนำน้ำในคลองมาใช้ละหมาด ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาว
มุสลิมจะต้องรักษาคคลองให้สะอาด เนื่องจากต้องมาใช้ในการพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาอิสลาม

นอกจากนี้ศาสนาอิสลามมีแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ โดยเชื่อว่าองค์ศาสดามีอำนาจใน
การควบคุมปรากฏการณ์แห่งจักรวาลโดยทำให้เกิดน้ำไหลออกมาจากก้อนเมฆเป็นน้ำฝน และไฟ
ที่ออกมาจากก้อนเมฆเป็นฟ้าแลบ และเชื่อว่าเป็นอำนาจของพระองค์ในการทำให้สิ่งที่อยู่ตรงข้าม
กันคือน้ำกับไฟสามารถอยู่ด้วยกันได้ ซึ่งแนวคิดนี้คล้ายกับการอยู่ร่วมกันของคู่ตรงข้ามระหว่างห
ยินกับหยางในศาสนาพุทธนิกายมหายาน ข้ออ้างของอำนาจของพระเจ้าที่ทรงมีอำนาจต่อ
จักรวาลพบได้จากอัลกุรอ่าน ซูเราะฮ์ที่ 13 อ์รเราะฮ์¹³ ดังนี้

“...เป็นการแสดงให้เห็นที่ประจักษ์ถึงอำนาจและอำนาจอันปราศจากขอบเขตของ
อัลลอฮ์ ตะอาลา โดยเฉพาะน้ำนั้นทรงบันดาลให้เป็นสาเหตุสำคัญแห่งการดำรงชีวิต โดยทรง
บันดาลให้น้ำไหลลงมาจากก้อนเมฆ และภายในก้อนเมฆเองมีสิ่งที่ขัดกันอยู่ด้วยกันคือ น้ำซึ่งหมาย
ถึงการให้มีชีวิตชีวา และสายฟ้าหมายถึงการทำความพิณาศ”

¹² เสาวนีย์ จิตต์หมวด. วัฒนธรรมอิสลาม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ทางนา, 2535, หน้า204-207.

¹³ สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ ประเทศไทย. ความหมายอัลกุรอ่าน เป็นภาษาไทยภาค 2 ญุฑที่ 11-ญุฑที่ 20. มปป., หน้า 508.

รวมถึงข้อ 13 ที่กล่าวถึงอำนาจต่อสายฟ้า¹⁴

13...ฟ้าลั่นจะแซ่ซ้อง สดุดีด้วยการสรรเสริญพระองค์ และมะลาอิกะฮ์จะสดุดีด้วยเพราะความกลัวพระองค์ และพระองค์ทรงให้ฟ้าผ่า แล้วมันจะฟาดไปยังผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ โดยพวกเขาได้เถียงกันในเรื่องของอัลลอฮ์ และ**พระองค์คือผู้ทรงอำนาจยิ่ง**

นอกจากนี้ยังแสดงได้กล่าวเชื่อมโยงระหว่างอัลลอฮ์กับธรรมชาติ ว่าทรงกำหนดการโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์¹⁵ ดังนี้

“ 2. กล่าวว่อัลลอฮ์คือผู้ยกชั้นฟ้าทั้งหลายไว้โดยปราศจากเสาค้ำจุน..ทรงให้ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นประโยชน์(แก่มนุษย์) ทุกสิ่งโคจรไปตามวาระที่ได้กำหนดไว้ ทรงบริหารกิจการทรงจำแนกเื่องการทั้งหลายชัดแจ้ง..

จากนั้นได้พูดถึงพระอัลลอฮ์ ได้สร้างและกำหนดความเป็นไปของธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน ลำน้ำ และพืชผล¹⁶ ดังนี้

“3...**พระองค์คือผู้ทรงแผ่แผ่นดิน**¹⁷ และในนั้นทรงทำให้มันมีภูเขามั่นคง และลำน้ำมากหลายและจากพืชผลทุกชนิดทรงให้มีจำนวนคู่”¹⁸ ทรงให้กลางวันครอบคลุมกลางวัน...

4. ..ในแผ่นดินมีเขตแดนติดต่อใกล้เคียงกัน และมีสวนพฤกษา เช่น ต้นองุ่น และต้นที่มีเมล็ด และต้นอินทผลัมที่มาจากรากเดียวกันและมีใช้รากเดียวกัน ได้รับแหล่งน้ำเดียวกัน และเราได้นำบางชนิดดีไเด่นกว่าอีกบางชนิดในรสชาติ¹⁹

จากนั้นอัลกุรอานได้กล่าวถึงลำน้ำโดยเฉพาะ โดยกล่าวพระอัลลอฮ์เป็นผู้กำหนดให้เกิดน้ำและกำหนดการดำรงอยู่ของน้ำ เพื่อเป็นประโยชน์ของมนุษย์ รวมทั้งคิดหาวิธีกำจัดน้ำที่เสียให้กลายเป็นฟอง เหลือแต่น้ำดีคงไว้ในแผ่นดิน²⁰ ดังนี้

17. พระองค์ทรงประทานน้ำลงมาจากฟากฟ้าและลำน้ำต่างๆก็ไหลไปตามปริมาณของมัน กระแสน้ำได้พัดพาเอาฟองลอยอยู่เหนือน้ำ และจากสิ่งที่พวกเขาหลอมลงไปในไฟ เพื่อหวังทำ

¹⁴ อ่างแล้ว, หน้า 511.

¹⁵ อ่างแล้ว, หน้า 509.

¹⁶ อ่างแล้ว, หน้า 509.

¹⁷ ทรงแผ่ให้กว้างใหญ่ไพศาล เพื่อให้มนุษย์และสัตว์โลกพำนักพักพิง (ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทย : 509)

¹⁸ พืชผลทุกชนิดจะมีจำนวนคู่ คือเพศผู้และเพศเมีย เพื่อให้เกิดการผสมพันธุ์ มีจำนวนมากขึ้นและแพร่หลาย ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามพระประสงค์ของพระองค์ (ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทย : 509)

¹⁹ คือต้นไม้หลายชนิดได้รับแหล่งน้ำเดียวกัน และดินชนิดเดียวกัน แต่พืชผลที่ออกมามีชนิดและรสชาติแตกต่างกันออกไป (ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทย : 509)

²⁰ อ่างแล้วในเชิงอรรถที่ 26, หน้า 513.

เครื่องประดับหรือเครื่องใช้จะมีพองเช่นกัน ...สำหรับพองนั้นก็จะออกไปเป็นสิ่งที่เหลือเดน ส่วนที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ก็จะคงอยู่ในแผ่นดิน²¹..

ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าทำไมชาวมุสลิมจึงให้ความสำคัญกับน้ำ เพราะแม้แต่ในอัลกุรอานคัมภีร์สูงสุดของศาสนาอิสลามยังระบุไว้อย่างละเอียด นอกจากความศรัทธาที่ทำให้ชาวมุสลิมดำเนินชีวิตตามคำสอนของอัลลอฮ์ไม่ว่าจะเป็นความเคร่งครัดด้วยการละหมาดเพื่อให้จิตใจร่างกายและจิตวิญญาณมีความสะอาดบริสุทธิ์แล้ว ยังมีประเด็นเรื่องการเสียสละเพื่อส่วนรวมและบุคคลที่ด้อยโอกาสกว่าด้วยการให้ทานหรือเรียกว่าซากาต นอกจากจะมีความสุขจากการเป็นคนของพระเจ้า และมีความสุขจากการเป็นผู้ให้แล้ว ชาวมุสลิมยังมีความเชื่อในชีวิหลังความตาย ว่าหากทำดีและเชื่อมั่นในพระเจ้า จะทำให้ได้ไปอยู่ในสวรรค์ ไม่เฉพาะปัจเจกหากแต่รวมถึงญาติของผู้นั้นด้วย ดังคำสอนข้อ 22 และข้อ 23²² ดังนี้

22. ..บรรดาผู้อดทนโดยหวังพระพักตร์ (ความโปรดปราน) ของพระเจ้าของพวกเขา และดำรงการละหมาดและบริจาคสิ่งที่เราได้ให้เป็นปัจจัยยังชีพแก่พวกเขา โดยซ่อนเร้นและเปิดเผย และพวกเขาจัดความชั่วด้วยความดี ชนเหล่านั้นสำหรับพวกเขาคือที่พำนักในบั้นปลายที่ดี

23. สวรรค์ทั้งหลายอันสถาพร พวกเขาจะเข้าไปอยู่พร้อมกับผู้ทำดีจากบรรพบุรุษของพวกเขา และคูครองของพวกเขา และบรรดาลูกหลานของพวกเขา และมะลาอิกะฮ์จะเข้ามาหาพวกเขาจากทุกประตู (ของสวรรค์)

สรุปแนวคิดด้านศาสนาไม่ว่าจะเป็นพุทธและอิสลามมีการกล่าวถึงธรรมชาติ ศาสนาพุทธจะเน้นที่ความสมดุลของการที่มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติ เน้นการบริโภคน้อยทำให้เบียดบังสิ่งแวดล้อมน้อย ส่วนศาสนาอิสลามกล่าวถึงพระอัลลอฮ์เป็นผู้สร้างและกำหนดความเป็นไปของธรรมชาติ และกล่าวถึงน้ำนอกจากการกำหนดให้น้ำสะอาดที่เป็นประโยชน์อยู่ด้านล่างส่วนที่สกปรกจะเป็นพองอยู่ตอนบนของลำน้ำแล้ว น้ำยังเป็นส่วนสำคัญในการทำมาสะอาดเพื่อกระทำในสิ่งหนึ่งที่สำคัญของศาสนาอิสลามคือการทำละหมาด

²¹ สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์คือน้ำและแร่ธาตุบริสุทธิ์ หลังจากที่ได้เอาพองหรือกากเดนที่ลอยอยู่ข้างบนออกไป (ความหมายอัลกุรอาน เป็นภาษาไทย : 513)

²² อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 26, หน้า 514.

บทที่ 4

คลองแสนแสบ กับบริบทที่เกี่ยวข้อง

บริบทที่สำคัญทางด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบ ได้แก่ ภาพสะท้อนในอดีตในเรื่องนิเวศวิทยาทางการเกษตรของข้าวที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านริมคลองแสนแสบของบางซ้นซานเมืองกรุงเทพฯ ที่ได้แสดงถึงเรื่องราวของวัฒนธรรมและการต่อสู้ของชุมชนดังกล่าว นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงร่องรอยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่อยู่ริมน้ำในอดีตที่มีเรือเป็นพาหนะที่สำคัญยิ่ง (ซึ่งความสำคัญของเรือเป็นร่องรอยที่คนรุ่นใหม่ยากที่จะทำความเข้าใจ ในทางกลับกันหากย้อนอดีตให้คนรุ่นใหม่ได้เห็นบทบาทของเรือที่คนรุ่นเก่าใช้ จะสามารถโยงไปถึงความสำคัญของคลอง) หากแต่หน้าที่และความหมายของเรือจะเปลี่ยนไปจากเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชนกลายมาเป็น“สื่อการศึกษา” ที่สำคัญในที่สุด บริบทท้ายสุดคือการมองคลองแสนแสบเป็นทุนทางธรรมชาติที่ทำให้ชาวบ้านริมคลองแสนแสบมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันหรือมีทุนทางสังคม (social capital) ที่ดีตลอดมา

1. ข้าวกับคลองแสนแสบ

“บางซ้น” เป็นหมู่บ้านที่ลูเซียน เอ็ม แสงส์¹ ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความหมายสมัยใหม่ของนิเวศวิทยา ซึ่งคนไทยในที่นี้คือชาวชุมชนบางซ้นมีการรับรู้เรื่องเอกภาพของชีวิตและการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์และสัตว์มีชีวิตทั้งหลายในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพุทธปรัชญานอกจากนี้ยังเห็นรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบางซ้นและบรรยายการเพาะปลูกข้าวในเชิงประวัติศาสตร์และสังคมวิทยา ที่สำคัญคลองที่ไหลผ่านหมู่บ้านแห่งนี้คือคลองแสนแสบ ทำให้มองเห็นความสำคัญของคลองแสนแสบในอดีตที่มีต่อการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกข้าว และการใช้เป็นเส้นทางคมนาคมทางเรือที่สำคัญ

จากการศึกษาของแสงศ์ในภาคแรก เป็นการกล่าวถึงบางซ้นกับการเพาะปลูกข้าว โดยชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมข้าวเป็นลักษณะเฉพาะของชาวเอเชียอาคเนย์ซึ่งไทยเป็นแหล่งที่มีพื้นที่ลุ่มกว้างใหญ่ ภูมิอากาศเหมาะสมกับการปลูกข้าว ต่อมาเป็นระบบนิเวศวิทยาของข้าวในธรรมชาติ เพราะผู้ยังชีพด้วยข้าวในเมืองไทยในยุคแรกเริ่มด้วยการเก็บเกี่ยวพืชผลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ต่อมาจึงเริ่มวิวัฒนาการของการปลูกข้าวตั้งแต่การปลูกแบบไร่เลื่อนลอย ตามด้วยการปลูกแบบนาหว่าน แบบนาดำ จนมาถึงการเพาะปลูกพืชหมุนเวียน พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นเรื่องของความ

¹ ลูเซียน เอ็ม แสงส์ เขียน. นฤจร อธิวิจิตรจรัส แปล. ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527, หน้า 9.

เคารพต่อแม่โพสพซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือมองข้าวเป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องมีพิธีกรรมทำขวัญ เรียกว่า“ขวัญข้าว” นอกจากนี้แสดงถึงประเพณีของการช่วยแรงกันในการทำนา

การปลูกข้าวแต่ละประเภทได้กล่าวถึงความสำคัญของน้ำที่นำมาใช้เพาะปลูก เนื่องจากข้าวไรที่ใช้ในการเพาะปลูกแบบไร่เลื่อนลอยจะต้องอาศัยการเนาเปื่อยของสารอินทรีย์ที่มีอยู่ในดิน แต่หากปลูกข้าวแบบนาหว่านและนาดำต้องอาศัยน้ำเป็นอาหาร น้ำจึงมีความสำคัญมากจึงทำให้พิธีกรรมต่างๆเพื่อให้ธรรมชาติอำนวยการให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

แสงค์ยังได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของคลองแสนแสบ ในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ.1824-1851) โดยให้เหตุผลว่าเป็นปฏิริยาตอบโต้หนึ่งต่อการฟื้นฟูราชวงศ์ที่เข้มแข็งของเวียดนามซึ่งเป็นภัยต่อกลุ่มพันธมิตรทางด้านตะวันออกของราชอาณาจักรไทย ได้แก่ กัมพูชา สุวรรณเขตในลาว และนครรัฐต่างๆบนฝั่งแม่น้ำโขง คลองแสนแสบเป็นคลองขุดคนงานชาวจีน เส้นทางตัดออกจากกรุงเทพฯไปทางด้านทิศตะวันออกสู่อำเภอบางปะกง ทำให้กองทัพสามารถไปถึงเมืองพระตะบองได้เร็วกว่าไปทางอ่าวไทยและเข้าแม่น้ำบางปะกงตรงปากแม่น้ำ ส่วนลักษณะทางกายภาพของคลองแสนแสบคือ มีความลึก 10 ฟุต กว้าง 40 ฟุต ยาว 33.2 ไมล์ ใช้เวลาในการขุดคลองทั้งสิ้น 13 ปี การเกิดขึ้นของคลองแสนแสบทำให้คนบางชั้นสะดวกในการเดินทางมากขึ้น

เมื่อเกิดคลองแสนแสบที่เป็นคลองขุดขึ้นมา จึงเกิดพื้นดินใหม่ริมคลองสำหรับการตั้งบ้านเรือนซึ่งพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปูนบำเหน็จเป็นที่ดินสองฝั่งคลองให้แก่เจ้ากรมและแม่ทัพนายกองที่เกี่ยวข้อง พร้อมกับให้เชลยศึกที่ได้มาจากการสู้รบกับบรรดาสุลต่านของมาเลย์และเจ้าฟ้าของลาวซึ่งเชลยศึกเหล่านี้ยังชีพด้วยการมีสวนครัวเล็กๆและไก่อีกสองสามตัวที่เจ้านายให้มา เวลาผ่านไปจำนวนคนก็เพิ่มมากขึ้น ดินแดนคลองแสนแสบเปิดโอกาสให้สำหรับการปลูกบ้าน ทำสวนและทำคอกช้าง ซึ่งปรากฏเรื่องของคลองแสนแสบโดย ดิ โอ คิง ในปี ค.ศ.1860 ดังนี้²

“คลองนี้มีความยาว 55 ไมล์ เชื่อมนครกรุงเทพฯกับแม่น้ำบางปะกง ผ่านบริเวณที่ราบชนบทซึ่งใช้สำหรับการเพาะปลูกข้าวโดยเฉพาะ คนพื้นเมืองเป็นเชื้อสายมาเลย์ เช่นเดียวกับชาวสยามอื่นๆ พื้นบ้านของคนเหล่านี้ทำด้วยไม้ไผ่ ยกขึ้นสูงจากพื้นประมาณ 4 ฟุต เสื้อผ้าที่สวมใส่เป็นผ้ารักเอวธรรมดาๆ และไม่ว่าพวกเขาจะทำอะไรอยู่ก็ตามมือข้างหนึ่งจะใช้ปักฝู้งยู่อยู่เสมอ”

เห็นได้ว่าบริบทเรื่องข้าวของหมู่บ้านบางชั้น นอกจากจะทำให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงในการปลูกข้าว ยังสะท้อนให้เห็นระบบความเชื่อและโลกทัศน์ของคนไทย ดังที่ สุริยา สมุทคุปต์และพัฒนา กิติอาษา ได้สรุปข้อเขียนของแสงค์ดังนี้³

² เฟื่องอ้าง, หน้า 109.

³ สุริยา สมุทคุปต์และคณะ. บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก : พิธีกรรม ข้าวและมนุษย์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของอีสาน. ขอนแก่น : ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534, หน้า 3.

“แสงค์ได้อธิบายความสำคัญของข้าวที่มีต่อสังคมไทยว่า ข้าวไม่เพียงแต่เป็นพืชที่มีความเหมาะสมกับระบบนิเวศวิทยาของประเทศไทยและเอเชียอาคเนย์เท่านั้น หากยังเป็นความสำคัญจนถึงขั้นที่อาจกล่าวได้ว่าสังคมไทย วิถีชีวิตของคนไทยนั้นมีข้าวเป็นปัจจัยพื้นฐานโดยเฉพาะในระบบความเชื่อและโลกทัศน์ของคนไทย”

และได้ยกตัวอย่างข้อมูลของแสงค์ตอนหนึ่งที่ว่า

“...ตามความเห็นของชาวบ้านบางคน ร่างกายมนุษย์ก็คือข้าวและการรับประทานข้าวเข้าไปเป็นการเสริมสร้างร่างกายขึ้นใหม่โดยตรง...แม่โพสพซึ่งเป็นแม่ของข้าวจะอุทิศร่างและวิญญาณของเธอให้แก่ร่างกายของมนุษย์ เช่นเดียวกับที่แม่ให้อาหารของตนสำหรับการเลี้ยงดูทารก..”

ในปัจจุบันความหมายของข้าวในมิติของจิตวิญญาณเริ่มลดลงเรื่อยๆ จนแทบไม่เหลือความเชื่อใดๆ นอกจากแนวคิดเรื่องประโยชน์ใช้สอย อย่างไรก็ตามชาวบ้านร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนได้มีการรื้อฟื้นประเพณีผ้าป่าข้าวมาใช้ในความหมายของการพัฒนา เนื่องจากผ้าป่าข้าวสะท้อนถึงความหมายที่เน้นความเท่าเทียมและการช่วยเหลือเกื้อกูลในเชิง“อุดมคติ” แม้ว่าในงานวิจัยของอารียา เศรษฐมรรค์พบว่าชาวบ้านโดยทั่วไปไม่ได้คิดเช่นนั้น หากเน้นไปเรื่องพันธะทางสังคมและการแลกเปลี่ยนตอบแทนบนพื้นฐานของผลประโยชน์ก็ตาม⁴ แต่เมื่อนำมาประกอบการศึกษาในชุมชนศาลาแดงซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาได้ละทิ้งมิติด้านความเชื่อและมโนทัศน์ของข้าว แต่สำหรับการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่อาจจะเกิดขึ้นต่อไป อาจจะเพิ่มความหมายของข้าวในลักษณะที่เป็นพันธกิจร่วมหรือการแลกเปลี่ยนก็ตามก็อาจมีผลอย่างมากต่อการพัฒนาระบบนิเวศของชุมชน

2. เรือกับแม่น้ำลำคลอง

เรื่องราวของเรือที่กล่าวถึง แม้จะไม่ได้โยงกับคลองแสนแสบโดยตรง แต่สามารถสะท้อนให้เห็นภาพรวมของการใช้เรือในยุคสมัยก่อนซึ่งคนไทยได้ใช้เป็นพาหนะในการสัญจรที่สำคัญ นอกจากสะท้อนให้เห็นถึงประโยชน์ดังกล่าวแล้ว ยังสอดแทรกบรรยากาศที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการดำรงชีวิตอยู่คู่กับแม่น้ำลำคลองของคนไทยสมัยก่อนโดยผ่านความหมายของเรือในด้านการเป็นพาหนะ แต่หากหันมาศึกษาเรื่องเรือในหลักสูตรท้องถิ่นอาจต้องเปลี่ยนความหมายใหม่ เช่น กลายเป็นสื่อการเรียนการสอน เป็นต้น

ในสมัยก่อนเรือมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนเป็นอย่างมาก ตั้งแต่เช้าจรดค่ำ ตั้งแต่เดือนอ้ายจนถึงเดือนสิบสอง เรือได้มีบทบาทที่เคียงคู่ไปกับประเพณีที่สำคัญๆ ในอดีต เช่น งาน

⁴ อารียา เศรษฐมรรค์. ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีชีวิตของชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2542, หน้า (11)-(13).

วัด งานทอดกฐิน งานเทศน์มหาชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยก่อนการพายเรือ ได้เป็นสัญลักษณ์อันสะท้อนความสำเร็จของเด็กๆ ส.พลายน้อย ได้กล่าวถึงความประทับใจที่มีต่อเรือดังนี้

“การพายเรือก็เหมือนกับการถีบจักรยานสองล้อ ถ้าประคองตัวไม่เป็น ทำเอวคดไปคดมาเรือก็ล้มหรือจักรยานก็ล้ม ความจริงพายหรือไม่พายนอกจากจะใช้พยุ้น้ำให้เรือแล่นไปแล้ว ยังช่วยพยุ้งไม่ให้เรือล้มได้อีกด้วย...”⁵

นอกจากนี้เรื่อยังมีความหมายที่สะท้อนทางด้านวัฒนธรรมที่โยงมนุษย์กับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่อง “แม่ย่านางเรือ” ที่เจ้าของเรือบางคนเคร่งมากโดยจัดรูปบูชาทั้งเข้าและเย็น และเวลาที่จะออกเรือไปขายของไม่ว่าจะเป็นเรือเล็กหรือเรือใหญ่จะต้องจัดรูปบูชาก่อนออกทุกครั้ง นอกจากนี้ความเชื่อทางได้เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงของการต่อเรือ คือเมื่อวางกระดูกงูและทวนหัวเรือก็ต้องทำพิธี ซึ่ง ส.พลายน้อยกล่าวว่าต้นเรื่องของแม่ย่านางมาจากการนับถือผีนั่นเอง โดยเชื่อว่าไม้ที่มาทำเรือมีนางไม้สิงอยู่ ดังนั้นเมื่อมาทำเรือก็จะตามมาสิงสถิตอยู่ในเรือนั้นด้วย ดังนั้นจึงต้องเซ่นสรวงบูชาเพื่อให้นางไม้คุ้มครอง

ในวิถีชีวิตของชาวน้ำ เรื่อยังเป็นสิ่งที่นำไปสู่การพักผ่อน ดังที่ ส.พลายน้อยได้บรรยายจนเห็นภาพความสุขของชาวชนบทสมัยก่อนดังนี้

“ชีวิตของคนในชนบทสมัยก่อน มีเวลาพักผ่อนในช่วงที่เป็นหน้าน้ำ ชาวนาได้พักผ่อนพักเหนื่อยเตรียมกำลังไว้เกี่ยวข้าวตอนน้ำลด และเนื่องจากน้ำท่วมทุ่งเจ้งไปหมด การติดต่อไปมาต้องใช้เรือ..เมื่อออกไปตามทุ่งเวลาน้ำท่วม จะหาผักมาทำกับข้าวได้สบาย ผักบุ้ง สายบัว ผักแว่นเป็นของมีประจำ ที่เป็นพิเศษคือดอกโสน..”

“ในสมัยก่อนการเที่ยวทุ่งเป็นการพักผ่อนที่ดีอย่างหนึ่ง ถ้ามีเรือไปด้วยกันหลายๆลำก็สนุกเรือที่ใช้เที่ยวทุ่งมักเป็นเรือลำป็น หรือเรือพายม้าที่นั่งได้หลายๆคน และเตรียมอาหารไปรับประทานกันด้วย..เมื่อกินข้าวกลางวันแล้ว ก็นั่งพักผ่อนหรือนอนในเรือนั่นเอง บางคนก็เตรียมเอาเบ็ดไปตกปลาด้วย..เรื่องสนุกของการเที่ยวทุ่งมักจะมาลงเอยด้วยการแข่งเรือ ถ้ามีเรือไปเที่ยวกันมาก ๆ และพอรู้จักมักคุ้นกันอยู่ ก็จะพายแข่งกัน ไม่มีรางวัลอะไร เป็นเรื่องสนุกเท่านั้น”⁶

นอกจาก เรื่อยังทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันอีกประการหนึ่ง คือการเป็นเรือเร่ขายของ ตั้งแต่ของสดจนถึงอาหารสำเร็จรูป เช่น พริกขี้หนูแกง ขนมจีน ก๋วยเตี๋ยว กาแฟและขนมต่างๆ ส่วนบรรยากาศการขายของทางเรือเริ่มดังนี้⁷

“...เรือขายหมูจะมาแต่เช้ามีดก่อนใครๆ..เรือขายเนื้อจะมาภายหลังขายหมู...คนขายเป็นชาวมุสลิม เรือกาแฟจะออกขายตอนสายๆ เรือกาแฟบางลำมีที่ใส่น้ำแข็งด้วย..ตกตอนสายราวสี่

⁵ ส.พลายน้อย. เกิดในเรือ : บันทึกความทรงจำของ ส.พลายน้อย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2538, หน้า

⁶ เฟื่องอ้าง, หน้า 153-169.

⁷ เฟื่องอ้าง, หน้า 162-163.

โมงห้าโมงเช้า ผู้คนเริ่มหิ้วก็มีเรือขายกล้วยเตี้ยวอกขาย ซึ่งเรือดังกล่าวมีขนาดเท่ากับเรือขายกาแฟเป็นเรือสำปั้นขนาดเล็ก...เรือขายขนมเป็นเรือสำปั้นคอน..ความจริงชีวิตของคนที่อยู่ริมแม่น้ำลำคลองในสมัยก่อน เป็นชีวิตที่สะดวกสบายพอสมควร มีเรือเร่ขายของกินของใช้ตามความต้องการของคนในสมัยนั้นอย่างพอเพียง โดยไม่ต้องออกจากบ้านไปซื้อหาที่อื่น เช่น เรือคนเงินบรรทุกโต๊ะ ตู้ เตียง ขนาดต่างๆไปขาย..”

การที่สามารถนำเรือมาโยงกับหลักสูตรท้องถิ่นได้ดี เนื่องจากเรือสามารถทำหน้าที่เป็นของเล่นของเด็ก สร้างความสุขให้กับเด็กๆเป็นอย่างดี ดังเช่นในสมัยก่อนมีการสร้างเรือของเล่นด้วยกาบมะพร้าว แล้ววางตุ๊กตานั่งกลางลำ มีพายเล็กๆเสียบที่ตุ๊กตาข้างละอัน ะให้พายแต่น้ำเพียงเล็กน้อย เสร็จแล้วเอาเชือกผูกปล่อยลงน้ำ ถ้าเป็นเวลาที่น่าไหลเชี่ยวพายจะกระทบผิวน้ำ ทำให้เรือกาบมะพร้าวเอียงไปทางซ้ายสลับขวา มองดูเหมือนคนกำลังพายเรือ แล้วดึงเข้าหาตัว นอกจากนั้นยังมีการนำไม้มาดากให้เป็นรูปจระเข้ โยนลงไปในน้ำขณะกำลังไหลแรง แล้วค่อยๆดึงเชือกที่ผูกกับไม้ตะเกียบให้ตัวจระเข้ขวางน้ำ และกลไกต่างๆจะทำให้จระเข้วิ่งทวนน้ำขึ้นมา นอกจากนี้ยังมีการนำเอาไม้ไผ่มาเหลาให้เป็นรูปเรือ เอาชนไก่ขนาดยาว 3-4 นิ้วมาปักเรียงกันทำต่างใบ เมื่อวางลงบนผิวน้ำและมีลมพัดมา เรือใบชนไก่ก็จะแล่นไป ซึ่งการเล่นแบบนี้จะมีคนเล่นกันหลายคน

จากการกล่าวถึงสภาพวิถีชีวิตของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับและแม่น้ำลำคลอง จะช่วยงานวิจัยเรื่องนี้อย่างมาก เพราะชี้ให้เห็นความสำคัญของเรือจะทำให้นักเรียนนอกจากจะได้ตระหนักถึงความสำคัญของเรือในอดีตที่มีต่อคลองแสนแสบแล้ว เรายังเป็นสื่อการสอนที่ดีที่จะดึงดูดใจเด็กไปใกล้กับน้ำในคลองแสนแสบมากที่สุด เนื่องจากเป็นสื่อที่สามารถสร้างความสนุกสนานให้เด็กได้ อันอาจนำไปสู่การรื้อฟื้นการเล่นในสมัยก่อน มาสร้างรายละเอียดให้สอดคล้องกับความร่วมมือสมัยในปัจจุบัน

3. คลองแสนแสบกับทุนทางสังคม

ชาวบ้านริมคลองแสนแสบแม้ว่าจะมีหลายเชื้อชาติ แต่สามารถอยู่ร่วมกันมาอย่างสงบสุขบนพื้นฐานที่เกื้อกูลกันหรือเรียกได้ว่ามีทุนทางสังคม (social capital) ภายใต้การเกื้อกูลของทุนทางธรรมชาติ (natural capital) คือคลองแสนแสบ

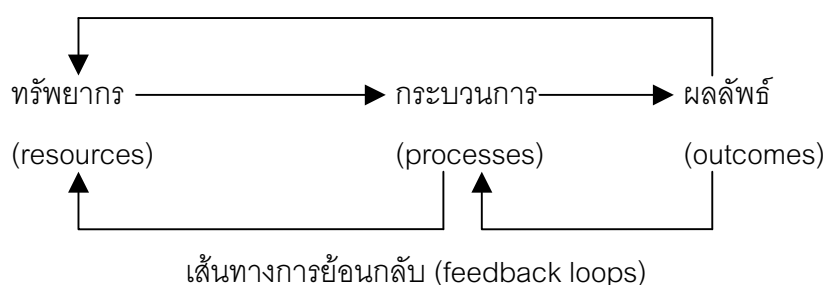
ทุนทางสังคมที่พบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ความมีไมตรีจิต มิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจ และการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างปัจเจกบุคคลกับครอบครัว ปัจเจกบุคคลกับเพื่อนบ้าน จากนั้นมีการขยายวงออกไปอย่างกว้างขวาง ในที่สุดจะนำไปสู่การสะสมทุนทางสังคมในชุมชนนั้นๆ ทุนทางสังคมเป็นบรรทัดฐานหรือคุณค่าร่วมที่ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือกันทางสังคม โดยมีมุมมองทางวัฒนธรรมและทำให้เกิดการติดต่อสื่อสารและร่วมมือกันในการทำกิจกรรมต่างๆ ประกอบด้วยปัจจัยที่สำคัญคือ ความไว้วางใจกัน (trust) ซึ่งสามารถเกิดขึ้นจากการยึดโยง (bonding)

ภายในชุมชน เครือข่าย (network) อันเป็นการยึดโยงภายในและความเชื่อมโยง (bridging) จากภายนอก สถาบัน (institution) ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงในระดับหน่วยงานของภาครัฐและเอกชน แล้วย้ายสู่คือการรวมพลัง (synergy) เป็นการรวมกันของเครือข่ายชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม หรืออยู่ในระดับนโยบายคือ เน้นความร่วมมือ การส่งเสริมและการมีส่วนร่วม

ประเด็นทุนทางสังคมสามารถนำมาปรับใช้กับการพัฒนาคลองแสนแสบ โดยมองว่าแม้ว่าสองฝั่งแคว้นคลองแสนแสบจะมีหลายเชื้อชาติ ไม่ว่า ไทย จีน เขมร ลาว มอญและแขก มีหลายศาสนาไม่ว่าจะเป็นพุทธ คริสต์ หรืออิสลาม แต่ชาวบ้านกลับอยู่ร่วมกันอย่างสันติร่วมกันนับร้อยปีที่ผ่านมา ที่เป็นเช่นนี้เพราะคลองแสนแสบได้สร้างวัฒนธรรมของการอยู่ร่วมกันอย่างพื่ออย่างน้อง ทั้งเป็นเส้นทางของการคมนาคมติดต่อสื่อสารกัน ทั้งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ใช้ร่วมกันมาตลอดเวลา⁸ สิ่งที่เกิดขึ้นที่เรียกว่าเป็นทุนทางสังคม นั่นคือมิตรภาพและไมตรีจิตที่มีต่อกัน ซึ่งอาจลึกถึงความไว้วางใจกัน การเป็นเครือข่ายกัน หรือมีการกำหนดกฎกติการ่วมกันในการใช้คลองแสนแสบ

นอกจากที่คลองแสนแสบเป็นตัวสร้างทุนทางสังคมแล้ว คลองแสนแสบยังเป็นทุนธรรมชาติอีกด้วย ดังที่อลัน แบล็ค (Alan Black)⁹ ได้แสดงให้เห็นว่ามีทุนที่หลากหลาย ได้แก่ ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ และทุนที่ถูกสร้าง เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งภายใต้ขอบเขตที่ทรัพยากรและกระบวนการภายในชุมชน ที่ดำรงและเสริมสร้างความผาสุกของปัจเจกและกลุ่มคนได้หลักการ ความเท่าเทียม ความกว้างขวาง การมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง และความรับผิดชอบต่อสังคม โดยมีตัวชี้วัดและวิเคราะห์ตัวชี้วัดความเข้มแข็งและผลลัพธ์ของชุมชนยั่งยืน (sustainable communities) ชุมชนฟื้นคืนสภาพเดิม (resilient communities) ความสามารถของชุมชน (communities capacity) การพัฒนาชุมชน (community development) ชุมชนสุขภาพดี (healthy communities) และชุมชนที่เข้มแข็ง (strong communities)

ซึ่งสามารถเขียนกรอบแนวคิดได้ดังนี้

⁸ สัมมนาเรื่อง “วัฒนธรรมสองฝั่งแคว้นคลองแสนแสบ” ณ ศาลาการเปรียญวัดหนองจอก, วันที่ 20 กันยายน 2537.

⁹ http://www.wa.ipaa.org.au/papers/alan_black.ppt.

จากภาพกล่าวได้ว่า ทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ และทุนที่ถูกสร้างผ่านกระบวนการของการใช้ทุนดังกล่าว ท้ายสุดทำให้เกิดผลลัพธ์ที่จะย้อนกลับไปปรับเปลี่ยนทรัพยากรให้สอดคล้องกับสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้น หากนำปรากฏการณ์นี้อธิบายเรื่องราวของคลองแสนแสบ คลองแสนแสบเป็นทุนทางธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของคนริมคลองแสนแสบในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกับทุนทางสังคม ทำให้เกิดผลลัพธ์คือสังคมหรือชุมชนริมคลองแสนแสบมีความเข้มแข็งนั่นเอง

ทุนทางสังคมในที่นี้ประกอบด้วย 1) ความสัมพันธ์ของความเชื่อมั่นและความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน 2) การร่วมมือและความมีไมตรีจิตที่กระทำท่ามกลางบุคคลและกลุ่ม รวมถึง 3) ความสัมพันธ์กับเพื่อนสนิท (bonds) 4) คนที่คุ้นเคย (bridges) 5) คนแปลกหน้า ส่วนตัวชี้วัดของทุนทางสังคม ได้แก่ การมีส่วนร่วมทางสังคม การมีส่วนร่วมของพลเมือง การครอบคลุมถึงองค์กรที่ไม่คำนึงถึงกำไรและอาสาศักดิ์ การเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกและองค์กร/สถาบัน ความเชื่อมั่นทางสังคมและความน่าเชื่อถือ หลักปฏิบัติที่เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นเป็นที่ตั้ง และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ค่านิยมของการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน อุดมคติ จุดมุ่งหมายต่อบทบาทความร่วมมือและความคงอยู่ได้ของความหลากหลาย ตลอดจนการรับรู้ของชุมชน

จากแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ทุนทางธรรมชาติ รวมถึงทุนอื่นๆที่มีประโยชน์ได้แก่ที่เป็นรากฐานสำคัญในการที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งหากการศึกษาสามารถนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบของโรงเรียนและชุมชนที่ศึกษา ก็ต้องหาความเชื่อมโยงกันให้ได้ระหว่างทุนทางสังคมที่มีมาตลอดในวัฒนธรรมสองฝั่งแดนคลองแสนแสบที่ดำเนินชีวิตร่วมกัน กับคลองแสนแสบที่เป็นทุนทางธรรมชาติที่สำคัญ

บทที่ 5

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับหลักสูตรท้องถิ่น

กระบวนการเรียนรู้ (learning process) หมายถึง การสืบสายถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันด้วยช่องทางต่างๆ ผ่านพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยม ตัวบุคคล หรือกล่าวได้ว่ามีรากฐานมาจากประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติหรือกล่าวได้ว่าเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริงนั่นเอง¹ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นกระบวนการเพื่อแสวงหาความรู้ที่ไม่เป็นทางการ และไม่ใช้การศึกษาในระบบที่อยู่ในสถานการศึกษา แต่ความรู้อยู่ในชุมชนนั่นเอง

กระบวนการเรียนรู้มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนตามแนววัฒนธรรมชุมชน คือเป็นการพัฒนาด้วยศักยภาพของชุมชนเอง เช่น กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า เพื่อปรับตัวในเชิงปัญญาของคนในท้องถิ่นมาโดยตลอด² และเป็นกระบวนการของการพัฒนาจิตสำนึก ภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถของคนให้สามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ได้³ นอกจากนี้การที่ชุมชนร่วมกันเรียนรู้และแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยกันในชุมชน เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในการทำให้เกิดพลังชุมชนอันเป็นที่มาของความเข้มแข็งของชุมชน⁴ ดังประสบการณ์ของนักพัฒนาทั้งในประเทศไทยและนานาชาติทั่วโลกพบว่า ในชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถจัดการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ให้แก่สมาชิกในชุมชนได้นั้นจะมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เป็นการเข้าไปกระตุ้น พัฒนา และยกระดับองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นชุมชนเข้มแข็ง⁵

จากปัญหาการศึกษาไทยที่โรงเรียนเน้นความรู้จากส่วนกลางมากกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้เยาวชนไม่เกิดภาคภูมิใจในท้องถิ่นตนเอง เป็นที่มาของการพัฒนาตามแนวการพัฒนาแบบสมัยใหม่ (Modernistic Paradigm) ซึ่งปัจจุบันพบว่าเป็นสาเหตุสำคัญของการทำลายชุมชน ชุมชนขาดความมั่นใจในศักยภาพตัวเอง ขาดการพึ่งพาตนเองหวังพึ่งภาครัฐเท่านั้น ทีมวิจัยคิดว่าแนวคิดที่จะแก้ปัญหาสังคมไทยในระดับลึก นั่นคือการแก้ปัญหาที่การศึกษาของชาติหรือที่เรียกว่า

¹ ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543, หน้า 173-176.

² เพิ่งอ้าง, หน้า 173-175.

³ สัฒนาภรณ์ นาคทรพ. “การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” การศึกษากับการวิจัย เพื่ออนาคตของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2539, หน้า 51.

⁴ ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. แนวทางการพัฒนาประเด็นวิจัยชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน. เอกสารอัดสำเนา, 2541, หน้า 18.

⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 64-65.

ปฏิรูปการศึกษา ให้มีรูปแบบการศึกษาในโรงเรียนเน้นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เหมือนในอดีตในรูปของ "หลักสูตรท้องถิ่น" ที่ผ่านมาข้อแตกต่างระหว่างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต่างจากการศึกษาในโรงเรียน คือ 1) มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่มที่เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อยกระดับสติปัญญา จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง และการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืน เกิดในกระบวนการที่มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจร่วมกัน 2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง จากกระบวนการคิด-ทำ-ทบทวน วิเคราะห์-ทำ ซึ่งเป็นการช่วยให้คนในกลุ่มได้เรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหา โดยการทดลองทำและทดลองแก้ไข สรุปบทเรียนและคิดหาวิธีการใหม่เพื่อทดลองใหม่ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีพลวัต และนำไปสู่การยกระดับความสามารถในการแก้ปัญหาต่างๆ ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป 3) เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง เพื่อพยายามแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น ซึ่งเป็นการศึกษาที่ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนโดยตรง 4) เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่าย ที่เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ ไม่มีโครงสร้างอำนาจมาบังคับบัญชา แต่เป็นความสัมพันธ์บนฐานความสมัครใจของกลุ่มคนที่มีความประสงค์จะเรียนรู้และทำงานพัฒนาร่วมกัน⁶

นอกจากสามารถเอาแนวคิดของกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งมาใช้ในการทำหลักสูตรท้องถิ่นได้ยังสามารถทำให้สรุป ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งว่า ประกอบด้วย 7 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้ (1) รับรู้และตระหนักในปัญหา (2) ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา (3) ร่วมกันแสวงหาปัญหา (4) เลือกแนวทางแก้ปัญหา (5) ร่วมกันดำเนินงาน (6) ร่วมกันประเมินผลการดำเนินงาน (7) ร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ

ทั้งนี้ชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักในปัญหา จากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหา และรับรู้ด้วยตัวเอง ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนจะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อยหรือประชุมหมู่บ้าน แล้วดำเนินการในลักษณะของการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรสถาบันและประเมินโดยสมาชิกและผู้เข้าร่วมกัน

1) องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหาหรือองค์ความรู้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กิจกรรมการเรียนรู้ส่วนใหญ่ ได้แก่ การศึกษาประสบการณ์จากชุมชนอื่น การศึกษาดูงาน หรือการทัศนศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง

⁶ เฟื่องอ้าง., หน้า 51-53.

ฐานการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งฐานการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่ สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน ส่วนฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ได้แก่ ชุมชน บุคคล องค์กรภายนอก
เนื้อหาหรือองค์ความรู้ ประกอบด้วย เนื้อหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การแก้ปัญหาหรือการพัฒนาชุมชนเกี่ยวกับการทำมาหากิน

ในขณะที่ สีลาภรณ์ นาคทรพร⁷ ได้เสนอองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชนที่เป็นกุญแจสำคัญของการสร้างความเข้มแข็ง ว่าประกอบไปด้วยพลังและความสมดุลของ 1) ภูมิปัญญาและธรรมชาติ ที่อยู่ในตัวผู้นำหรือสมาชิกของชุมชนนั้น ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ต่างๆที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคน ในการอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมและธรรมชาติ ผ่านการกลั่นกรองจนสามารถนำมาปรับใช้กับการดำรงชีวิตในโลกยุคใหม่ได้ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาสาระที่เป็นหลักธรรมะอยู่ในตัวเนื่องจากธรรมะเป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตของคนร่วมกันอย่างสันติสุข 2) การเรียนรู้ ได้แก่ เรื่องของการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบ เกี่ยวกับปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข ปัญหาต่างๆ การพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนจึงหมายถึง การทำให้เกิดกระบวนการของการที่สมาชิกในชุมชนเข้ามาร่วมกลุ่มคิดวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการแก้ปัญหา ตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชน 3) การจัดการ เป็นเรื่องของกลไกที่ทำให้การดำเนินงานบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ในชุมชนที่เข้มแข็งจำเป็นต้องมีการจัดการ อันเป็นการกระจายบทบาท ภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในด้านต่างๆให้แก่สมาชิก รวมทั้งเป็นการกำหนดสิทธิ กติกา และวินัยสำหรับการอยู่ร่วมกันเป็นองค์กร หากปราศจากการจัดการชุมชนก็จะมีแต่อุดมการณ์ร่วมกันเท่านั้น แต่ไม่สามารถผลักดันให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาหรือการแก้ปัญหาต่างๆได้

จากกระบวนการเรียนรู้สามารถโยงเข้ากับเรื่องการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542⁸ ซึ่งเป็นกฎหมายปฏิรูปการศึกษาของไทยฉบับล่าสุดได้ เนื่องจากการนิยามความหมายของการศึกษาว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามอันเกิดจากสภาพแวดล้อมทางสังคม ซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ทั้งการศึกษาในระบบ นอกโรงเรียน และตามอัธยาศัย โดยยึดหลักการระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา เนื้อหาจะมีความสอดคล้องกับสภาพปัญหา ความต้องการของแต่ละกลุ่ม หรือเรียนตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม โอกาสจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อและแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ

ส่วนแนวการจัดการศึกษาถือว่าผู้เรียนมีความสามารถที่จะเรียนรู้และพัฒนา ดังนั้น

⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า 51, 65-66.

⁸ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ, 2542.

จึงเน้นทั้งความรู้ คุณธรรม บุธนาการตามความเหมาะสม การจัดกระบวนการเรียนรู้จะต้อง จัดสาระกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน ฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ นำความรู้มาใช้ป้องกันและแก้ปัญหา จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนเรียนรู้จากสภาพจริง ฝึกปฏิบัติ เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องผสมผสาน ความรู้ด้านต่าง ๆ นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ สามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งรัฐต้องสนับสนุนจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ ตลอดชีวิต จัดการประเมินผู้เรียนโดยพิจารณาพัฒนาการของผู้เรียน พฤติกรรมการเรียนรู้ การร่วม กิจกรรม ซึ่งในระดับอุดมศึกษาจะต้องมุ่งพัฒนานักวิชาการ ค้นคว้าวิจัย พัฒนาองค์ความรู้ พัฒนา สังคม และส่งเสริมให้มีการพัฒนากระบวนการเรียนการสอนให้เหมาะสม โดยการทำวิจัยในชั้น เรียน นอกจากนี้คณะกรรมการฯ เสริมว่าการศึกษาคควรเป็นกระบวนการพัฒนาด้านความรู้และ ทักษะ ทุกคนต้องได้รับโอกาสการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ดี โรงเรียน ควรสอนให้ผู้เรียนมีความใฝ่ที่จะเรียนรู้และมีความสุขที่ได้เรียนรู้มีความสามารถในการแสวงหา ความรู้ มีความอยากรู้อยากเห็น เพื่อพัฒนาสติปัญญาของตนเอง โดยเป็นสังคมที่แต่ละคน สามารถผลัดเปลี่ยนเป็นทั้งผู้สอนและผู้เรียนตลอดเวลา ซึ่งการจัดการศึกษาโดยอาศัยหลักการ เรียนรู้อาจแบ่งได้ 4 แบบ ได้แก่ การเรียนรู้เพื่อรู้ การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง การเรียนรู้เพื่อจะอยู่ ร่วมกัน และการเรียนรู้เพื่อชีวิต

- 1) การเรียนรู้เพื่อรู้ ไม่ได้หมายถึงการแสวงหาข้อมูลที่จัดประเภทและสะสมไว้ แต่ เป็นการเรียนรู้วิธีแสวงหาความรู้มากกว่า จึงเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายพร้อมกัน
- 2) การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง เป็นการเรียนรู้ที่ช่วยสร้างความสามารถให้มนุษย์ ดำรง ชีพอยู่ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ สามารถทำงานเป็นกลุ่มกับผู้อื่น เป็นการรวมคุณลักษณะของ แต่ละคนที่มีมาแต่เกิด และที่ได้รับจากการอบรมที่เรียกว่าทักษะชีวิต ให้เข้ากับความรู้และวิธี ดำเนินงาน ใช้สติปัญญาในการพัฒนางานมากกว่าการใช้แรงงานเพียงอย่างเดียว สามารถ ปฏิบัติงานในชีวิตจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ หลักสูตรจึงควรประกอบด้วยการเรียนรู้ภาคทฤษฎี สลับกับการฝึกภาคปฏิบัติจริง
- 3) การเรียนรู้เพื่อจะอยู่ร่วมกัน เป็นการเรียนรู้ที่เข้าใจผู้อื่นและตระหนักว่ามนุษย์จะต้อง พึ่งพาอาศัยกัน ดำเนินโครงการร่วมกัน และรู้จักวิธีการแก้ปัญหา ข้อขัดแย้งต่าง ๆ โดยชี้ให้เห็น ถึงความหลากหลาย ความเข้าใจอันดีต่อกันและมีสันติภาพ
- 4) การเรียนรู้เพื่อชีวิต เป็นการเรียนรู้ที่จะปรับปรุงบุคลิกภาพของตนได้ดีขึ้น ดำเนินการ ต่าง ๆ โดยอิสระเสรียิ่งขึ้น มีดุลยพินิจ และรับผิดชอบต่อตนเองมากขึ้น มีศักยภาพด้านความรู้

ความจำ การใช้เหตุผล ความทราบซึ่งในสุนทรีภาพ สมรรถนะทางร่างกาย และทักษะในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น⁹

จะเห็นได้ว่าการปฏิรูปการศึกษาเป็นการให้ความสำคัญกับผู้เรียนมากขึ้น ดังที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)¹⁰ชี้ให้เห็นคุณลักษณะของเด็กและเยาวชนในศตวรรษที่ 21 ในการวิเคราะห์เด็กและเยาวชนไทยว่ามีลักษณะดังนี้คือ

1) สติปัญญา : มีความใฝ่รู้ใฝ่เรียน รอบรู้ด้านวิชาการ ทดลองปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เรียนรู้ชีวิตและชุมชน สามารถแสวงหาข้อมูลที่หลากหลาย แยกแยะวิเคราะห์เชื่อมโยง เลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์ ตัดสินใจได้ถูกต้องเหมาะสม มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์และทักษะการเป็นผู้นำ

2) การพึ่งพาตนเอง : กระตือรือร้นและมุ่งมั่นในการทำงาน มีทักษะด้านอาชีพเพียงพอต่อการประกอบอาชีพในอนาคต เรียนรู้วิถีชีวิตการเป็นคนทำงาน มีวินัย ตรงต่อเวลา ขยันหมั่นเพียรอดทน ซื่อสัตย์สุจริต

3) สุขภาพกายสมบูรณ์ : สนใจวัฒนธรรม เอกลักษณ์ และประเพณีอันดีงามของชาติ และท้องถิ่น รวมทั้งเรียนรู้และรักษาไปด้วย มีความสัมพันธ์อันดี ห่วงใย เอาใจใส่ เรียนรู้และรักษาไปด้วย มีความสัมพันธ์อันดี ห่วงใย เอาใจใส่และเรียนรู้จากผู้เฒ่าผู้แก่ เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นและนำมาประยุกต์ใช้ พัฒนาให้เป็นระบบ ยอมรับความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มอื่น และเรียนรู้เพื่อเข้าใจพร้อมส่งเสริม

4) สุขภาพใจมั่นคงเข้มแข็ง : มีศีลธรรม จริยธรรมและความประพฤติที่ดีงาม มีความผูกพันกับครอบครัวและชุมชน มีความรับผิดชอบต่อตนเองและการกระทำของตน เป็นพลเมืองดีเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ความเป็นอยู่พอเพียง รู้คุณค่าทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาสังคม¹⁰

หลักสูตรที่มีความสอดคล้องต่อการศึกษาโดยการใช้ผู้เรียนเป็นตัวตั้ง เรียนแล้วมีความสุข ทำให้มีความภูมิใจ เห็นความสำคัญของชุมชน ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชน นั่นคือหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้เป็นหลักสูตรที่เกี่ยวข้องการรักษาคลองแสนแสน

หลักสูตรท้องถิ่นว่าด้วยการรักษาคลองแสนแสน

คลองแสนแสนอันเป็นลำคลองที่มีสำคัญต่อการปลูกข้าว และเคยเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญของคนริมคลองมาแต่อดีต กำลังประสบปัญหาเพราะการกระทำจากฝีมือมนุษย์ ความพยายาม

⁹ คณะกรรมการชาตินาชาติดำเนินการศึกษาในศตวรรษที่ 21. การเรียนรู้ชุมชนทรัพยากรในตน. (ฉบับภาษาไทย) กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540, หน้า108.

¹⁰ ผู้จัดการรายสัปดาห์ ปีที่ 14 ฉบับที่ 759 วันที่ 18-24 มิถุนายน 2544.

ในการแก้ปัญหาที่ผ่านมา มีทั้งการแก้ปัญหาเชิงระบบ เช่น นโยบายภาครัฐในการตั้งงบประมาณ ในการดูแลคลอง การเก็บขยะริมคลอง การกำจัดผักตบชวาและลอกคลองไม่ให้ตื้นเขิน ฯลฯ แต่ปัญหาอันเกิดจากประชาชนที่ยังทิ้งของเสีย สารเคมีลงคลอง และปล่อยให้วัชพืชในคลอง ขาดการมีส่วนร่วมในการรักษาคลองแสนแสบ ซึ่งหากปล่อยให้ปัญหาเหล่านี้ดำเนินต่อไปในอนาคตก็จะเป็นปัญหาเมืองว่าฝ่ายรัฐเก็บแต่ฝ่ายราษฎรทิ้ง จนในที่สุดถึงขั้นเกินความสามารถที่จะทำให้คลองสะอาดได้ ดังนั้นหนทางที่ควรจะทำพร้อมๆกับการแก้ไขระบบคือ การสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนริมคลองร่วมกันรักษาคลอง จนกระทั่งถึงแนวคิดที่ว่าคลองไม่ใช่เป็นเพียงแค่วัตถุที่มนุษย์จะใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่คลองเป็นสิ่งที่มีความค่าต่อชาวแสนแสบ เพราะให้ทั้งความร่มเย็น เป็นเส้นทางสัญจรไปมาของลำคลองสายนี้ และทำให้ภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์อันยาวนานของลำคลองสายนี้

การสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม ให้ได้ผลดีควรเริ่มตั้งแต่เด็ก ดังคำพูดที่ว่า “ไม้อ่อนดัดง่าย ไม้แก่ดัดยาก” ดังนั้นโรงเรียนจึงเป็นสถาบันการศึกษาที่สำคัญซึ่งเด็กๆได้รับการอบรม แต่โรงเรียนยังติดปัญหาเรื่องแนวคิดที่แยกส่วนจากชุมชน เน้นเนื้อหาการสอนที่เป็นแกนกลางซึ่งหลายเรื่องก็ไกลเกินตัวเท่าที่เด็กจะเข้าใจ นอกจากนี้สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชนคือ การศึกษาทำให้เด็กห่างไกลชุมชน ยิ่งเรียนสูงขึ้นโรงเรียนจะดึงเด็กออกจากความภาคภูมิใจในชุมชนของตนมากขึ้น ส่วนชุมชนเองก็คิดว่าไม่ใช่น้ำที่ของชุมชนที่จะไปมีส่วนในเนื้อหาการเรียนของลูกหลานตัวเอง

จนกระทั่งเกิดหลักสูตรชุมชนตามพระราชบัญญัติทางการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 จนถึงพระราชบัญญัติฉบับล่าสุดปี พ.ศ. 2542 ที่เปิดโอกาสให้โรงเรียนได้ร่วมมือกับชุมชนในการให้การศึกษาลูกหลานของตัวเอง ร่วมกันช่วยกันผลิตเนื้อหาที่ให้ความสำคัญกับชุมชนมากขึ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ได้กำหนดว่า

“ให้สถานศึกษาจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพ และความต้องการของท้องถิ่นและเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร”

2) พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 23 วรรคที่ 2 มีเจตนารมณ์อย่างชัดเจนเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่นว่า

“ให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน มีหน้าที่จัดสาระของหลักสูตร ในส่วนที่เกี่ยวกับ**สภาพปัญหาในชุมชน สังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น** คุณลักษณะอันพึงประสงค์ เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ”

3) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับมหาชนได้บัญญัติไว้ในหมวด 5 แนวนโยบายแห่งรัฐ มาตรา 81

“พัฒนาวิชาชีพครูและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ”

และหมวดที่ 4 หน้าที่ของชาวไทย มาตรา 69 ที่ว่า

“บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์ ปกป้องและอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย รู้จักใช้และรักษา ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และภูมิปัญญาท้องถิ่น”¹¹

นอกจากนี้ การจัดการศึกษาที่มุ่งปลูกฝังและสร้างลักษณะที่พึงประสงค์ให้ผู้เรียนที่มีความรู้เกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนกับสังคม ชุมชน ชาติและสังคมโลก หลักสูตรท้องถิ่นจะเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมาก ดังที่ชาตรี สำราญ¹² ได้กล่าวว่า

“...เพราะการที่จะให้เด็กรู้ซึ่งถึงสิ่งดังกล่าวได้ ครูต้องสอนให้เด็กเห็นวิญญานของการสร้างบ้านสร้างเมือง ต้องให้เด็กเห็นว่า ผืนดินที่เขาอยู่นั้นมีความเป็นมาอย่างไร ผู้ใหญ่ในอดีตต้องล้มตายไปกี่ร้อย กี่พัน กี่หมื่น กี่แสน และกี่ล้านเพื่อรักษา หรือสร้างบ้านเมืองตรงนี้ได้ จงสอนให้เห็นคุณค่าของถิ่นที่อยู่ ให้รู้ประวัติศาสตร์ที่เป็นประวัติศาสตร์ไม่ใช่กระดาษเขียนหมึก...ครูต้องเปิดโอกาสให้เขาได้สมมุติตนเองว่า ถ้าเขามีชีวิตอยู่ในช่วงเวลานั้นแล้ว เขามีส่วนร่วมทำอะไรบ้างอย่างไร และลึกซึ้งแค่ไหน”

ส่วนในการจัดการศึกษาเพื่อให้มีคุณภาพ ดิเรก พรสีมา¹³ กล่าวว่า ผู้เรียน ครู ผู้บริหาร โรงเรียน ผู้ปกครอง สมาชิกชุมชนทุกคนต้องยึดมั่นและถือปฏิบัติในความมุ่งหมายและหลักการที่สำคัญในการจัดการศึกษา ที่ไม่เน้นเพียงการพัฒนาการด้านสติปัญญาเพียงอย่างเดียว หากแต่สนใจที่จะพัฒนาการด้านคุณธรรม จริยธรรมและด้านอื่นๆ ผู้เรียน และมีหลักการข้อหนึ่งที่สำคัญคือการเรียนเพื่อให้เกิดสำนึกทางการเมือง รักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม อาชีพ วิถีชีวิต สร้างสรรค์ ใฝ่รู้ นอกจากนี้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ได้เน้นให้การจัดการศึกษาที่มีความเป็นเอกภาพทุกระดับแต่การปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายอาจดำเนินได้หลายวิธีแตกต่างกัน ต้องตระหนักว่าอำนาจการจัดการศึกษาต้องกระจายไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรท้องถิ่นศึกษา ในที่สุดต้องมีการระดมทรัพยากรจากทุกส่วนเข้ามาในการจัดการศึกษา ต้องถือว่าหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นของทุกคน ดังนั้นบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและถือเป็นหน้าที่ของครูและผู้บริหารสถานศึกษาที่จะต้องออกไปเชื้อเชิญบุคคล หรือผู้แทนของบุคคลเหล่านี้ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อลูกหลานของเขา

¹¹ ลำลี รักสุทธิ. เทคนิควิธีการเขียนหลักสูตร. กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, 2544, หน้า 38-39.

¹² ชาตรี สำราญ. คนสอนคน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสตรี-สฤณีวงศ์, 2543, หน้า 136-137.

¹³ ดิเรก พรสีมา. ปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส.รุ่งทิพย์ออฟเซต. 2543, หน้า 53-57.

ตัวอย่างของการจัดหลักสูตรท้องถิ่น ดังเช่นกลุ่มไถ่เถื่อน ที่อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ซึ่งมีอาจารย์สุพจน์ แสงจันทร์เป็นประธาน มีรากของความคิดมาจากบทเพลงกล่อมเด็กที่ชื่อไถ่เถื่อนของคนในท้องถิ่นทางใต้ ที่นำเอาวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติมาเรียบเรียงถ้อยคำ เนื้อหาให้การศึกษาเกี่ยวกับลูกหลานโดยใช้ไถ่เถื่อนเป็นสัญลักษณ์ นำเอาจุดเด่นมาประยุกต์ใช้สื่อความหมาย เช่น ความขยัน การตรงต่อเวลา มาให้การศึกษาในระบบครอบครัว การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง และเป็นเครื่องวัดของคน ครอบครัว และชุมชน แนวทางที่อบรมลูกหลานคือให้ลูกสาวเรียนรู้เรื่องการเป็นแม่บ้านจากแม่ ลูกชายเรียนรู้เรื่องงานหนักจากพ่อ คนรุ่นก่อนจึงเรียนรู้งาน วิชาการดำรงชีวิตในด้านต่างๆจากคนใกล้ตัว ทำให้พร้อมที่จะรับภาระหน้าที่ในอนาคตอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาเรื่องการว่างงาน ไม่จำเป็นต้องไปทำงานที่อื่น ทำให้ทั้งบ้าน พ่อแม่ ผู้เฒ่าในหมู่บ้านคือผู้ทรงภูมิรู้ที่พร้อมจะถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้เป็นการจัดการการศึกษาที่สมบูรณ์แบบ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อชีวิต ครอบครัว ชุมชนและความสงบสุขของคนทุกคนเปี่ยมล้นไปด้วยคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งเปรียบได้กับการกินข้าวยาที่ต้องคลุกเคล้าให้ดีจึงจะอร่อย จะเห็นได้ว่าการนำเสนอการเรียนแบบไถ่เถื่อนที่มีบรรยากาศแบบสวนพ่อเฒ่าที่ระบบนิเวศมีความสมดุลกัน แล้วจัดองค์ความรู้แบบกินข้าวยาที่บูรณาการการพัฒนาทั้งกาย ใจและอารมณ์ โดยหันกลับมาใช้ความรู้ในท้องถิ่นในการจัดการศึกษา¹⁴

นอกจากนี้สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ¹⁵ ได้ยกตัวอย่างหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องเห็ดซึ่งเกิดขึ้นในสวนหลังบ้าน การเรียนวิธีการปรุงอาหารกับแม่ และการเรียนรู้การเพาะเห็ดจากฐานความรู้ใหม่จากอาจารย์ราชภัฏ จนในที่สุดได้ออกแบบความรู้ที่ได้จากฐานความรู้ใหม่(เทคโนโลยี) และความรู้ไต่ระดับ(พัฒนาการเรียนรู้ไปสู่อาชีพ) เหล่านี้เป็นความรู้เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่เด็กอยู่ ซึ่งจะมีประโยชน์ในการนำมาใช้กับชีวิตจริง และการประกอบชีวิตในอนาคต

ดังนั้นกล่าวได้ว่าหลักสูตรท้องถิ่นเป็นระบบการศึกษาหนึ่ง เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนได้ แต่ต้องมีเงื่อนไขที่เหมาะสม และการศึกษาที่จะเป็นปัจจัยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้นั้น จะต้องทำหน้าที่พัฒนาทั้งปัจเจกชน ชุมชน (สังคม) สิ่งแวดล้อมของชุมชน (ธรรมชาติ) ได้อย่างบูรณาการและโดยต่อเนื่อง แล้วผลของการพัฒนาทั้ง 3 ระดับนั้น จะต้องตอบสนองกลับมาพัฒนาบุคคล ชุมชนและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเองด้วยเช่นกัน การศึกษาที่จะช่วยให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนได้นั้น 1) ควรเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตของชุมชน หมายถึงพัฒนาทั้งความรู้ ความสามารถพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตและเลี้ยงชีพ รู้จักเทคโนโลยี การศึกษาแบบนี้ไม่เน้นที่ความจำ แต่เน้นการครอบคลุมถึงจิตวิญญาณ มีจิตสำนึกของจริยธรรม เข้าใจคุณค่าของชีวิต ธรรมชาติ มีสติปัญญาที่จะควบคุมตนเองและพัฒนาจิตใจให้มีอิสระและความ

¹⁴ พิชยา ว่องกุล, บรรณาธิการ. *ปฏิวัติการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยยุทธศาสตร์, 2542, หน้า 24-30.

¹⁵ สุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ. *โรงเรียนบ้านนอก*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2544, หน้า 81-92.

สุขด้วยตนเอง 2) ชุมชนมีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง 3) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตมีลักษณะบูรณาการหรือเป็นองค์รวม โดยทำหน้าที่เชื่อมบุคคล ชุมชน ให้สอดคล้องกับธรรมชาติ และทำหน้าที่ร้อยรัดกิจกรรมต่างๆ ให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน 4) กระบวนการศึกษาเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือการขัดเกลาทางสังคม 5) การศึกษายังทำหน้าที่จัดสรรตำแหน่งและหน้าที่ให้แก่สมาชิกในชุมชนนั้น¹⁶

นอกจากนี้พบว่าปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้โรงเรียนสามารถทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เงื่อนไขสำคัญซึ่งจะทำให้โรงเรียนสามารถทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทดังกล่าวคือ 1) มีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน ทั้งครู ผู้นำชุมชน ผู้ปกครอง ชาวบ้านทั่วไป ภาคอื่นๆ 2) การมีส่วนร่วมและความสนับสนุนจากภาคอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความคิด กำลังใจ ประสบการณ์ บทเรียน งบประมาณ เป็นต้น 3) โครงสร้างการจัดการศึกษาเป็นแบบแนวราบ 4) นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ 5) ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อการพัฒนาเช่น ยังมีทรัพยากรพื้นฐานคงเหลืออยู่ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ บุคคล ผลผลิต รายได้ เป็นต้น หรือมีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งบางส่วนคงอยู่ เช่น กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์เชิงสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น¹⁷

ส่วนกระบวนการเกิดความร่วมมือ และการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน โดยเงื่อนไขหรือปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความร่วมมือและเกื้อกูลให้ความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มี 2 เงื่อนไข ได้แก่ เงื่อนไขที่จำเป็นและเงื่อนไขที่พอเพียงซึ่งเงื่อนไขทั้งสองต้องมีลักษณะสอดคล้องกันได้ว่าเงื่อนไขที่จำเป็นของการเกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ได้แก่ 1) บุคลากรที่เกี่ยวข้องมีทัศนคติที่เห็นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนรู้ ว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของตนเอง 2) บุคลากรมีทัศนคติที่เคารพและเชื่อมั่นในศักยภาพการพัฒนาตนเองของมนุษย์ 3) บุคลากรมีทัศนคติเชื่อว่าความหลากหลายเป็นลักษณะแท้จริงของธรรมชาติ และมีประโยชน์เชิงพัฒนา¹⁸

ส่วนของกระบวนการเกิดและการดำเนินความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนนั้น อาจเริ่มเป็นลำดับขั้นดังนี้ 1) แสวงหาระบบหรือกลไกที่จะสร้างหรือพัฒนาบุคลากร ให้มีทัศนคติและวิสัยทัศน์ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกัน 2) เมื่อผ่านการปรึกษาหารือและมองเห็นปัญหาร่วมกันแล้ว ขยายไปสู่การร่วมคิด วิเคราะห์ กำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาและวางแผนกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การร่วมมือกันจัดกิจกรรม 3) จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติและการจัดการ ตามกิจกรรมที่

¹⁶ อุทัย ดุลยเกษมและอรศรี งามวิทยาพงศ์. ระบบการศึกษากับชุมชน : กรอบความคิดและข้อเสนอเพื่อการศึกษาวิจัย.

กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2540, หน้า 78-80.

¹⁷ เพ็งอ้ง, หน้า 80-82.

¹⁸ เพ็งอ้ง, หน้า 82-83.

กำหนด 4) แสวงหาแนวทางของการขยายความคิด กิจกรรม การเรียนรู้ไปสู่ประชาชนในชุมชน และภาคีต่างๆเพื่อขยายการมีส่วนร่วมให้ทั่วถึง 5) สำรวจหารูปแบบและระบบของความร่วมมือและความสัมพันธ์กับภาคีอื่นๆภายนอกชุมชน นอกจากนี้พบว่าความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้ง่ายหากเริ่มที่โรงเรียนก่อน โดยเฉพาะจากอาจารย์ใหญ่ กระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนกับชุมชน มักเกิดขึ้นบนฐานของการปฏิบัติมากกว่าการคิดเพียงอย่างเดียว และการกระตุ้นให้เกิดการขบคิดวิเคราะห์ปัญหา และมองเห็นทางแก้ไขที่มีอยู่ เช่น การดูงาน ทัดตน ศึกษากิจกรรมของผู้อื่น มักจะมีผลให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนด้านต่างๆ ส่วนเครื่องชี้วัดผลการดำเนินงาน ได้แก่ 1) โครงสร้างความสัมพันธ์จากแนวดิ่งมาเป็นแนวราบ 2) การเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ของบุคลากรเกี่ยวกับเป้าหมายของการจัดการศึกษาในชุมชน 3) ความสามารถในการจัดการ 4) การมีส่วนร่วมของชุมชน 5) กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต-ชุมชน 6) ศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน¹⁹

นอกจากนี้ประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องการศึกษาอีกประการหนึ่งคือ การยอมรับในภูมิรู้ และความคิดสร้างสรรค์ที่เด็กมีอยู่แล้ว ซึ่งอาจนำมาช่วยในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นให้เกิดขึ้นจากเด็กอย่างแท้จริง ทั้งนี้จากแนวคิดเรื่องการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ที่วิกทอร์สกี (Vygotsky) และเพียเจต์ (Piaget) นักทฤษฎีการเรียนรู้ในกลุ่มพุทธินิยม (cognitivism) ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับกระบวนการทางปัญญา โดยเพียเจต์อธิบายว่าพัฒนาการทางเซาว์ปัญญาของบุคคลมีการปรับตัวผ่านทางกระบวนการซึมซับหรือดูดซึม (assimilate) และกระบวนการปรับโครงสร้างทางปัญญา (accommodation) พัฒนาการเกิดขึ้นเมื่อบุคคลรับและซึมซับข้อมูลหรือประสบการณ์ใหม่เข้าไปสัมพันธ์กับความรู้หรือโครงสร้างทางปัญญาที่มีอยู่เดิม หากไม่สามารถสัมพันธ์กันได้ จะเกิดภาวะไม่สมดุลขึ้น บุคคลจะพยายามปรับสภาวะให้อยู่ในภาวะสมดุล (equilibrium) โดยใช้กระบวนการปรับโครงสร้างทางปัญญา เพียเจต์เชื่อว่าทุกคนจะมีการพัฒนาเซาว์ปัญญาไปตามลำดับขั้น จากการมีปฏิสัมพันธ์และประสบการณ์กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการคิดเชิงตรรกะและคณิตศาสตร์ รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ทางสังคม (social transmission) วุฒิภาวะ (maturity) และกระบวนการพัฒนาความสมดุลของบุคคลนั้น

ส่วนวิกทอร์สกี ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและสังคมมาก อธิบายว่ามนุษย์ได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมตั้งแต่แรกเกิด ซึ่งนอกจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติแล้ว ก็ยังมีสิ่งแวดล้อมทางสังคมซึ่งก็คือวัฒนธรรมที่แต่ละสังคมสร้างขึ้น ดังนั้นสถาบันสังคมต่างๆเริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัวจะมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางเซาว์ปัญญาขั้นสูง พัฒนาการทางภาษาและทางความ

¹⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 84-101.

คิดของเด็กเริ่มด้วยการพัฒนาที่แยกจากกัน แต่เมื่ออายุมากขึ้น พัฒนาการทั้งสองด้านจะไปด้วยกัน

การนำทฤษฎีการสร้างความรู้ไปใช้ในการเรียนการสอน ทำได้หลายประการดังนี้

1. ตามทฤษฎีการสร้างความรู้ ผลของการเรียนรู้จะมุ่งเน้นไปที่กระบวนการสร้างความรู้ และการตระหนักรู้ในกระบวนการนั้น เป้าหมายการเรียนรู้จะต้องมาจากการปฏิบัติงานจริง ครูจะต้องเป็นตัวอย่างและฝึกฝนกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเห็น ผู้เรียนจะต้องฝึกฝนการสร้างความรู้ด้วยตนเอง

2. เป้าหมายการสอนจะเปลี่ยนจากการถ่ายทอดให้ผู้เรียนได้รับสาระความรู้ที่แน่นอนตายตัว ไปสู่การสาธิตกระบวนการแปลและสร้างความหมายที่หลากหลาย การเรียนรู้ทักษะต่างๆจะต้องให้มีประสิทธิภาพถึงขั้นทำได้และแก้ปัญหาจริงได้

3. ในการเรียนการสอน ผู้เรียนจะมีบทบาทในการเรียนรู้อย่างตื่นตัว (active) ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้จัดกระทำกับข้อมูลหรือประสบการณ์ต่างๆและจะต้องสร้างความหมายให้กับสิ่งนั้นด้วยตนเอง โดยการสร้างให้ผู้เรียนอยู่ในบริบทจริงหรือจากสื่อ วัสดุ อุปกรณ์ สิ่งของหรือข้อมูลต่างๆที่เป็นของจริงและมีความสอดคล้องกับความสนใจของผู้เรียน โดยผู้เรียนสามารถจัดกระทำ ศึกษา สำรวจ วิเคราะห์ ทดลอง ลองผิดลองถูกกับสิ่งนั้นๆจนเกิดเป็นความรู้ความเข้าใจขึ้น

4. ในการจัดการเรียนการสอน ครูจะต้องพยายามสร้างบรรยากาศทางสังคม-จริยธรรมให้เกิดขึ้น โดยผู้เรียนจะต้องมีโอกาสเรียนรู้ในบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งจะปัจจัยสำคัญของการสร้างความรู้ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การร่วมมือ และการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดและประสบการณ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียน และบุคคลอื่นๆจะช่วยให้การเรียนรู้ของผู้เรียนกว้างขึ้น ซับซ้อนขึ้นและหลากหลายขึ้น

5. ในการเรียนการสอน ผู้เรียนมีบทบาทในการเรียนรู้อย่างเต็มที่ โดยผู้เรียนจะนำตนเองและควบคุมตนเองในการเรียนรู้

6. ในการเรียนการสอน ครูจะมีบทบาทเปลี่ยนจากผู้ถ่ายทอดและควบคุมการเรียนรู้ เป็นผู้ให้ความร่วมมือ อำนวยความสะดวก และช่วยเหลือ

7. ในด้านการประเมินการเรียนการสอน เนื่องจากการเรียนรู้ขึ้นกับความสนใจ และการสร้างความหมายที่แตกต่างกันของบุคคล ผลการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงมีความหลากหลาย ดังนั้นการประเมินผลจึงจำเป็นต้องมีลักษณะที่ประเมินตามจุดมุ่งหมายในลักษณะที่ยืดหยุ่นแต่ละบุคคล ควรใช้วิธีประเมินที่หลากหลาย เช่น ประเมินจากเพื่อน ประเมินจากแฟ้มผลงาน รวมทั้งประเมินตนเองด้วย นอกจากนั้นการวัดผลจำเป็นต้องอาศัยบริบทจริงที่มีความซับซ้อนเช่น

เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนที่ต้องอาศัยบริบท กิจกรรม และงานที่เป็นจริง การวัดผลจะต้องใช้กิจกรรมหรืองานในบริบทจริงด้วย²⁰

ชาตรี สําราน²¹ กล่าวว่าสิ่งสำคัญของครูต้องรู้ให้ได้ว่า เด็กได้เรียนรู้อะไร เรียนรู้อย่างไร เรียนรู้แค่ไหน การเรียนรู้อย่างไรมีคุณค่ามากกว่าการเรียนรู้อะไร เพราะการเรียนรู้อะไรแล้วมักจะหยุดอยู่เพียงได้รู้แล้วแค่นั้น แต่หากเด็กได้รู้วิธีการค้นหาความรู้แล้ว เด็กจะมีพลังใจในการเฝ้าหาความรู้เพิ่มเติมขึ้นมากเรื่อยๆ ยิ่งหาความรู้มากก็จะกลายเป็นผู้รู้มากหรือมีความรู้มาก สนุก ตื่นเต้นและท้าทายให้เด็กเกิดนิสัยอยากเรียน อยากรู้

ในการทำหลักสูตรท้องถิ่น ควรจะทราบโครงสร้างของหลักสูตรทั้งหมดเสียก่อนว่ามีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่

(1) หลักสูตรแม่บทหรือหลักสูตรแกนกลาง หมายถึงหลักสูตรที่กระทรวงศึกษาธิการ (กระทรวงศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม) ประกาศให้ใช้ร่วมกันทั่วประเทศ ซึ่งในหลักสูตรนั้นมีการกำหนดจุดมุ่งหมายและเนื้อหาสาระให้กับผู้เรียนในระดับเดียวกันได้เรียนรู้ในสิ่งที่คล้ายคลึงกัน อันจะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาตนเองต่อไป

(2) หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึงมวลประสบการณ์ที่จัดขึ้นทั้งในห้องเรียน และนอกห้องเรียน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความสามารถ ทักษะ เจตคติ และคุณภาพการดำรงชีวิตโดยพยายามใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บนพื้นฐานของสภาพชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของตนเอง ตลอดจนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่างๆ ของชาติ บ้าน เมือง

หลักสูตรท้องถิ่นสามารถบรรจุในทุกสาขาวิชา รายวิชา ไม่ว่าจะเป็นรายวิชาทั่วไปหรือกลุ่มประสบการณ์ ครูสามารถทำหลักสูตรท้องถิ่นได้ทั้งสิ้น เพียงแต่ครูมีความรู้ความเข้าใจ สามารถวิเคราะห์หลักสูตร จุดประสงค์ เนื้อหาได้ ในวิชาต่างๆได้แก่ วิชาภาษาไทย วิชาคณิตศาสตร์ วิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต (สปช.) วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) และวิชาภาษาอังกฤษ

การนำเอาหลักสูตรแทรกเข้าไปในวิชาแกนดังกล่าว เรียกได้ว่าเป็นรูปแบบการสอนแบบบูรณาการ (Integrated Instruction) **แบบสอดแทรก** จากแบบทั้งหมด 4 แบบอีก 3 แบบ ได้แก่ **แบบคู่ขนาน** เป็นการสอนแบบวางแผนร่วมกัน สอนคนละวิชา ต่างคนต่างสอนไป แต่หัวข้อเรื่อง ความคิดรวบยอด ปัญหาเดียวกัน ระบุสิ่งที่ร่วมกัน และตัดสินใจร่วมกัน จะนำไปสอนอย่างไรในวิชาของตน **แบบสหวิทยาการ** เป็นการสอนคล้ายๆกับแบบคู่ขนาน ครูผู้สอนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป สอน

²⁰ ทิศนา ขัมมณี. **ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545, หน้า90-91, 94-96.

²¹ ชาตรี สําราน, **คนสอนคน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2543 หน้า 135-141.

ต่างวิชากัน มุ่งสอนหัวเรื่อง ความคิดรวบยอด และปัญหา ต่างคนต่างสอน แต่มอบหมายให้ผู้เรียน ทำโครงการร่วมกันซึ่งจะช่วยเชื่อมโยงสาขาวิชาต่างๆเข้าด้วยกัน วางแผนโครงการร่วมกัน และ **แบบข้ามวิชาหรือสอนเป็นคณะ** เป็นการสอนที่ครูผู้สอนวิชาต่างๆมาร่วมกันเป็นคณะ วางแผน ปรัชญาหรือร่วมกันดำเนินการสอนนักเรียนกลุ่มเดียวกัน ซึ่งข้อดีของการบูรณาการ คือการมีรากฐานความคิดอิสระ มองทุกสิ่งทุกอย่างแบบไม่ยึดติดมองเห็นเหตุผลเชื่อมโยงถึงศาสตร์ทุกสาขา คือความคิดที่เป็นบูรณาการ²²

เมื่อจัดหลักสูตรท้องถิ่น ต้องมีการประเมินผลการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญหากมองในแง่ของการสื่อสารเป็นการสื่อสารสองทางทำให้การสื่อสารครบวงจรมากขึ้น นอกจากนี้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ มาตราที่ 24 เปิดโอกาสให้ครูใช้ความสามารถของตนในการจัดกิจกรรมการศึกษาได้มาก โดยให้ครูเลือกจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน แต่การที่ทราบความต้องการของผู้เรียนได้การวิจัยในชั้นเรียนจะช่วยให้ได้มาก ซึ่งเป็นการประเมินผลการเรียนการสอนในสภาพที่เป็นจริง ซึ่งจะตรงกับมาตรา 30 ที่ว่า

“..ส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละระดับการศึกษา”

ดังนั้นจึงเป็นที่มาของกระบวนการร่วมเรียนรู้ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน โดยผู้สอนจะต้องเรียนรู้ว่าผู้เรียน ได้เรียนรู้อะไร ได้เรียนรู้อย่างไร ได้เรียนรู้ไปแล้วเพียงใด ยังมีอะไรที่ขาดบกพร่องไปบ้าง และจะเสริมอย่างไรจึงจะทำให้ผู้เรียนเกิดความสมดุลทั้งสาระ คุณธรรมและจริยธรรม นั่นคือครูจะต้องนำข้อค้นพบจากการวิจัยในชั้นเรียนมาพัฒนากิจกรรมการเรียนการสอนของตน อยู่ตลอดเวลา²³

สรุปกระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่ยึดตามปรัชญาการปฏิรูปการศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาล่าสุดฉบับปัจจุบัน นอกจากจะคำนึงถึงการสร้างหลักสูตรที่สอดคล้องกับชุมชน สังคมที่นักเรียนอยู่แล้ว ควรต้องคำนึงถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับผู้เรียน รวมถึงการให้ความสำคัญกับขั้นตอนการประเมินผลที่สามารถใช้การวิจัยในชั้นเรียนมาเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลการประเมินผลหลักสูตรได้อีกด้วย นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่าหลักสูตรท้องถิ่นหัวใจคือชุมชน ดังนั้นการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นน่าจะมีเฉพาะตรงที่ ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลด้วยนั่นเอง

²² เบญจมาศ อยู่เป็นแก้ว. การสอนแบบบูรณาการ (Integrated Instruction). พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ศูนย์พัฒนาการเรียนรู้, 2545, หน้า 4-5.

²³ เพ็งอ้อ, หน้า 140-141.

บทที่ 6

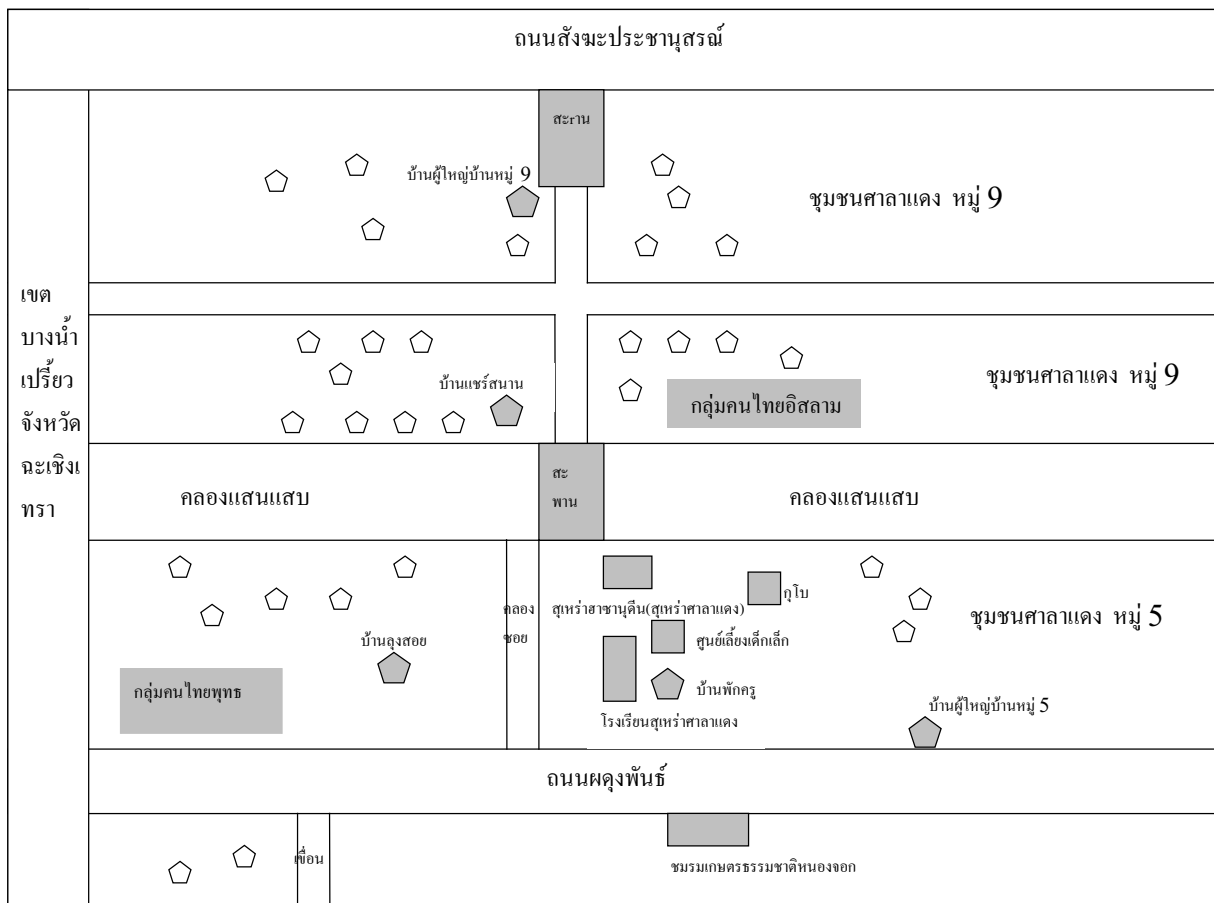
ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และโรงเรียน

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่ศึกษาได้แก่ชุมชนศาลาแดง รวมถึงกล่าวถึงชุมชนที่ศึกษาเรื่องการถ่ายโอนภูมิปัญญา ได้แก่ ชุมชนกมลาไสยสกลาม ส่วนโรงเรียนเรียนที่ศึกษาคือโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ซึ่งข้อมูลส่วนใหญ่ได้มาจากการทำวิจัยในชั้น R1 แต่ได้มีการปรับข้อมูลให้เป็นปัจจุบันมากที่สุด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนศาลาแดง

เริ่มต้นด้วยการสร้างแผนที่ของชุมชน (Mapping)

ชุมชนศาลาแดงหมู่ 5 เขตหนองจอก หมู่ 9 เขตกระทุ่มราย

ภาพที่ 2 แสดงแผนที่ชุมชนศาลาแดงหมู่ 5 เขตหนองจอก เขต 9 เขตกระทุ่มราย

ชุมชนศาลาแดงมีอยู่สองหมู่คือหมู่ 5 เขตหนองจอก และหมู่ 9 เขตกระทุ่มราย โดยมีคลองแสนแสบกั้นกลาง ซึ่งโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ตั้งอยู่เลขที่ 25 หมู่ที่ 5 ถนนผดุงพันธ์ แขวงหนองจอก เขตหนองจอก เป็นเขตสุดท้ายของกรุงเทพฯ ที่ติดกับอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จ.ฉะเชิงเทรา กลุ่มชาวไทยมุสลิมจะอาศัยใกล้ๆ กัน บริเวณโรง

เรียน ส่วนชาวไทยพุทธส่วนใหญ่จะอยู่ก่อนไปทางอ.บางน้ำเปรี้ยว บ้านเรือนตั้งห่างๆกันเนื่องจากมักตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่นาของตน มีสะพานไม้ข้ามคลองแสนแสบ สถานที่สำคัญคือมัสยิดฮาซานุดดิน ส่วนวัดไม่มีในชุมชน

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน ชุมชนศาลาแดงเป็นชุมชนดั้งเดิม ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นคนไทยมุสลิมจากภาคใต้ ซึ่งถูกกวาดต้อนเป็นเชลยขึ้นมาและให้ตั้งบ้านเรือนมาทำกินในบริเวณชุมชนนี้ นอกจากส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาอิสลามแล้วยังมีชาวบ้านทั้งอยู่ดั้งเดิมและอพยพมาที่นับถือศาสนาพุทธ ชาวบ้านที่เป็นมุสลิมมีการรวมตัวกันสร้างมัสยิดมีชื่อว่า “ฮาซานุดดิน” เพื่อไว้ประกอบพิธีทางศาสนา โดยในช่วงแรกมีลักษณะเป็นบาแลหรือเป็นเพิง ต่อมาเมื่อประมาณ 10 กว่าปีก่อนจึงรื้อและก่อสร้างเป็นอาคารถาวรอย่างในปัจจุบัน

เมื่อ รศ. 126 (พ.ศ.2450) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเปิดทางรถไฟสายเหนือตั้งแต่ปากน้ำโพธิ์ เมืองพิษณุโลกสายตะวันออกถึงเมืองฉะเชิงเทราแล้วจะเสด็จกลับทางรถไฟเหมือนขาไป แต่เมื่อเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทราเกิดมีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรทางคลองแสนแสบ จึงโปรดเปลี่ยนเป็นเสด็จกลับทางเรือ ให้จัดกระบวนเรือที่จะเสด็จกลับขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทราในครั้งนั้น โดยพระองค์ประทับทรงเรือมาด”ยอดไชยา”มีการประทับแรมกลางทาง 2 คืน 1 ระหว่างทางพระองค์ได้เสด็จประทับที่ศาลาแดง บริเวณชุมชนนี้ ดังนั้นชุมชนนี้จึงเรียกต่อมาว่า “ชุมชนศาลาแดง”

1.2 ลักษณะทางกายภาพของชุมชน ชุมชนศาลาแดงมีความยาวที่ติดกับคลองแสนแสบ 5 กิโลเมตร มีถนนผดุงพันธ์และถนนสังฆะประชานุสรณ์ เลียบขนานกับคลองแสนแสบ ด้านทิศเหนือจรดชุมชนกระทุ่มราย ทิศใต้จรดคลอง 14 เขตติดต่อกับจังหวัดฉะเชิงเทรา มีประตูน้ำหนองจอกอยู่บริเวณคลอง 13 เพื่อกั้นไม่ให้ น้ำจากแม่น้ำบางปะกงทะลักเข้ามาท่วมกรุงเทพในหน้าฝน ถัดจากประตูน้ำขึ้นไปมีคลองแยกอีกสายหนึ่งคือคลองนครเนื่องเขตต์ ซึ่งไปสิ้นสุดที่ประตูน้ำท่าไข่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทราอีกสายหนึ่งจะออกไปสิ้นสุดที่ อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา

พื้นที่ของชุมชนศาลาแดงส่วนใหญ่จะเป็นที่นา เพราะชาวบ้านที่ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ระหว่างคลองสองด้านมีสะพานไม้เชื่อมกันอยู่ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์อย่างมาก

1.3 จำนวนประชากร ชุมชนศาลาแดงมีประชากรประมาณ 1,200 คน นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 60 ศาสนาพุทธร้อยละ 40 มีฐานะยากจนถึงระดับปานกลาง (บางปีชาวนาขายข้าวได้เพียงเกวียนละ 3,000 – 4,000 บาท ในขณะที่ต้นทุนประมาณเกวียนละ 6,000 บาท) และส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินของตนเอง

1.4 อาชีพ ส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรมคือการทำนาเป็นส่วนใหญ่ รองลงมามีการเลี้ยงสัตว์ซึ่งได้แก่ เป็ดและไก่ และมีการขุดบ่อเพื่อเลี้ยงปลา นอกจากนี้คนหนุ่มสาวในชุมชนนี้จะ

¹ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม. วัฒนธรรมสองฝั่งแควคลองแสนแสบ. กรุงเทพฯ : วิชาการพิมพ์, 2537, หน้า 7.

เข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมย่านลาดกระบังและโรงงานในพื้นที่ บางส่วนมีอาชีพรับราชการ ค้าขาย ซึ่งมีเพียงเล็กน้อย ในชุมชนแห่งนี้เคยมีธุรกิจบ่อปลาแต่ปัจจุบันได้ทำเป็นที่ก่อดังชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก

1.5 การปลูกสร้างบ้านเรือน บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะเป็นบ้าน 2 ชั้น น้ำไม่เคยท่วมถึงตัวบ้าน แต่อยู่แค่ริมคลองเท่านั้น บ้านริมคลองส่วนใหญ่จะหันหน้าลงคลองและจะสร้างสะพานยื่นลงไปในน้ำ เพื่อสะดวกในการใช้ประโยชน์จากน้ำ บ้านมีเนื้อที่เฉลี่ยหลังละ 80-100 ตารางวา แต่หลังจะห่างกันประมาณ 50 เมตร ดังนั้นจึงเป็นชุมชนที่อยู่กันอย่างไม่หนาแน่น สลับกับมีพื้นที่ว่างเป็นช่วงๆ บ้านแต่ละหลังไม่มีรั้วกัน บางบ้านจะมีคั่นยอไว้หน้าบ้านเพื่อไว้จับสัตว์น้ำ

1.6 การคมนาคม ทางน้ำมีคลองแสนแสบผ่ากลางชุมชน ทางบกมีถนนผดุงพันธ์และถนนสังฆะประธานสุรธรรม์ขนานสองฝั่งคลองแสนแสบ ดังนั้นการคมนาคมทางบกจึงสะดวกมาก ทำให้ชาวบ้านมีการใช้เรื่อน้อยลงจนเหลือไม่ถึงร้อยละ 5 ของประชาชุมชนศาลาแดง

1.7 การสาธารณูปโภค มีไฟฟ้าใช้ตามบ้านมาแล้วประมาณ 20 ปี แต่ไฟฟ้าตามถนนมาติดได้ไม่ถึง 1 เดือน ที่ชุมชนศาลาแดงไม่มีน้ำประปา ใช้ ยังใช้น้ำในคลองแสนแสบและบางบ้านขุดเจาะน้ำบาดาลและสูบขึ้นมาพักในแท้งค์ แล้วจึงส่งจ่ายไปในละแวกใกล้เคียง

1.8 สถานที่สำคัญในชุมชน ประกอบด้วย โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง มัสยิดฮาซานุดดิน

1.9 การติดต่อสื่อสารในชุมชน การสื่อสารระหว่างบุคคลของชาวบ้านทั้งสองฝั่งคลองแสนแสบได้รับติดต่อสื่อสารกันสะดวกจากการที่ได้มีสะพานเชื่อมระหว่างฝั่งทั้งสอง นอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมไปนั่งคุยกันตามศาลาริมน้ำหน้าบ้าน หรือศาลาหน้ามัสยิด

นอกจากการสื่อสารระหว่างบุคคลแล้ว มีการใช้สื่อเสียงตามสายที่มัสยิด “ฮาซานุดดิน” ส่วนใหญ่จะใช้ในการเชิญชวนให้ชาวบ้านมาทำละหมาดทั้ง 5 เวลา ดังนั้นกล่าวได้ว่าชุมชนนี้มีการติดต่อสื่อสารกันดีในชุมชนเป็นอย่างดี เนื่องจากมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

1.10 วิถีชีวิต เนื่องจากอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่สงบ ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนชุมชนศาลาแดงอยู่กันอย่างเรียบง่ายและปฏิบัติต่อกันฉันท์มิตร แม้ว่าจะต่างศาสนาแต่ความขัดแย้งกันมีน้อยมาก

วิถีชีวิตส่วนใหญ่ยังผูกพันกับสายน้ำในคลองแสนแสบเพราะที่นี่ไม่มีน้ำประปา จะมีก็แต่เพียงน้ำบาดาลสำหรับบ้านที่พอมีอันจะกินเท่านั้น ประชาชนส่วนใหญ่จึงยังใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสบ ทั้งใช้ชำระร่างกาย ล้างภาชนะ ซักผ้า รดน้ำต้นไม้ ใช้น้ำในการทำนา ใช้ในการเลี้ยงสัตว์ รวมทั้งถือว่าที่คลองแสนแสบเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีเสบียงอาหารอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากชาวบ้านที่นี่จะจับสัตว์น้ำในคลองมารับประทานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเครื่อง

มือที่ในการจับสัตว์น้ำต่างชนิดกันไป อาทิ เมื่อน้ำในคลองมีปริมาณน้อยจะใช้ส้อมหรือแห หากน้ำมากชาวบ้านจะเลือกใช้ขอและตาข่าย

ชาวไทยมุสลิมจะประกอบศาสนกิจที่มัสยิดฮานาฮุดดินอย่างเคร่งครัด โดยจะทำการละหมาด 5 เวลา (เช้า มีด เที่ยง เย็น หวัคฺ และเวลาตึก) หากใครที่ไม่ค่อยมีเวลา จะละหมาดอาทิตย์ละวัน คือ ในเวลาเที่ยงของวันศุกร์

ชาวไทยพุทธรวมตัวอยู่ถัดไปทางใต้ของชุมชนจะไปประกอบพิธีทางศาสนา ที่วัด 2 แห่ง คือ วัดบึงทองหลางและวัดใหม่เจริญราษฎร์ อยู่ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา ชาวบ้านจะไปทำบุญวันพระที่วัดทั้งสองนี้ และทุกเช้าพระจะออกบิณฑบาตทางเรือมาถึงชุมชนนี้

2 สภาวะพื้นฐานของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

2.1 ลักษณะทางกายภาพของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง โรงเรียนศาลาแดงตั้งอยู่ เลขที่ 25 หมู่ 5 ถนนผดุงพันธ์ แขวงหนองจอก เขตหนองจอก ริมคลองแสนแสบ ในที่ดินของมัสยิดฮานาฮุดดิน จำนวนเนื้อที่ 2 ไร่

นักเรียนส่วนใหญ่เป็นคนที่อยู่ในชุมชนนี้มีประมาณร้อยละ 90 ที่เหลืออีกร้อยละ 10 อยู่ในละแวกใกล้เคียง ศาสนาที่นักเรียนนับถือมากที่สุดคือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 65 ศาสนาพุทธ ร้อยละ 35

2.2 วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากร คุณวุฒิของครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง จบปริญญาโท 1 คน กำลังศึกษาปริญญาโท 1 คน ปริญญาตรี 9 คน ปวส. 1 คน บุคลากรครูเป็นผู้มีความสามารถ เห็นได้จากรางวัลครูดีเด่นด้านเกษตร การพัฒนาและศิลปะจากกรุงเทพมหานคร อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาระงานทั้งจากส่วนกลางและส่วนโรงเรียนมีมาก ทำให้เห็นพลวัตของการร่วมมือ บางครั้งเต็มทีทุกคน บางครั้งร่วมมือเป็นบางคน

วิสัยทัศน์ของโรงเรียน “ภายในปีการศึกษา 2548 นักเรียนสุเหร่าศาลาแดงจะมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ มีความรู้ ความสามารถ ก้าวทันเทคโนโลยี มีคุณธรรม จริยธรรม **มีจิตสำนึกรักษ์สิ่งแวดล้อม** และสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข” ส่วนปรัชญาของโรงเรียนคือ “การศึกษา คือหัวใจของการพัฒนา” คำขวัญ ได้แก่ “วิชาการก้าวไกล แก่ไขสิ่งแวดล้อม น้อมใจใฝ่คุณธรรม” ส่วนวิสัยทัศน์ของอาจารย์ในโรงเรียน ได้แก่ เห็นความสำคัญของการเรียนที่เน้นการปฏิบัติให้เห็นจริง เน้นกิจกรรมร่วมกับการเรียนภาคทฤษฎี อาจารย์ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อโรงเรียน

2.3 ภาวะผู้นำของผู้บริหาร

เนื่องจากการทำวิจัยในชั้น R2 นี้ ได้มีโอกาสทำงานกับอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงจำนวน 2 ท่าน ท่านแรกคืออาจารย์พิมพ์ พร้อมถกล ท่านที่สองคืออาจารย์สุวิทย์ พันพื้ง ซึ่งทั้งสองท่านต่างมีภาวะผู้นำแต่โดดเด่นกันคนละด้าน

อาจารย์ใหญ่ทั้งสองเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ ในด้านการศึกษาในแนวใหม่ที่มีความสำคัญกับผู้เรียนเป็นสำคัญ ให้ความสำคัญกับการทำวิจัยในชั้นเรียน และการทำการประกันคุณภาพการศึกษา ส่วนความมีมนุษยสัมพันธ์ เข้ากับชาวบ้านได้ดีนั้นอาจารย์สุวิทย์ พันพื้งสามารถทำได้ดี อาจเนื่องด้วยบุคลิกส่วนตัวที่เข้าถึงชาวบ้าน เช่น การพูดจาไพเราะแต่ตรงไปตรงมา ฉลาดในการโต้ตอบ มีทัศนคติที่ดีต่อชุมชน และทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายไม่มีวันหยุด ซึ่งพฤติกรรมทั้งหมดทำด้วยความสม่ำเสมอ ดังนั้นอาจารย์สุวิทย์จึงสามารถเข้าไปนั่งในใจชาวบ้านโดยใช้เวลาไม่นาน เช่น ชาวบ้านยินดียินดีบริจาคเงินซื้อครุภัณฑ์ให้โรงเรียนในเดือนแรกของการเริ่มงาน ชาวบ้านโดยเฉพาะกรรมการโรงเรียนยินดีจัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อหาทุนทรัพย์ในการสนับสนุนโรงเรียน ทั้งๆที่สร้างมาเป็นเวลาเกือบ 4-5 ปี

ทรัพยากรโรงเรียน ทรัพยากรบุคคลประกอบด้วยอาจารย์ 12 คน ครูจ้าง 2 คน พนักงานธุรการ 1 คน พี่เลี้ยงเด็ก 2 คน นักการภารโรง 2 คน แม่ครัว 4 คน ส่วนนักเรียนมี 313 คน เป็นชาย 161 คน หญิง 152 คน ชั้นอนุบาล 1-2 จำนวน 60 คน ประถมศึกษาปีที่ 1 จำนวน 52 คน ประถมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 42 คน ประถมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 41 คน ประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 46 คน ประถมศึกษาปีที่ 5 จำนวน 29 คน ประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 43 คน

เกี่ยวกับอาคาร สถานที่ โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงมีอาคารเรียนพิเศษของกรมโยธาธิการ 2 หลัง โรงอาหาร 1 หลัง ศาลาเอนกประสงค์ 1 หลัง บ่อน้ำบาดาลพร้อมถังเก็บน้ำ 1 แห่ง มีห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ใช้ประกอบการบริหารและจัดกิจกรรมการเรียนรู้

2.5 สิ่งแวดล้อมภายในและภายนอกโรงเรียน สิ่งแวดล้อมภายในโรงเรียน สภาพโรงเรียน ศาลาแดงมีพื้นที่น้อย อาคารต่างๆ ค่อนข้างแออัด มีสนามกีฬาเล่นๆ 1 สนาม ด้านที่ติดคลองแสนแสบได้ทำป้ายโรงเรียนและตกแต่งด้วยสวนหย่อมดูงดงาม ด้านข้างโรงเรียนเป็นคลองซอย สภาพน้ำสะอาดดีบริเวณผนังตึกมีผลงานจิตรกรรมฝาผนังของนักเรียน เขียนเกี่ยวกับวิถีชีวิตรวมถึงประเพณีของชุมชน มีการเขียนวิถีชีวิตริมคลองแสนแสบ

นอกจากนี้อาจารย์สุวิทย์ พันพื้งได้มีการทำเวทีใหม่ที่ใช้ความสามารถในการเขียนภาพของอาจารย์ศิลปะทำเป็นเวทีที่สวยงามแต่ไม่สิ้นเปลืองทุนทรัพย์ มีการนำงบประมาณจากงานเลี้ยงน้ำชาทำศาลาการเรียนรู้ นอกจากนี้มีการปรับทางเดินหน้าห้องอนุบาลทำเป็นศูนย์การเรียนรู้หลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งมีทั้งแบบจำลองและรายละเอียดของหลักสูตรดังกล่าว ซึ่งดูสะอาดตาแต่ไม่สิ้นเปลืองทุนทรัพย์มาก

สิ่งแวดล้อมภายนอกโรงเรียน คลองแสนแสบหน้าโรงเรียนน้ำใสสะอาดและไม่มีพวงห้อย
ต่างกับก่อนปี 2537 ซึ่งคลองเต็มไปด้วยผักตบชวาและมีต้นหญ้ารก้างเต็มคลอง ปัจจุบันสองฝั่ง
คลองมีทัศนียภาพที่สวยงาม ชาวบ้านยังมีชีวิตริมคลองเหมือนในอดีตคือ อาบน้ำซักผ้า ล้าง
จานริมคลอง เป็นต้น บ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนไทยขนาดย่อม ส่วนด้านหลังโรงเรียนที่ติดถนน
ซอยทะเลถนนใหญ่ บรรยากาศเต็มไปด้วยต้นไม้ ท้องนาและคลองซอย

2.6 เกียรติยศที่โรงเรียนได้รับ ในช่วงปี พ.ศ. 2545-2546 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง
ได้รางวัลดังต่อไปนี้ 1) ผ่านการประกันคุณภาพตามมาตรฐานการประกันคุณภาพการศึกษา ของ
สถาบันส่งเสริมการประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาแห่งชาติ (สมศ.) 2) ป้ายโรงเรียนคุณ
ภาพตามมาตรฐานการประกันคุณภาพการศึกษาของสำนักงานการศึกษา กรุงเทพมหานคร 3) ใบ
ประกาศเกียรติคุณได้รับมาตรฐานโครงการ “หนึ่งโรงเรียน หนึ่งการเรียนรู้” ในงาน “ก้าวใหม่ครู
กทม.” จากสำนักงานศึกษา กรุงเทพมหานคร 3) นักเรียนได้เป็นตัวแทนเข้าร่วมแข่งขันวอลเลย์บอล
กีฬานักเรียนกรุงเทพมหานคร โดยได้รางวัลรองชนะเลิศอันดับ 2 วอลเลย์บอลชายรุ่น 10 ปี

2.7 กิจกรรมร่วมกับเครือข่าย มีการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ การจัดทำหลักสูตรการ
ศึกษาขั้นพื้นฐาน ร่วมกับโรงเรียนสุเหร่าใหม่ โรงเรียนสุเหร่าบ้านเกาะ และโรงเรียนสุหร่านาตบ

2.8 วิชาที่ครูสามารถใช้สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ

- วิชาสังคม และวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต(สปช.) เช่น ฝึกกระบวนการสำรวจข้อมูลชุมชน
- วิชาพลศึกษา เช่น การหัดว่ายน้ำ พายเรือ เป็นต้น
- วิชาสุขศึกษา เช่น การช่วยเหลือคนตกน้ำ
- วิชาภาษาไทย เช่น หลักเกณฑ์การสัมภาษณ์ สรุป รายงาน การฟังการบรรยายและจดบันทึก เขียนเรียงความ คำขวัญต่างๆ
- คณิตศาสตร์ เช่น คำนวณค่าใช้จ่ายในการจำหน่ายของที่ระลึกให้คนที่มาเที่ยวคลองแสนแสบ
- วิชาสร้างเสริมลักษณะนิสัย (สสน.) เช่น วาดภาพเกี่ยวกับเรือ
- วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) เช่น การประดิษฐ์เรือ การพายเรือ
- ภาษาอังกฤษ เช่น หาคำศัพท์ภาษาอังกฤษเกี่ยวกับเรือ
- การงานเทคโนโลยี เช่น อาชีพในชุมชน

กิจกรรมเสริมหลักสูตรเกี่ยวกับการพัฒนาคลองแสนแสบ

ทางโรงเรียนจัดรายการประเพณีปัญญา จัดเป็นกลุ่มๆ เช่นกลุ่มภาษาไทย ให้คิดและเขียน
เกี่ยวกับการรักษาคลอง กลุ่มการงานพื้นฐานอาชีพ ทางด้านการเกษตรจะปลูกผัก โดยอาศัยน้ำ
จากคลองแสนแสบมารดน้ำต้นไม้

นอกจากนี้ยังมีแผนงานด้านวิชาการ ประกอบด้วย โครงการค่ายวิทยาศาสตร์ โครงการสอนสร้างเสริมและจัดตั้งชุมชนวิชาการ โครงการจัดกิจกรรมเสริมทักษะด้านศิลปะ โครงการพัฒนาการเรียนการสอนกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และโครงการเสริมทักษะภาษาอังกฤษ

แผนงานด้านกิจการนักเรียน ประกอบด้วย โครงการจัดกิจกรรมสหกรณ์นักเรียน โครงการส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทย โครงการจัดกิจกรรมวันสำคัญ โครงการจัดกิจกรรมห้องสมุดและการให้บริการ โครงการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และความมีระเบียบวินัย โครงการจัดบริการอาหารกลางวัน โครงการสร้างเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน โครงการสุขภาพอนามัย และโครงการทัศนศึกษาสิ่งแวดล้อม

2.7 ประวัติความเป็นมาและความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

โรงเรียนศาลาแดงก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2471 รวมระยะเวลาก่อตั้งถึงปัจจุบัน 75 ปี มีเนื้อที่ 2 ไร่ เป็นที่ดินของมัสยิดฮาซันุดดิน หมู่ 9 แขวงหนองจอก กรุงเทพมหานคร ตั้งโรงเรียนขึ้นครั้งแรกเป็นโรงเรียนอนุบาล ปัจจุบันสอนในระดับประถมศึกษา

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนมีมาก เพราะเป็นโรงเรียนที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมา และโรงเรียนสร้างบนเนื้อที่ของมัสยิด กรรมการมัสยิดจะเป็นกลุ่มเดียวกันกับกรรมการโรงเรียน ชาวบ้านจะส่งลูกหลานมาเรียนที่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง เวลาว่างโรงเรียน ชาวบ้านจะมาร่วมงานหลายร้อยคน

2.8 ชีวิตและการทำงานของครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

ลักษณะภูมิหลังโดยทั่วไปของครู ส่วนใหญ่จบปริญญาตรีและเป็นคนนอกพื้นที่ เช่น มีภูมิลำเนาอยู่ที่ร้อยเอ็ด นครปฐม ราชบุรี นครศรีธรรมราช เป็นครูที่อยู่ในพื้นที่ 2-3 คน ส่วนทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่มีฐานะปานกลาง

ลักษณะการทำงานทั่วไปของครู รับผิดชอบด้านการสอน 20-22 ชั่วโมง/สัปดาห์ ภาระงานอื่นๆ เช่น อยู่ห้องสมุด / ห้องสพช. / ห้องสหกรณ์ / ห้องเกษตร / ห้องศิลปะ / ห้องพลศึกษา เป็นต้น ส่วนงานพิเศษ ที่ได้รับมอบหมายจาก กทม. เช่น เป็นฝ่ายสถานที่จัดนิทรรศการต่างๆ เป็นต้น

กิจกรรมพิเศษของครู เวลาว่างครูที่อยู่ในพื้นที่จะอยู่บ้าน ดูโทรทัศน์ ปลูกต้นไม้ ส่วนครูที่อยู่นอกพื้นที่มักจะกลับบ้าน

ปัญหาของครู ได้แก่ จบมาในสายที่จะต้องสอน จำนวนครูมีน้อย ชั่วโมงสอน ภาระงานด้านเอกสารมีมาก กิจกรรมที่ขอความร่วมมือมีมากทั้งขอบุคลากรไปช่วยงาน และกิจกรรมนอกหลักสูตร สื่อการสอนไม่เพียงพอและไม่ทันสมัย

ความต้องการของครู ต้องการงบประมาณที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาโรงเรียน และซื้อครุภัณฑ์ที่จำเป็น

3. กระบวนการโรงเรียน-ชุมชน

3.1 การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจของโรงเรียน

โรงเรียนดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการทำงานของโรงเรียน ตั้งแต่การรับรู้ถึงปัญหา การร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมหนุนช่วย ในการร่วมรับรู้ปัญหา โรงเรียนและโรงเรียนรับรู้ปัญหาของชุมชน โดยคนในชุมชนเป็นกรรมการโรงเรียนมีผู้ปกครองนักเรียนร่วมด้วย โดยจะแจ้งปัญหาต่างๆ ในที่ประชุม โดยประชุมร่วมกันประมาณเดือนละ 1-2 ครั้ง ในด้านการร่วมคิด โดยบางครั้งโรงเรียนมองไม่เห็นปัญหา คนในชุมชนจะให้ข้อคิด หรือบางครั้งเรื่องยาเสพติดผู้ปกครองไม่ทราบพฤติกรรมของลูกหลานตนเองทางโรงเรียนกับผู้ปกครองจะช่วยกันแก้ปัญหา ในด้านการร่วมทำ คือทุกครั้งที่โรงเรียนมีงานวันสำคัญเช่นวันพ่อ วันแม่ วันครู วันเด็ก ทางโรงเรียนจะเชิญผู้ปกครองมาร่วมงานทุกครั้ง ส่วนการร่วมหนุนช่วย ชุมชนได้ช่วยกันหางบประมาณให้โรงเรียน ด้วยการจัดงานที่เลี้ยงน้ำชา หมายถึงชาวบ้านจะแจ้งความประสงค์ว่าจะนำอาหารมาขายในงาน ส่วนรายได้ทั้งหมดจะมอบให้โรงเรียน

3.2 โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมกับการชุมชนในการพัฒนา/แก้ไขปัญหาดังๆ โรงเรียนให้สถานที่กับชุมชนในการจัดงาน เช่น งานวันอนุรักษ์ รัชชานุสรณ์ คุณคลองแห่งชาติ วันที่ 20 กันยายน 2545 เป็นต้น นอกจากนี้ครู เจ้าหน้าที่และนักเรียน ได้ช่วยชุมชนลอกคลองแสนแสบ ตัดหญ้าริมคลองให้ดูสะอาดตาบ่อยครั้ง

3.3 กิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน กิจกรรมที่เสริมให้ชุมชนกับโรงเรียนมีความแน่นแฟ้นกันอย่างมากคือ กิจกรรมทางศาสนา เช่น การทำละหมาดทุกวันๆ ละ 5 ครั้ง กิจกรรมที่ชาวบ้านจัดงานหาทุนให้โรงเรียน รวมทั้งชมรมเกษตรกรรมธรรมชาติหนองจอกจะสนับสนุนการเรียนวิชาเกษตรของโรงเรียน ด้วยการให้ใช้ที่ดิน และการเป็นวิทยากรให้ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมวันอนุรักษ์ รัชชานุสรณ์ คุณคลองแห่งชาติ (20 กันยายน ของทุกปี) ที่ชาวบ้าน โรงเรียนและเขตต้องช่วยกันทำคลองให้สะอาดและเข้าไปร่วมงาน เช่น ประภวดีริมคลองงาม ลำน้ำใส ทำให้ทุกคนในชุมชนต้องมาช่วยจัดหน้าบ้าน หน้าโรงเรียนให้ดูสวยงาม ส่วนในปี 2543 และ 2545 ได้มีการจัดงานที่ชุมชนศาลาแดง ในบริเวณโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

3.4 พลังโรงเรียนเสริมชุมชน ศักยภาพของโรงเรียนที่ช่วยเสริมชุมชน ส่วนใหญ่เป็นศักยภาพของครูบางคนที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน แต่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการช่วยเหลือชุมชนในการดูแลด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การช่วยดูแลให้คลองแสนแสบบริเวณโรงเรียนและชุมชนมีความสะอาด สวยงาม ทั้งยังอบรมลูกหลานให้ไปช่วยกันดูแลบริเวณบ้านของตนให้สะอาด น่าอยู่ อีกด้วย

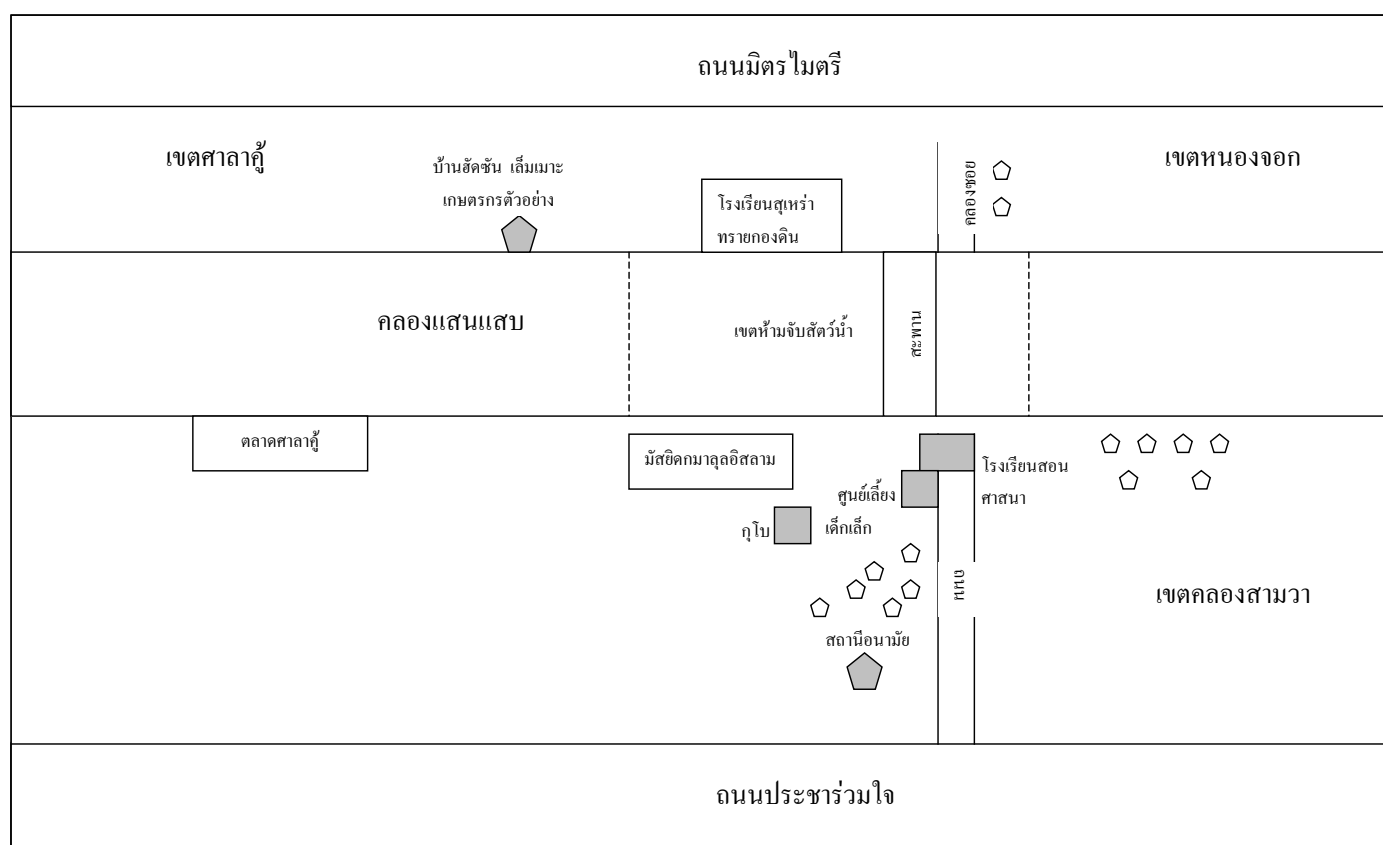
สรุปได้ว่า พลังของโรงเรียนและพลังของชุมชนในชุมชนศาลาแดง ได้ช่วยเกื้อหนุน พึ่งพิงกันเพราะเป็นพื้นที่อยู่ไกลจากสำนักงานเขต (ชุมชนสุดท้ายอยู่ติดกับอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัด

จะเชิงเทรา) ดังนั้นโรงเรียนจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญของคน จะต้องดูแลไว้ให้ลูกหลานของตนได้เข้าเรียน ชาวบ้านจึงให้ความร่วมมือกับโรงเรียนทุกอย่าง ในขณะที่ความผูกพันของครูในพื้นที่และพี่เลี้ยงเด็กก็ผูกพันกับชุมชน เพราะต่าง ก็เป็นคนในพื้นที่

2. ข้อมูลพื้นฐานชุมชนกมาลุลอิสลาม (ทรายทองดิน)

ชุมชนกมาลุลอิสลาม (ทรายทองดิน) เดิมอยู่ในเขตมีนบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 ได้เปลี่ยนมาอยู่ในเขตคลองสามวา คลองแสนแสบในเขตมีนบุรีเริ่มตั้งแต่บริเวณประตูน้ำบางชันด้านตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับเขตบึงกุ่มไหลผ่านตลาดมีนบุรีไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างแนวถนนประชาร่วมใจและถนนราษฎร์อุทิศ ไปจนจรดหนองจอกมีระยะทางยาวตลอดลำคลอง 14 กิโลเมตร ส่วนชุมชนกมาลุลอิสลามเริ่มตั้งแต่คลองบริเวณที่ขนานกับหัวถนนประชาร่วมใจ ยาวไปถึงชุมชนศาลาคู์ ยาวประมาณ 6 กิโลเมตร ซึ่งเขียนเป็นแผนที่ชุมชนได้ดังนี้

ชุมชนกมาลุลอิสลาม เขตคลองสามวา

ภาพที่ 3 แสดงแผนที่ชุมชนกมาลุลอิสลาม เขตคลองสามวา

ชุมชนกมาลุลอิสลาม ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ เขตคลองสามวา ติดกับถนนประชาร่วมใจ มีศูนย์เลี้ยงเด็กเล็ก และโรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม ตั้งอยู่บนที่ดินของมัสยิดกมาลุลอิสลาม ฝั่งริม

คลองแสนแสบที่อยู่ตรงข้ามกับมัสยิด เป็นที่ตั้งของโรงเรียนสุเหร่าทรายกองดิน บริเวณหน้ามัสยิด เป็นบริเวณห้ามจับสัตว์น้ำ เลยจากมัสยิดไปทางเขตกลองสามวาเป็นที่ตั้งบ้านของเกษตรกรดีเด่น นายอัฒัน เลี่ยมเกาะและกลุ่มแม่บ้าน บ้านเรือนบริเวณมัสยิดจะอยู่ค่อนข้างหนาแน่น

ส่วนรายละเอียดของชุมชนฯด้านต่างๆมีดังต่อไปนี้

1. สภาพพื้นฐานของชุมชนทรายกองดิน (กมาลุลอิสลาม)

1.1 ประวัติศาสตร์ ชุมชนทรายกองดินเป็นชุมชนดั้งเดิมที่อพยพมาจากภาคใต้ตั้งแต่ สมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นชาวไทยมุสลิม จากประวัติศาสตร์ของคลองแสนแสบในหนังสือ ศิลปวัฒนธรรม กล่าวว่าในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ชุมชนแห่งนี้พร้อมใจกันที่จะสร้างมัสยิดแทนมัสยิดไม้ชั้นเดียวที่ทรุดโทรม ซึ่งได้รับบริจาคทรายจากชาวบ้านจันทน์นาถกอง รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานทรายสมทบด้วยเช่นกันเมื่อครั้งเสด็จประพาสคลองแสนแสบ ส่วนชื่อของชุมชนได้มาจากสมญานามที่ชาวบ้านตั้งไว้ว่า "ทรายกองดิน" จึงมีชื่อที่เรียกจน ถึงปัจจุบันนี้ว่า "ชุมชนทรายกองดิน" หรือ "ชุมชนกมาลุลอิสลาม"

1.2 ลักษณะกายภาพของชุมชน แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ 1.) ช่วงระหว่างสะพานข้ามวัดแสนสุข ถึงสะพานคนข้ามหน้าสุเหร่า ริมลำคลองไม่ได้กั้นเขื่อนและทางเดินเท้า เป็นที่อยู่อาศัยบ้านพักเดี่ยวและเป็นที่โล่ง 2.) ช่วงระหว่างสะพานคนข้ามหน้าสุเหร่าถึงสะพานปูนรถข้ามข้างโรงเรียนสุเหร่าทรายกองดิน แนวริมลำคลองมีเขื่อนกั้นด้วยไม้ และมีทางเดินเท้าตลอดแนว เป็นที่อยู่อาศัยบ้านพักเดี่ยว มีท่อน้ำ ท่อจอดเรือ บ้านพักอาศัยแต่ละหลังอยู่ห่างกันประมาณ 600 เมตร

ชุมชนที่ศึกษาเริ่มจากบริเวณส่วนต้นคือตั้งแต่บริเวณหัวถนนประชาร่วมใจ ซึ่งอยู่ทางฝั่งทิศใต้ของคลอง ซึ่งถนนทั้งสองตัดขนานกันไปกับคลองจนจรดเขตนองจอก ระยะทางยาวทั้งสิ้น 6 กิโลเมตร ชุมชนสุเหร่าทรายกองดินเป็นชุมชนตั้งอยู่บริเวณกิโลเมตรที่ 4 นับจากหัวถนนประชาร่วมใจ ในเขตมีนบุรี

1.3 จำนวนประชากร 1,350 คน มีฐานะยากจนถึงระดับปานกลาง นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 94 เป็นพุทธร้อยละ 6 ซึ่งมุสลิมทุกคนต้องสังกัดหรือเป็นสมาชิก (สับนุรุษ) ของมัสยิดและต้องเสียเงินค่าบำรุงมัสยิดเป็นรายปี ละ 50 บาท

1.4 อาชีพ ประชากรบางส่วนยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา เลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ด ขุดบ่อเลี้ยงปลา การเลี้ยงปลาในกระชัง และการหาปลาในลำคลอง ได้แก่ การวางตาข่ายดักปลา การยกยอ การใช้สูบลูกปลา เป็นต้น

คนหนุ่มสาวส่วนใหญ่จะเดินทางเข้ามาทำงานในเขตนิคมอุตสาหกรรมบางชัน โรงงานชิ้นโย และโรงงานอื่นๆ ซึ่งขณะนี้ได้ปิดกิจการไปหลายแห่ง ทำให้ประชาชนว่างงานลง นอกจากนี้ยังมีอาชีพรับจ้าง ค้าขายและรับราชการอีกด้วย

1.5 การปลูกสร้างบ้านเรือน บ้านเรือนของชุมชนทั้งสองฝั่งคลองจะมีลักษณะคล้ายกัน เป็นบ้านไม้สองชั้นยกพื้นสูงประมาณ 1-2 เมตร แต่ละบ้านจะมีบริเวณบ้านเป็นของตนเอง ประมาณ 80-100 ตารางวา ไม่ได้กั้นบริเวณและสร้างห่างกันเป็นหย่อมๆ ไม่หนาแน่น สลับกับมีพื้นที่ว่างเป็นช่วงๆ โดยปกติถ้าไม่ใช่ฤดูฝนในระยะเวลาที่มีฝนชุก น้ำจะไม่ท่วมได้ทุนบ้าน ชาวบ้านจึงใช้พื้นที่บริเวณได้ทุนบ้านเป็นที่เลี้ยงสัตว์ เช่น เลี้ยงเป็ด และเลี้ยงไก่ไว้กินไข่ เป็นต้น

1.6 การคมนาคม ส่วนใหญ่ใช้การคมนาคมทางบก เพราะสะดวกสบาย และมีถนนคู่ขนานใกล้กับชุมชน คือ ถนนประชาร่วมใจและถนนราษฎร์อุทิศ มีรถโดยสารประจำทางวิ่งผ่านตลอดทั้งสองสาย ส่วนใหญ่ไม่ค่อยใช้เรือเพราะมีสะพานข้ามคลองมีทางเดินเลียบบคลองตลอด

1.7 ระบบสาธารณูปโภค มีไฟฟ้าเข้ามา 30 ปีแล้ว น้ำที่นำมาใช้เพื่อการอุปโภค นำมาจากคลอง หากเป็นน้ำบริโภคจะใช้จากประปาหมู่บ้าน ซึ่งมีการเดินท่อน้ำต่อกันหรือน้ำฝนสำหรับบ้านที่อยู่ห่างออกไปและระบบประปาหมู่บ้านยังไม่ถึง แก้ปัญหาโดยการขุดน้ำบาดาลใช้และแบ่งปันกันในละแวกบ้านข้างเดียวและบางส่วนยังใช้น้ำจากคลองแสนแสบ

1.8 สถานที่สำคัญในชุมชน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ระดับอนุบาล) โรงเรียนชาลิมนูนาน (สอนศาสนา) สุเหร่าทรายกองดิน สถานีอนามัย และสหกรณ์ร้านค้า

1.9 การสื่อสารภายในชุมชน มีทั้งการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารเป็นกลุ่มย่อย การสื่อสารกลุ่มใหญ่โดยใช้สื่อกระจายข่าวและสื่อมวลชน ชาวบ้านที่นี้จะมีการปฏิสัมพันธ์กันมากไม่ว่าจะมาพบปะคุยกันที่มัสยิด หรือการไปเยี่ยมเยียนตามบ้านเพราะสามารถเดินไปหากันได้ตลอดทั้งชุมชน เพราะมีทางเดินเลียบบคลองซึ่งเป็นสะพานปูนยกสูงขึ้นเหนือผิวน้ำประมาณ 1-2 เมตร นอกจากนี้ยังใช้จักรยานบนทางเท้านี้ได้ หากจะข้ามไปอีกฝั่งก็มีสะพานไม้ยกสูงเหนือผิวน้ำประมาณ 3-4 เมตร ทำให้สะดวกในการติดต่อกันภายในชุมชนเดียวกันและชุมชนที่ตั้งอยู่คนละฝั่งคลอง

การสื่อสารกลุ่มย่อย จะมีผู้นำชุมชนที่เป็นอิหม่าม คือ **นายวินัย สมะฮูน (มรวาน)** ประชุมชาวบ้านที่มัสยิดอยู่เป็นประจำ

การสื่อสารกลุ่มใหญ่ โดยใช้สื่อกระจายข่าวและสื่อมวลชน เพราะความเชื่อที่ว่าการกล่อมเกลียดต้องทำอย่างต่อเนื่อง นายวินัย สมะฮูน ได้ใช้หอกระจายข่าวเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดผ่านความคิดเห็นผ่านหอกระจายข่าวซึ่งมีอยู่ตามบ้านชาวบ้านจำนวนถึง 500 ตัวเป็นประจำทุกวันในเวลา 04.00 – 06.00 นาฬิกา ในขณะเดียวกันบางวันก็ต่อโทรศัพท์เพื่อไปออกรายการที่สถานีวิทยุ ต่างๆ เนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นการประยุกต์เอาคำสอนของศาสนามาใช้กับชีวิตประจำวัน

นอกจากนี้ ยังมีการสนับสนุนให้เยาวชนในชุมชนไปอบรมการจัดรายการหอกระจายข่าวแล้วให้มาจัดรายการในช่วงเวลา 16.30 – 18.30 น. โดยใช้ห้องโถงของมัสยิดเป็นสถานที่จัดรายการ

การ เนื้อหาที่มีความหลากหลายทั้งข่าวประจำวัน บทความแสดงความคิดเห็นทางการเมือง ซึ่งจะนำเอาหลักทางศาสนามาสอดแทรกด้วย ทั้งนี้รายการจะไม่มีรายการเพลงหรือบันเทิง มีลักษณะเป็นสาระทั้งสิ้น ซึ่งปรากฏว่าชาวบ้านที่นี่ ให้ความสนใจฟังข่าวสารจากผู้นำชุมชนทางหอกระจายข่าวมาก จากเดิมในปี 2530 มีลำโพงอยู่ 100 ตัวซึ่งได้มาจากภาครัฐ แต่ในปัจจุบันเพิ่มจำนวนเป็น 500 ตัวซึ่งเป็นเงินทุนจากชาวบ้านเองที่ต้องการติดลำโพงบริเวณบ้านของตน และจากการสังเกตพบว่าชาวบ้านนิยมฟังสาระในรายการหอกระจายข่าวมาก โดยจะทำภาระกิจงานบ้านของตนไปด้วย ฟังรายการอย่างตั้งใจไปด้วย

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารในชุมชนนี้ได้ผลดีมาก จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านที่นี่รวมใจกันพัฒนาชุมชน เนื่องจากได้รับข้อมูลข่าวสารที่ดีพอ ได้รับการโน้มน้าวใจด้วยการประชาสัมพันธ์ให้มาร่วมพัฒนาและมีการสื่อสารที่มีเนื้อหากลมกลืนให้เป็นคนดีโดยใช้สื่อผสมผสาน ทั้งสื่อบุคคลคืออิหม่าม สื่อหอกระจายข่าว และสื่อกิจกรรมคือพิธีกรรมทางศาสนา และกิจกรรมพัฒนาในชุมชน

1.10 วิถีชีวิต เนื่องจากชาวบ้านชุมชนกมาลุลอิสลาม เป็นคนที่เคร่งครัดในศาสนามาก ดังนั้นวิถีชีวิตของคนแถบนี้จึงยึดถือคำสอนของศาสดาเป็นสำคัญ มีชาวบ้านจำนวนมากปวารณาตัวเพื่อทำงานรับใช้ศาสนาโดยมาช่วยทำงานที่มัสยิดตั้งแต่รดน้ำต้นไม้ทุกวัน ทำความสะอาดมัสยิด ทำอาหาร หรือช่วยประชาสัมพันธ์หรือทำงานบริหารมัสยิด ทั้งนี้ทุกคนจะอุทิศตนเพื่อศาสนาโดยไม่หวังค่าตอบแทนใดๆ

นายวินัย สะมะอูน อิหม่ามแห่งมัสยิดแห่งนี้ได้กล่าวว่า “...นอกจากมัสยิดจะเป็นที่ประกอบศาสนพิธีแล้ว มัสยิดยังสามารถใช้เป็นที่รวมพลหรือเวทีชาวบ้านได้ด้วย... “

ศาสนาอิสลามสอนให้มุสลิมทำกิจกรรมที่เป็นสาระมากดังจะเห็นจาก การจัดงานต่างๆ ของชุมชนมุสลิม เช่น การจัดงานน้ำชา ซึ่งจะจัดเป็นประจำทุกปี เพื่อหารายได้สมทบแก่มัสยิด กิจกรรมบนเวทีจะมีแต่วิชาการ เช่น การปาฐกถาหรือบรรยายของนักคิด นักวิชาการ ที่จะหยิบยกประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องระหว่างปัญหาบ้านเมืองและเรื่องราวของศาสนา แต่จะไม่มีการเล่นดนตรี หรือสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความบันเทิงมาในงานดังกล่าวเลย

การพักผ่อนส่วนใหญ่ของชาวบ้านที่นี่คือการอยู่กับธรรมชาติริมคลอง เช่น ช่วงเย็นครอบครัวที่อยู่ริมคลองแสนแสบจะมานั่งเล่นที่ระเบียงหน้าบ้าน หรือหากไม่มีระเบียงก็พาครอบครัวมานั่งเล่นที่หน้าน้ำหรือสะพานไม้เล็ก ๆ ที่ยื่นลงไปในลำคลอง สำหรับกติกาของหมู่บ้านนี้คือการไม่จับปลาในเขตมัสยิด และทุกบ้านต้องเก็บผักตบชวาที่ไหลตามน้ำผ่านหน้าบ้านของตนเอง

จากข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนศาลาแดงและชุมชนกมาลุลอิสลาม พบว่ามีส่วนที่คล้ายกันในแง่ของลักษณะทางกายภาพที่เป็นชุมชนชานเมืองกรุงเทพมหานคร อยู่ติดกับคลองแสนแสบ และลักษณะประชากรที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวไทยมุสลิม แต่ส่วนที่ต่างคือชุมชนศาลาแดงทำ

อาชีพเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนามากกว่า และประชากรในชุมชนแม้จะมีไทยมุสลิมมากกว่า แต่ก็เพียงร้อยละ 60 อีกร้อยละ 40 เป็นชาวไทยพุทธ อย่างไรก็ตามในการศึกษาค้างครั้งนี้สนใจว่าสามารถทำกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่องการรักษาคอลงแสงแสงระหว่างชุมชนได้หรือไม่

บทที่ 7

กรอบแนวคิด คำถามหลัก และระเบียบวิธีวิจัย

1. กรอบแนวคิดในการวิจัย (Research Framework)

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องตั้งแต่บทที่ 2 ถึงบทที่ 7 สามารถเขียนกรอบแนวคิดในการวิจัยที่เป็นระบบ (System) ที่ประกอบไปด้วยข้อมูลนำเข้า (input) ในที่นี้คือลักษณะชุมชน ลักษณะของชาวบ้านรวมทั้งบริบทที่เกี่ยวข้อง จากนั้นเป็นกระบวนการ (Process) ที่มีการดำเนินกิจกรรมในการสร้างจิตสำนึกด้วยกระบวนการโรงเรียน-ชุมชน เพื่อให้ชาวศาลาแดงเกิดความรู้สึกต่อธรรมชาติโดยเฉพาะคลองแสนแสบเหมือนสิ่งมีชีวิตที่มีสิทธิทางชีวภาพ และสร้างสมดุลกับธรรมชาติแบบพึ่งพากัน มากกว่าแนวคิดจากกระบวนการทัศนวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ที่มนุษย์คือผู้ควบคุมธรรมชาติ

ส่วนผลลัพธ์ที่ได้ (Output) คือ เยาวชน ชาวบ้านและครูมีจิตสำนึกต่อการรักษาคลองแสนแสบมากขึ้น ซึ่งการใช้เวลาเพียง 1 ปี อาจจะได้จิตสำนึกในระดับเบื้องต้นที่เป็นรูปธรรม เช่น เห็นความสำคัญของสื่อกลางที่จะนำไปสู่จิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ นั่นคือหลักสูตรท้องถิ่นที่เกิดจากโรงเรียน-ชุมชน ดังนั้นผลลัพธ์ในระดับนี้จึงเป็นผลการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นโดยนักเรียน ชาวบ้านและครู ดังแสดงกรอบแนวคิดในภาพต่อไปนี้

1 Input.....	2 Process	3 Output
-ลักษณะทางกายภาพ ของชุมชนและชาวบ้าน และบริบทที่เกี่ยวข้อง	-กระบวนการสร้าง จิตสำนึกรักษาคลอง -ดำเนินกิจกรรมตาม หลักสูตรท้องถิ่น	-ครู นักเรียน ชาวบ้าน เกิด จิตสำนึกรักษาคลองแสนแสบ

ภาพที่ 4 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษาเรื่อง การสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา : กรณีศึกษาคลองแสนแสบ

2. คำถามหลักในการวิจัย

- 2.1 กระบวนการถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนมาลูลิอิสลามกับชุมชนศาลาแดง มีการขับเคลื่อนอย่างไร ได้ผลอย่างไร
- 2.2 หลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดงที่ร่วมกันทำระหว่างครูกับชาวบ้านมีลักษณะใด จะช่วยแก้ปัญหาคลองแสนแสบได้มากน้อยเพียงใด
- 2.3 ทำอย่างไรจึงจะทำให้ชาวชุมชนศาลาแดงตระหนักในปัญหามลพิษในคลองแสนแสบ และเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้มีสภาพดีอย่างยั่งยืน

2.4 มิติด้านอื่นๆ ที่มีผลต่อการเรียนรู้เรื่องจิตสำนึกในการรักษาคลองหรือไม่ และส่งผลต่อหลักสูตรท้องถิ่นอย่างไร

3. ระเบียบวิธีวิจัย (Research Methodology)

ระเบียบวิธีวิจัย (Research Methodology) การศึกษาเรื่องการสร้างจิตสำนึกกับการศึกษา : กรณีคลองแสนแสบ มีวิธีการในการวิจัยจึงเป็นการศึกษาคู่กันระหว่าง การวิจัยเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ เชิงปริมาณ ได้แก่ การวัดคุณภาพของน้ำในคลองฯ และการประเมินผลการสอน

ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพจะใช้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมกับโรงเรียนและชุมชน เกี่ยวกับกิจกรรมสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ทั้งในรูปแบบของหลักสูตรท้องถิ่น และกิจกรรมอื่นๆที่มีต่อชุมชน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 วิธีวิจัย (Research Method) การตอบคำถามหลักการวิจัยว่า “ขอบเขตทางการศึกษาอะไรบ้างที่เป็นการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ของชุมชนศาลาแดง” ทีมวิจัยจึงได้คิดวิธีวิจัยดังนี้

3.1.1 การสัมภาษณ์ (Interview) มีทั้งการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) โดยมีลักษณะเป็นการพูดคุยที่มีลักษณะเป็นธรรมชาติ แต่กำหนดประเด็นในการพูดคุย เช่น ความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาคลองแสนแสบ ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียน-ชุมชนศาลาแดง สัมภาษณ์ทั้งก่อนทำหลักสูตรท้องถิ่น ขณะทำหลักสูตรท้องถิ่น และหลังทำหลักสูตรท้องถิ่น ในคนสามกลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ นักเรียน ครูและชาวบ้าน

นอกจากนี้ยังใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant Interview) ด้วยการให้ชาวบ้านระบุชื่อผู้รู้ แล้วเอาชื่อที่ชาวบ้านระบุนามมากที่สุดเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยพยายามใช้คนแต่ละกลุ่มที่หลากหลาย เช่น ชาวบ้านก็จะเลือกคนที่กลุ่มไทยพุทธเยอะถึงมากที่สุดและเป็นคนที่มีลักษณะพิเศษคือเป็นคนที่ช่างวิเคราะห์ ได้แก่ นายสอย ทับทิม ซึ่งเป็นนักวิจัยชาวบ้าน ส่วนกลุ่มไทยมุสลิมมีหลายคน ได้แก่ นายประเสริฐ สุขถาวรและนายโนรี แป๊ะฝึกฝน แกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก และอิหม่ามสวัสดิ์ นิกาจี้ นายสนาน มะแอ ซึ่งเป็นคนเก่าแก่ซึ่งสามารถให้ข้อมูลเชิงลึกได้ ส่วนโรงเรียนสัมภาษณ์ทั้งผู้บริหาร คืออาจารย์พิมพ์ พร้อมถก และอาจารย์สุวิทย์ พันพึ้ง ซึ่งเป็นอาจารย์คนเก่าและใหม่ตามลำดับ ส่วนอาจารย์ระดับปฏิบัติการ ได้แก่ อาจารย์ทองศักดิ์ บิดลและ อาจารย์พฤษภา สุขุมากัย ส่วนประเด็นที่สัมภาษณ์หากเป็นชาวบ้านจะเป็นเรื่องของปัญหาของคลองแสนแสบ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ความคิดเห็นต่อการร่วมมือกันสร้างหลักสูตรกับโรงเรียน ส่วนการสัมภาษณ์สมาชิกของโรงเรียนเป็นประเด็นเกี่ยวกับ ความคิดเห็นต่อคลองแสนแสบ ความสัมพันธ์กับชุมชน ความคิดเห็นต่อการร่วมมือกันสร้างหลักสูตร

ท้องถิ่นกับชุมชน นอกจากนี้ยังสัมภาษณ์นายวินัย สะมะฮุน อีหม่ามแห่งมัสยิดกมาลูลอิสลาม เกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่องการรักษาคลองแสนแสน ระหว่างชุมชน กมาลูลอิสลามกับชุมชนศาลาแดง

3.1.2 การสังเกต (Observation) โดยเริ่มต้นสำรวจชุมชนด้วยวิธีการสังเกต โดยตรง (Direct Observation) จากนั้นเป็นการเฝ้าดูโดยที่ผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเรียกว่าการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) โดยกรอบการสังเกตประกอบด้วย ฉากหรือสภาพแวดล้อมและบุคคล (Setting) พฤติกรรม (Acts) กิจกรรม (Activities) ความสัมพันธ์ (Relationship) การมีส่วนร่วม (Participation) และการให้ความหมายในเหตุการณ์ของผู้เป็นสมาชิกในชุมชนหรือมองแบบ”คนใน”

ในที่นี้มีการสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนเวลาดำเนินกิจกรรมหลักสูตรท้องถิ่น และพฤติกรรมของชาวบ้านในร่วมสร้าง และใช้หลักสูตรท้องถิ่น รวมทั้งสังเกตพฤติกรรมการทำงานร่วมกันของครูกับชาวบ้าน ทั้งก่อนทำหลักสูตรท้องถิ่น ขณะที่ทำหลักสูตรท้องถิ่น และหลังทำหลักสูตรท้องถิ่น นอกจากนี้ยังสังเกตพฤติกรรมของชาวบ้าน เมื่อจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนกมาลูลอิสลาม เพื่อตอบคำถามเรื่องความเป็นไปได้ในกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่องการรักษาคลองแสนแสนอีกด้วย

หนึ่งในระหว่างที่มีการสังเกตจะมีการจดบันทึกภาคสนาม (Field Note) ทั้งการบันทึกด้วยการเขียน ด้วยภาพและด้วยวิดีโอ

ขั้นตอนการดำเนินงาน

เนื่องจากมีเวลาในการทำวิจัยเพียง 12 เดือน ทีมวิจัยจึงคิดที่จะทำงานให้เกิดผลไม่ว่าจะเป็นการทราบกระบวนการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม หรือเกิดผลต่อจิตสำนึกของชุมชน ด้วยการกำหนดกิจกรรมเพื่อตอบคำถามการวิจัยทั้ง 4 ข้อ แต่ขั้นตอนแรกสุดเป็นการสร้างความคุ้นเคยและสร้างความไว้วางใจ (Rapport) ให้ครูโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงรวมทั้งชาวบ้านชุมชนศาลาแดง รวมทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ในที่นี้คือผู้อำนวยการกรุงเทพมหานคร เขตหนองจอก ภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องคือประธานและเลขานุการชมรมรวมใจภักดิ์รักษาดินไม้ แม่น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกิจกรรมเพื่อตอบวัตถุประสงค์ดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

1. ทำเรื่องขออนุญาตการทำวิจัยกับผู้อำนวยการสำนักงานกรุงเทพมหานคร เขตหนองจอก แจ้งผู้อำนวยการเขตฯ เลขานุการชมรมรวมใจภักดิ์รักษาคลองแสนแสนฯ ครูใหญ่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง
2. สร้างความเข้าใจระหว่างนักวิจัยจากสถาบันราชภัฏ และนักวิจัยในชุมชน รวมถึง

ครูในพื้นที่ ถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมาย กิจกรรมและผลที่คาดว่าจะได้รับตลอดโครงการ จากการเข้าค่ายวิทยาศาสตร์ทางทะเล ตำบลแสมสาร อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี

3. นักวิจัยสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน และนักเรียน ผ่านกิจกรรมดังนี้

3.1 นักวิจัยในพื้นที่ (อิหม่ามสวัสดิ์ นิกาจี้, เกษตรกรที่เป็นไทยพุทธ, เกษตรกรที่เป็นไทยมุสลิม และครูในโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงทั้ง 3 คน) นัดประชุมชาวบ้านเพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้ามาวิจัยในพื้นที่ แนะนำนักวิจัยจากสถาบันราชภัฏ และขอความร่วมมือจากชาวบ้าน

3.2 ให้ผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นนักศึกษาจากสถาบันราชภัฏจันทร์เกษมจัดกิจกรรมเด็กเล็กที่มีทั้ง สาระและบันเทิง ประกอบด้วยการแนะนำโครงการด้วยละครหุ่นมือ แนะนำโครงการอย่างไม่เป็นทางการด้วยการพูดคุย

3.3 ออกจดหมายข่าว รายเดือน โดยฉบับแรกเป็นการแนะนำโครงการวิจัย แนะนำนักวิจัย และนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญในการรักษาคลองแสนแสบ หลักสูตรท้องถิ่นเกษตรธรรมชาติเพื่อลดปัญหามลพิษจากสารเคมีที่มากับยาฆ่าแมลงและหอยเชอรี่ เป็นต้น

รายละเอียดของการวิจัยแบ่งเป็น 2 ช่วง คือช่วง 6 เดือนแรก คือตั้งแต่เดือนมกราคม ถึงเดือนมิถุนายน 2545 และช่วง 6 เดือนหลังคือ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2545 ถึง เดือนธันวาคม 2546 ดังรายละเอียดดังนี้

ช่วงที่ 1 6 เดือนแรก (มกราคม – มิถุนายน 2545)

วัตถุประสงค์

1. กระบวนการครู ชาวบ้านและเด็กชุมชนศาลาแดง เกิดการเห็นปัญหาของคลองแสนแสบด้วยตัวชาวบ้านเอง

2. ค้นหาวิธีการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ด้วยกระบวนการกลุ่ม ประกอบด้วยกลุ่มครู ผู้ใหญ่และเด็กในชุมชน รวมถึงการเชื่อมโยงภูมิปัญญาระหว่างเครือข่ายของชุมชนริมคลองแสนแสบ และองค์กรภายนอก

3. สร้างหลักสูตรท้องถิ่นจากข้อมูลพื้นฐานจากการระดมสมองของครู ชาวบ้านและเด็ก ประกอบด้วยข้อมูลพื้นฐานของครูจากการทำวิจัยในชั้นเรียน พื้นฐานของการเข้าใจปัญหาของคลองแสนแสบของเด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 มีชื่อว่า “เรื่อกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง”

4. มีการเริ่มใช้หลักสูตรท้องถิ่นในระยะแรก

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ครู ชาวบ้านและเด็กชุมชนศาลาแดงตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสบด้วยตัวเอง

2. ครู ชาวบ้านและเด็กชุมชนศาลาแดงเกิดจิตสำนึกที่ต้องการรักษาคลองแสนแสบด้วยตัวเอง และการร่วมมือของเครือข่าย และองค์กรภายนอก
3. มีการร่วมกันสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ระหว่างครู ชาวบ้านและเด็กในชุมชน
4. เริ่มทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นระยะแรก

จากนั้นดำเนินกิจกรรมเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ต่อไป

1. ศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบ จากชุมชนกมาลูอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดง

กิจกรรม :

- จัดดูงานที่ชุมชนกมาลูอิสลาม ศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนกมาลูอิสลาม และศึกษาการรักษาและการใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสบ
- เชิญนายวินัย สะมะฮุน อีหม่ามแห่งมัสยิดกมาลูอิสลาม กล่าวบรรยายเรื่อง จิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ในวันเปิดงาน”นักนิเทศน์น้อยรักษ์คลองแสนแสบ” ในวันที่ 6-7 พฤษภาคม 2545 ณ โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง
- บทความจากนายวินัย สะมะฮุนเกี่ยวกับศาสนาอิสลามกับการพัฒนาคลองแสนแสบ ในหนังสือพิมพ์”แสนแสบ” ทุกฉบับ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ในโครงการวิจัยฯ เผยแพร่ในชุมชนศาลาแดง มีระยะเวลาออกรายเดือน

2. ศึกษากระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เกี่ยวกับการรักษาคลองแสนแสบ โดยโรงเรียนและชุมชน

กิจกรรม :

- สำรวจการทำงานของครูที่ชุมชนศาลาแดงพบว่าขณะนี้ต้องมีการทำผลงานทางวิชาการ เช่น การทำวิจัยในชั้นเรียน ดังมีกิจกรรมจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องวิจัยในชั้นเรียน 2 ครั้งคือ
 - เชิญวิทยากรบรรยายเรื่อง “แนวทางของการทำวิจัยในชั้นเรียน”
 - นำผลการจัดการเรียนหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 1/2545 มาประเมินผล ซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของการทำวิจัยในชั้นเรียนคือสำรวจการเรียนการสอนที่ผ่านมา จากนั้นตั้งวัตถุประสงค์ แนวทางการแก้ไข และกำหนดวิธีประเมินผลในภาคเรียนที่ 2/2545 ต่อไป
- จัดอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง” โดย รศ. ประวิทย์ แซ่เตีย จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ให้แก่ อาจารย์ใหญ่ ครูในโรงเรียนทั้งหมด ชาวบ้าน ช่วงเปลี่ยนผ่านที่จะให้อ่านาแก่ชาวบ้านเข้ามากำหนดเนื้อหาการเรียนซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับโรงเรียนและชุมชนศาลาแดงมาก จึงนำร่องชาวบ้านด้วย นักวิจัยชาวบ้าน ได้แก่ อีหม่าม สวัสดิ์ นิกาจี้ นายสมาน มะแอและนายสอย ทับทิม

- ครูและชาวบ้าน ร่วมกันคิดการจัดทำศูนย์การเรียนรู้ที่ประกอบด้วยเนื้อหา วิถีชีวิต วัฒนธรรม แสลงแสนเน้นของที่บ้านต้องได้ เช่น แบบจำลองชุมชน เครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิต หรือ ตัวอย่างเรือนขนาดเล็ก เป็นต้น ส่วนเนื้อหาหลักคือ การนำเสนอหลักสูตรท้องถิ่นที่จัดขึ้นในภาคเรียนที่ 1/2545 และพัฒนาต่อในภาคเรียนที่ 2/2545

- ประเมินผล หลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 จากนักเรียนและชาวบ้าน

2. ศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาการสร้างมลภาวะให้คลอแสงแสน และ การเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลอแสงแสนอย่างยั่งยืนของชาวบ้านศาลาแดง

กิจกรรม :

- จัดกระบวนการกลุ่มการมองอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference) ในกลุ่มผู้ใหญ่บนหลักการที่ต้องการให้ชุมชนมองเห็นปัญหาของชุมชนและสิ่งแวดล้อมด้วยตัวเอง โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับคลอแสงแสนแสนในประเด็นต่างๆตามกรอบความคิดของชาวบ้าน มิใช่กรอบความคิดของนักวิจัย

- จัดกิจกรรมละลายพฤติกรรมและสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมในกลุ่มเยาวชน

- จัดกิจกรรม “นักนิเทศน้อยร้อยรักษ์คลอแสงแสนแสน” ซึ่งมีกิจกรรมย่อย 2 อย่าง ได้แก่ กิจกรรมการเป็นนักนิเทศน้อย ซึ่งมีทั้งเป็นนักหนังสือพิมพ์ชุมชน และเป็นนักจัดรายการกระจายข่าว ส่วนอีกอย่างหนึ่งเป็นกิจกรรม “นักสืบสายน้ำ” เพื่อสร้างจิตสำนึกให้เยาวชนรักษาคลอแสงแสนแสนแหล่งน้ำ

- จัดกิจกรรมดูงานให้ชาวบ้านเพื่อสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม และเรียนรู้การจัดการความจนและกองทุนหมู่บ้าน โดยศึกษาดูงานเรื่องวนเกษตรและการจัดการความจน ที่บ้านผู้ใหญ่วินิจฉัย เข้มเฉลิม อำเภอสนมชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ส่วนศึกษาเรื่องการจัดการกองทุนหมู่บ้าน แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบ้านอ่างเตย กิ่งอำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

4. ศึกษามิติด้านอื่นๆ เช่น การจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ ศาสนา และองค์กรภายนอกที่มีผลต่อการเรียนรู้เรื่องจิตสำนึกในการรักษาคลอแสงแสนแสนและหลักสูตรท้องถิ่น

สังเกตการณ์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน (ไม่มีกิจกรรมของงานวิจัย)

ช่วงที่สอง 6 เดือนหลัง (กรกฎาคม – ธันวาคม 2545)

วัตถุประสงค์

1. ทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นฉบับภาคเรียนที่ 1/2545 (10 ตุลาคม 2545)

2. ปรับปรุงหลักสูตรท้องถิ่นในช่วงปิดเทอม (11-31 ตุลาคม 2545) และนำหลักสูตรที่ปรับปรุงแล้วมาใช้ในภาคเรียนที่ 2/2545 (พฤศจิกายน 2545 – มีนาคม 2546) เรียกว่า “หลักสูตรของหนู”
3. มีการจัดนำงานวิจัยในชั้นเรียนมาใช้ประกอบการทำหลักสูตรท้องถิ่นสร้างศูนย์การเรียนรู้ที่จะมีประโยชน์ต่อคนในชุมชน และเครือข่ายชุมชนริมคลองแสนแสบอื่นๆ
4. ร่วมมือกับองค์กรภายนอกจัดกิจกรรมวันแม่น้ำ ลำคลอง (20 กันยายน 2545)
5. เพื่อประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่น ศูนย์การเรียนรู้ สื่อชุมชน รวมทั้งความร่วมมือระหว่างโรงเรียน ชุมชนและองค์กรภายนอก
7. เพื่อให้ได้ข้อสรุป เพื่อนำเสนอข้อมูลต่อสกว.และสาธารณะ
ผลที่คาดว่าจะได้รับ
 1. ได้หลักสูตรท้องถิ่นที่ผ่านกระบวนการของการร่วมกันคิดระหว่างโรงเรียน ชุมชนและผู้เรียน ตลอดจนมีการปรับปรุงในระดับหนึ่ง
 2. ครูในพื้นที่มีผลงานส่วนบุคคลคืองานวิจัยในชั้นเรียนเสร็จ และมีผลงานของส่วนรวมคือ ร่วมกันทำหลักสูตรท้องถิ่นจนเสร็จ
 3. มีศูนย์การเรียนรู้ที่จะมีประโยชน์ต่อคนในชุมชน และเครือข่ายชุมชนริมคลองแสนแสบอื่นๆ
 4. องค์กรภายนอกเกิดความรู้สึกร่วมในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และสร้างศูนย์การเรียนรู้
 5. สร้างจิตสำนึกในการรักษาลองแสนแสบให้แก่ชาวบ้านชุมชนศาลาแดง
 6. สรุปและเขียนผลการวิจัย

ช่วง 6 เดือนหลัง ทำกิจกรรมตามวัตถุประสงค์การวิจัย จำแนกได้ดังนี้

1. ศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาลองแสนแสบ จากชุมชนมาสู่ชุมชนศาลาแดง
กิจกรรม :
 - เชิญนายวินัย สะมะฮุน อีหม่ามมัสยิดกมาลุลอิสลาม บรรยายให้นักเรียน เรื่อง ศาสนาอิสลามกับการรักษาลองแสนแสบ ในหลักสูตรท้องถิ่นหน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม ในภาคเรียนที่ 2/2545
2. ศึกษากระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เกี่ยวกับการรักษาลองแสนแสบ โดยโรงเรียนและชุมชน

กิจกรรม :

- ดำเนินการสอนหลักสูตรท้องถิ่น"เรื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง" ในภาคเรียนที่ 1/2545 ต่อ
- เชิญวิทยากรเพื่อแนะนำเทคนิคการประเมินผลความรู้ และเจตคติของนักเรียนจากการสอนหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 และมีประโยชน์ต่อการสำรวจข้อมูลเพื่อการทำวิจัยในชั้นเรียนในภาคเรียนที่ 2/2545 ควบคู่ไปกับการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 2/2545 ชื่อ "หลักสูตรของหนู" เนื่องจากเน้นการมีส่วนร่วมของนักเรียนในขั้นตอนที่สูงขึ้นคือการร่วมคิด
- ครูสอนหลักสูตรท้องถิ่นที่ปรับปรุงในภาคเรียนที่ 2/2545 ด้วยหลักสูตรของหนู โดยมีกิจกรรม หลักสูตรของหนู ประกอบด้วยสิ่งที่หนูอยากรู้ และสิ่งที่หนูอยากให้ครูสอน โดยวิทยากร อาจารย์ประสาน แสงไพบูลย์ และอาจารย์ดำรง สุภาจิต แห่งค่ายวิทยาศาสตร์ทางทะเล ตำบลแสมสาร อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี
- ขยายแนวทางหลักสูตรของหนูที่ใช้ชั่วโมงเฉพาะ เป็นค่อยๆแทรกในรายวิชาอื่น เช่น วิชาเกษตร วิชาวิทยาศาสตร์ วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.)
 - * วิชาเกษตรให้นักเรียนได้เรียนนอกสถานที่กับผู้รู้ในชุมชน เริ่มจาก "เกษตรอินทรีย์" กับคุณดิศทัต โรจนลักษณ์ แห่งสวนดวงตะวัน และ"เกษตรธรรมชาติ" กับคุณประเสริฐ สุขถาวรและคุณโนรี แพฝักฝน แห่งชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก
 - * วิชาวิทยาศาสตร์ ด้วยกิจกรรม "การตรวจคุณภาพน้ำ" โดยคุณจรีรัตน์ พรแก้ว แห่งกองจัดการคุณภาพน้ำ สำนักการระบายน้ำ กทม.
 - * วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) รวมกับหน่วยที่ 6 สิ่งประดิษฐ์เกี่ยวกับเรือ โดยการทำ "เรือจิว" วิทยากรคือคุณฐากร วิบูลกิจธนกรและคณะ แห่งพิพิธภัณฑสถานเรือจิว จำกัด
- ครูจัดเตรียมการประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 2/2545 ชุดหลักสูตรของหนู
- นักวิจัยทำแบบประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นในภาพรวมทั้ง "เรื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง" กับ "หลักสูตรของหนู" ต่อนักเรียน ครูและชาวบ้าน
- สรุปประเมินผล เตรียมหลักสูตรท้องถิ่นที่ต่อเนื่องในภาคเรียนถัดไป เป็นการร่วมมือกับชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก เน้นการศึกษาเรื่องเกษตรธรรมชาติเพื่อการรักษาระบบนิเวศน์

3. ศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาการสร้างมลภาวะให้ลดลง
แสนแสน และการเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสนอย่างยั่งยืนของชาวบ้านศาลาแดง

กิจกรรม :

- จัดงานวันแม่ (12 สิงหาคม 2545) เริ่มด้วยการประชุมครู และกำหนดกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

คลองแสนแสบ โดยนำไปแทรกในรายวิชาที่จะโยงเรื่องแม่กับการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคคลองแสนแสบ ส่วนรูปแบบกิจกรรมในวันงานมีหลากหลาย เช่น พิธีกรรมวันแม่ การแข่งขันการตอบคำถาม และร้องเพลง การแสดงบนเวที นิทรรศการ เป็นต้น

- จัดงานวันวันอนุรักษ์คูคลอง แห่งชาติ (20 กันยายน 2545) ร่วมกันระหว่างองค์กรภายใน ได้แก่ ชาวบ้าน โรงเรียน และองค์กรภายนอก ได้แก่ สำนักงานกรุงเทพมหานคร เขตหนองจอก และชมรมรวมใจภักดิ์รักถิ่นแม่ แม่ น้ำลำคลองและสิ่งแวดล้อม สถาบันราชภัฏจันทรเกษม สถาบันราชภัฏพระนคร วิทยาลัยพลศึกษาชลบุรี โดยโรงเรียนและมัสยิดให้สถานที่ในการจัดงาน และมีการนำเสนอผลงานหลักสูตรท้องถิ่น “เรือกบวิถีชีวิตของชุมชน” และนำเสนอแบบจำลองชุมชนศาลาแดง ในงานนิทรรศการ

- จัดกิจกรรมวันพ่อ (5 ธันวาคม 2545) โดยโยงกิจกรรมวันพ่อกับการรักษาคคลองแสนแสบ

- สร้างภาพโยงการรักษาแหล่งน้ำที่นอกเหนือจากคลองแสนแสบ ที่เป็นแหล่งน้ำในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมในระดับที่กว้างขึ้น ด้วยการจัดค่ายเยาวชนรักษ์ทะเล ที่ค่ายวิทยาศาสตร์ทางทะเล ตำบลเสม็ด อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี

- นำชาวบ้านดูงานเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับคลองแสนแสบ ด้วยแนวทางการพัฒนาของชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำ เช่น ที่ตลาดน้ำวัดดอนหวาย ริมแม่น้ำนครชัยศรี ทำเป็นสถานที่ท่องเที่ยว และดูงานกิจกรรมการเพาะเห็ดและการแปรรูป ของกลุ่มเห็ดอัญญิก จังหวัดนครปฐม

- ดูงานเรื่องการรักษาสิ่งแวดล้อมจากการทำเกษตรธรรมชาติ ที่วิทยาลัยเกษตรกรรมของโยเร

- ศึกษากิจกรรมของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ที่จัดงานร่วมกับกลุ่มทำวิจัยเรื่องชีวพันธุกรรมจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ศึกษากิจกรรมของภาคเอกชนเพื่อการพัฒนา ที่สวนดวงตะวันในการทำเกษตรอินทรีย์

4. ศึกษามิติด้านอื่นๆ เช่น การจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ ศาสนา และองค์กรภายนอกที่มีผลต่อการเรียนรู้เรื่องจิตสำนึกในการรักษาคคลองและหลักสูตรท้องถิ่น

กิจกรรม :

- ศึกษากิจกรรมการประชุมของชาวบ้าน เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน
- ศึกษากิจกรรมการจัดงานเลี้ยงน้ำชาที่ทำร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อหาทุนสร้างห้องคอมพิวเตอร์และศาลาการเรียนรู้ของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง
- ศึกษาการจัดงานของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษากับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ใช้วิธี

1. การจำแนกและจัดระบบ (Typology and Taxonomy) มีการจำแนกข้อมูลออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ จำแนกประเภทของปรากฏการณ์ (Typology) แยกเป็นเหตุการณ์ต่างๆในรอบปี และจำแนกระบบข้อมูลแบบที่มีความสัมพันธ์ (Taxonomy) เช่น ดูความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

2. การตีความหมายของข้อมูล (Interpret Data) โดยการตีความหมายด้วยการแปลความหมายตามที่ได้ศึกษาในการทบทวนวรรณกรรม ตั้งแต่บทที่ 2 ถึงบทที่ 7 นอกจากนี้อาจมีบางส่วนที่ไม่สามารถอธิบายด้วยทฤษฎีเดิม ต้องใช้การอธิบายตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

3. การนำเสนอข้อมูล ใช้การนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีพรรณนา

ตอนที่ 2

ผลการวิจัย การวิเคราะห์ สรุปและเสนอแนะ

ในตอนี่ 2 ประกอบไปด้วย 2 ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ ส่วนแรกเป็นผลการวิจัยซึ่งจะตอบวัตถุประสงค์ทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบ จากชุมชนมาลูลิอิสลาม มายังชุมชนศาลาแดง กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน และมีมติอื่นที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น โดยให้น้ำหนักในบทที่กล่าวถึงกระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นเนื่องจากเป็นประเด็นการวิจัยหลักของการศึกษารั้งนี้ ในส่วนหลังเป็นการวิเคราะห์ สรุปและเสนอแนะ ดังนี้

บทที่ 8 กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบ จากชุมชนมาลูลิอิสลาม มายังชุมชนศาลาแดง

บทที่ 9 กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545

บทที่ 10 กระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545

บทที่ 11 กระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน

บทที่ 12 มติอื่นที่มีผลต่อกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลอง และหลักสูตรท้องถิ่น

บทที่ 13 สรุป และเสนอแนะ

บทที่ 8

กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสน

ในการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสน จากชุมชนมาสู่ลลิตลามซึ่งเป็นที่ยอมรับในวงกว้างว่า สามารถรักษาคลองแสนแสนได้ด้วยตัวชาวบ้านเอง ไปสู่ชุมชนศาลาแดงซึ่งมีลักษณะทางกายภาพและลักษณะของประชากรที่คล้ายกัน และอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ห่างกันมากคือจากเขตคลองสามวา มายังเขตหนองจอก ซึ่งต่างก็ตั้งริมคลองแสนแสนเช่นเดียวกัน การศึกษาเรื่องการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชน เพื่อดูความเป็นไปได้ว่าสามารถทำได้มากน้อยเพียงใด ภายใต้งบประมาณที่น้อย ภายใต้งบประมาณที่น้อย ก่อนที่จะดูกระบวนการถ่ายโอนควรศึกษาถึงสถานะพื้นฐานของแต่ละชุมชนในการดูแลคลองแสนแสน เสร็จจึงดูกระบวนการที่ทีมวิจัยได้กำหนดให้เกิดสถานะของการถ่ายโอนขึ้น

1. ชุมชนศาลาแดง

ชุมชนศาลาแดงมีสถานะพื้นฐานในการดูแลคลองแสนแสน รวมถึงลักษณะโดยทั่วไปของชุมชน เช่น โครงสร้างอำนาจในชุมชน การอบรมสมาชิก การสร้างจิตสำนึกสาธารณะในการรักษาคลองแสนแสน เป็นต้น

1.1 สภาพน้ำและการดูแลคลองแสนแสน คุณภาพน้ำที่ดูด้วยตาเปล่า บริเวณชุมชนศาลาแดงมีลักษณะขุ่นเป็นสีน้ำตาล มีผักตบชวาประปราย ส่วนการดูแลคลองแสนแสนเนื่องจากชาวบ้านละแวกนี้จำเป็นต้องใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ทั้งการอุปโภคและบริโภค ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ดูแลรักษาคลองในลักษณะหน้าบ้านใคร ใครทำ แต่ถ้าบางครั้งที่มีภาระกิจมาก ทำให้หญ้าและผักตบชวาชั้นเกือบเต็มคลองในตอนนั้นชาวบ้านจะระดมช่วยกันพัฒนา แต่หลังจากปี พ.ศ.2537 ที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จประพาสคลองแสนแสน จึงได้มีการกำจัดหญ้าและผักตบชวาค้างใหญ่ วัชพืชจึงหมดไป แต่ในฤดูกาลทำนา เช่น ช่วงหว่านข้าว ชาวนาจะปล่อยน้ำจากนา และในช่วงที่ฝนตก น้ำจากนาจะไหลลงในคลอง ทำให้สารเคมีจากยากำจัดศัตรูพืช หรือกำจัดหอยเชอรี่โดนชะล้างลงสู่คลองแสนแสน ทำให้สัตว์น้ำตายจำนวนมาก

1.2 การใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสน เนื่องจากคลองแสนแสนคือหัวใจของชาวชุมชนศาลาแดง ชาวบ้านย่านนี้ต้องใช้น้ำจากคลองแสนแสนในชีวิตประจำวันทุกหลังคาเรือน เนื่องจากในชุมชนนี้ไม่มีน้ำประปา มีเฉพาะน้ำบาดาลที่จะขุดเฉพาะบ้านที่มีฐานะดีเท่านั้น ประโยชน์ใช้สอยตั้งแต่การอุปโภคบริโภค คือใช้อาบ น้ำ ล้างภาชนะ ชักผ้า รดน้ำต้นไม้ วิธีการใช้ คือ ตักน้ำในคลองมาใส่ภาชนะทิ้งไว้แล้วนำสารส้มมาแกว่งก่อนแล้วจึงนำไปให้น้ำตก

ตะกอนก่อนแล้วใช้หุงข้าวได้ นอกจากนี้ยังใช้คลองแสนแสบในการสัญจรไปมา ซึ่งจะมีเพียง 2-3 บ้านเท่านั้นเพราะสามารถใช้ถนนที่ขนานคลองทั้งสองฝั่งสะดวกมากกว่า

ในเวลาเย็นหลังจากกลับจากทำงานหรือกลับจากไร่จากนา ชาวบ้านมักจะนั่งพักผ่อนที่ศาลาริมคลองแสนแสบในบ้านของตน หรือมาชุมนุมที่ศาลาหน้ามัสยิด

การจับสัตว์น้ำในคลอง ชาวบ้านจะมีเครื่องมือ ในการหาปลาทั้งสุ่ม แห เบ็ด และยอ เพื่อนำมาเป็นอาหาร นอกจากนี้ยังใช้น้ำในคลองในการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ และบางบ้าน ขุดบ่อเลี้ยงปลาด้วย

1.3 การทำลายคลองแสนแสบ สิ่งที่ทำให้คลองแสนแสบละแวกนี้เสียมากที่สุดคือ การทำนา โดยในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ชาวนาจะปล่อยน้ำในนาลงคลอง ซึ่งน้ำดังกล่าว จะชะสารอินทรีย์ต่างตามหน้าดิน ตลอดจน เศษใบไม้ต่างๆ ลงคลอง ทำให้เพิ่มสารอินทรีย์ในคลอง จนเกินความสามารถทางธรรมชาติในการย่อยสลาย นอกจากนี้ในช่วงที่ต้นข้าว โตได้ประมาณ 1 เดือน ชาวนาจะฉีดยาฆ่าหอยเชอรี่ และใส่ปุ๋ย เมื่อฝนตกจะชะ เอาสารเคมี เหล่านี้ลงไปในคลองอีก ทำให้สัตว์น้ำตายจำนวนมากเป็นประจำเกือบทุกปี

ส่วนน้ำเสียจากครัวเรือน บางบ้านที่ฐานะยากจน เมื่ออาบน้ำ ล้างจาน ซักผ้า ในคลอง เลยทำให้สารเคมีต่างๆ รวมทั้งเศษอาหารลงคลองทั้งหมด แต่ส่วนใหญ่จะสูบน้ำจากคลองไปใช้ในบ้านเรือนบริเวณหลังบ้าน เมื่อใช้เสร็จแล้วจะปล่อยน้ำลงที่พื้นดินไม่ได้ต่อท่อลงคลอง

จากการสังเกตพบว่า ตามบ้านเรือนต่างๆ มีหลายบ้านที่กองขยะไว้หน้าบ้านริมคลอง ในช่วงหน้าแล้งน้ำในคลองจะแห้ง ชาวบ้านประสบปัญหาเรื่องการสูบน้ำไปใช้ในการทำนา ทำให้ปริมาณน้ำมีน้อย โอกาสที่น้ำจะเสียเกิดขึ้นง่าย

1.4 โครงสร้างอำนาจของชุมชน

- **ด้านองค์กรประชาชน** ชุมชนที่นี้เป็นชุมชนดั้งเดิม มีทั้งไทยมุสลิมและไทยพุทธ องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งพอสมควร มีผู้นำที่เป็นทางการทางการปกครองคือผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ อิหม่ามหรือผู้นำทางศาสนาประจำมัสยิดฮาซานุดดิน ซึ่งมีบทบาทในการรวมพลมากกว่าผู้ใหญ่บ้าน นอกจากนี้ยังมีแกนนำของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ที่มีอิทธิพลต่อความคิดในการรักษาสิ่งแวดล้อมด้วยการทำเกษตรธรรมชาติ การรวมตัวกันของชาวบ้านมีบ้างขึ้นอยู่กับลักษณะของกิจกรรม อย่างไรก็ตามจะมีชาวบ้านที่กระตือรือร้นอยู่กลุ่มหนึ่ง ประมาณ 10 คน เป็นคนไทยมุสลิมที่ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมของชุมชนมาโดยตลอด ส่วนคนไทยพุทธยังมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนน้อย อาจเนื่องด้วยส่วนใหญ่มีฐานะยากจนจึงต้องทุ่มเวลาไปกับการหากินหาอยู่ โรงเรียนมีส่วนร่วมในการระดมคนอย่างมากโดยเฉพาะผู้ปกครองนักเรียนแต่ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมของโรงเรียน เช่น การจัดวันแม่ เป็นต้น ส่วนหากเป็นการหาทุนเข้าโรงเรียน ต้องขึ้นอยู่กับการหาทุนและความสัมพันธ์ที่อาจารย์ใหญ่มีต่อชุมชน

ผู้นำชุมชนที่มีอิทธิพลต่อความคิดของคนในชุมชนคือ **นายสวัสดิ์ นิกาจี้** อิหม่ามแห่ง มัสยิด “ฮาซานุดดิน” ซึ่งเป็นผู้ที่มีลักษณะเคร่งขรึม ช่างคิด ความสัมพันธ์กับชุมชนดีพอสมควร เนื่องจากมีเครือข่ายในชุมชนในขณะเดียวกันตำแหน่งอิหม่ามก็ต้องมีการลงสมัครแข่งขันกัน จึง บางครั้งดูเหมือนจะแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย ซึ่งเป็นเรื่องปกติในชุมชน แต่เมื่อมีปัญหาหรือการต้องการ ความร่วมมือกันก็จะรวมกันได้อย่างดี แต่ลักษณะที่สำคัญของอิหม่ามคือเคร่งศาสนา สังเกตจาก ไม่ว่าจะมีการกิจที่ไหนอย่างไร เมื่อถึงเวลาของการละหมาดจะนำสมาชิกในชุมชนละหมาดตาม เวลา

นอกจากนี้ยังมีนายสอย ทับทิม เป็นคนที่กลุ่มไทยพุทธด้วยกันให้ความเชื่อถือ เป็นคนที่มี ให้ความร่วมมือกับส่วนรวมเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมของโรงเรียนหรือกิจกรรมของชุมชน

- **ด้านรูปแบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน** ชาวบ้านในชุมชนศาลาแดง ทั้ง ไทยพุทธและไทยมุสลิมมีความสัมพันธ์กันเชิงเครือญาติ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน บางครั้ง ชาวไทยพุทธก็แต่งงานกับชาวไทยมุสลิม ดังนั้นความสัมพันธ์จึงไม่เป็น **แบบฝักฝ่าย** ชาวไทย มุสลิมในชุมชนเป็นตระกูลดั้งเดิมตั้งแต่อพยพมาจากทางใต้ ในสมัยรัตนโกสินทร์และมีการ แต่งงานกันในตระกูล ความสัมพันธ์จึงเป็นแบบเครือญาติในขณะที่ชาวไทยพุทธจะมี สกุล ทับทิม มิ่งมาตร ปานแก้วศรี และสามเสือ อยู่กันในชุมชนศาลาแดงมานาน ความสัมพันธ์มี การช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีความสัมพันธ์เป็นแบบเครือญาติเช่นกัน

ชาวบ้านมีฐานะต่างกัน หากเป็นชาวไทยมุสลิมจะมีฐานะค่อนข้างดีมีอาชีพทำนาแต่มี ที่ดินเป็นของตัวเอง ต่างกับชาวไทยพุทธมีฐานะยากจนที่ต้องเช่าที่นาจากนายทุนโดยให้ค่าตอบแทนเป็นข้าว 10-15 ถัง กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาที่เป็นไทยพุทธกับนายทุนเป็น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

นอกจากนี้ชาวไทยมุสลิมเมื่อมีปัญหาใดๆ ส่วนใหญ่จะปรึกษากับอิหม่ามชื่อ **นายสวัสดิ์ นิกาจี้** ชาวไทยพุทธปรึกษานายสอย ทับทิม ส่วนเรื่องเกี่ยวกับการเกษตร จะเป็นชาวบ้านด้วยกันซึ่งมีความรู้เรื่องการเกษตรอย่างดี คือ นายอุดร มะแอ นายสนาน มะแอ นายชอลีอี มะแอ รวมทั้งแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอก ได้แก่ นายโนรี แพฝักฝน และนายประเสริฐ สุข ถาวร ต่างก็เป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการเกี่ยวกับการเกษตร

1.5 การอบรมลูกหลาน ชุมชนศาลาแดงเป็นชุมชนชนบท ลักษณะของครอบครัวมี ลักษณะรวม เป็นอิสลามร้อยละ 60 ชุมชนพุทธร้อยละ 40 ภายในครอบครัวมีทั้งพ่อ แม่ และญาติผู้ใหญ่ ที่ช่วยกันอบรมกล่อมเกลาลูกหลานในบ้านให้เป็นเยาวชนที่ดี มีความขยันขันแข็งและตั้งใจ เรียนหนังสือ

วิธีการอบรมมีทั้งการบอกกล่าวหรือสั่งการ รวมทั้งช่วยกันทำงาน เช่น พ่อ แม่ ลูก ช่วย กันขายของ ช่วยกันทำสวน ช่วยกันทำความสะอาดบ้าน เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังใช้วิธีอบรมด้วยร่วมกันทำงาน เช่น พ่อ แม่ ลูก ช่วยกันทำสวน ซึ่งทำให้ลูกเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ในชุมชนศาลาแดงคนในครอบครัวมีความใกล้ชิดกันมาก

1.6 การปลูกฝังเรื่องจิตสำนึกสาธารณะ ชุมชนมีการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ ด้วยวิธีการร่วมกันพัฒนาคลองแสนแสบ เพราะก่อนปี 2537 คลองเต็มไปด้วยผักตบชวาและหญ้า รุก้ำเข้าไปในคลองหลังจากนั้นทุกวันที่ 20 กันยายน วันอนุรักษ์รักษาคูคลองแห่งชาติ ชาวบ้านจะหยุดงานเพื่อมาช่วยกันลอกคลอง ทำให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาคูคลองมากขึ้น นอกจากเหตุการณ์ที่สำคัญคือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จประพาสคลองแสนแสบทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของคลองแสนแสบมากยิ่งขึ้นดังที่นายสอย ทับทิมกล่าวว่า “คลองแสนแสบเป็นคลองพระเทพฯ พระเทพเสด็จมา”

นอกจากนี้การสร้างจิตสำนึกต่อคลองทำได้โดยนึกถึงประโยชน์ของคลองแสนแสบและจากการอนุรักษ์คลองแสนแสบด้วยกิจกรรมการพัฒนาคลองแสนแสบร่วมกัน ดังคำพูดที่ว่า

“การพัฒนาคลองแสนแสบ...ที่เอาหญ้าขึ้นจากลำประโดง โดยบอกชาวบ้านแต่ละคนว่าไม่ให้หญ้าคาปิดริมคลอง...ปัญหาที่เกิดขึ้น จะเชิญชวนกัน ลูกบ้านทำกันเองโดยวิดน้ำเข้านา เราช่วยกันเอง ไม่ต้องให้เขตช่วย...”¹

ดังนั้นจะเห็นว่าชุมชนศาลาแดงมีแนวโน้มที่มีการพัฒนาคลองแสนแสบได้ดี เพราะชาวบ้านได้รับการปลูกจิตสำนึกให้รักษาคูคลอง และมีการพัฒนาร่วมกันทุกวันที่ 20 กันยายน ของทุกปี

2. ชุมชนกมลอุบลิสลาม

ชุมชนกมลอุบลิสลาม มีสถานะพื้นฐานในการดูแลคลองแสนแสบ รวมถึงลักษณะโดยทั่วไปของชุมชน เช่น โครงสร้างอำนาจในชุมชน การอบรมสมาชิก การสร้างจิตสำนึกสาธารณะในการรักษาคูคลองแสนแสบ เป็นต้น

2.1 สภาพน้ำและการดูแลรักษาคูคลองแสนแสบ คุณภาพน้ำตลอดแนวคลองในชุมชนแห่งนี้อยู่ในสภาพดีถึงดีมากเห็นได้จากการที่ปลาที่ต้องอยู่ในน้ำสะอาดอย่างปลาตะเพียนธรรมชาติ ก็มีอยู่มากในบริเวณนี้ และเมื่อปี พ.ศ. 2540 กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้มาตรวจสภาพน้ำ ปรากฏว่ามีค่าออกซิเจนถึง 6.6 ซึ่งสูงกว่าค่ามาตรฐาน (เกณฑ์มาตรฐานคือ 2 ขึ้นไป) นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความห่วงแหนและอนุรักษ์รักษาสภาพคลองให้คงอยู่ในสภาพเดิม มีการรวมตัวกันตั้งเป็นชมรมพัฒนาคลองแสนแสบและชาวบ้านจะมาร่วมกิจกรรมการพัฒนาคลอง เช่น กำจัดผักตบชวาและไม่ทิ้งของเสียหรือสิ่งปฏิกูลลงในคลองอยู่เป็นประจำ ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำในด้านการอนุรักษ์ ส่วนในด้านการใช้ประโยชน์และการทำลายคลองแสนแสบมีดังนี้

¹ สอย ทับทิม, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2542

2.2 การใช้ประโยชน์จากคลองแสนแสบ ชาวบ้านแถบนี้ใช้น้ำในการประกอบอาชีพ ได้แก่ ทำนา ทำสวนขุดบ่อเลี้ยงปลาและการเลี้ยงปลาในกระชัง ใช้ซักเสื้อผ้า ล้างภาชนะ รดน้ำต้นไม้ผักสวนครัวและสวนสมุนไพรริมคลอง การดึงน้ำไปใช้จะใช้เครื่องสูบน้ำผ่านท่อพลาสติกไปเก็บไว้ในตุ่มหรือถังและใช้ตามบ้านเรือน

2.3 การทำลายคลองแสนแสบ พบว่าน้ำเสียที่ไหลจากบ้านเรือน ส่วนมากจะปล่อยลงดินไม่เห็นทางระบายน้ำลงในคลองโดยตรง บางบ้านอยู่ติดคลองซอยก็ปล่อยน้ำลงคลองซอยเหล่านั้น แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่มีทางระบายน้ำตามหลักสุขาภิบาล น้ำที่ใช้แล้วไม่มีระบบบำบัดน้ำเสีย ไม่มีบ่อกำจัดไขมัน

ในปี พ.ศ. 2538 บริษัทชนโยนิเวอร์แซลอีเล็คทริก จำกัด ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ ในนิคมอุตสาหกรรมบางชัน มีนบุรี ได้ปล่อยน้ำเสียจากโรงงานลงคลองทำให้ปลาในกระชังของชาวบ้านตายจนเกือบหมด น้ำใช้ไม่ได้

ตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมามีบ้านจัดสรรเกิดขึ้นหลายโครงการริมถนนประชาร่วมใจ บ้านกฤษฏานครได้ปลูกสร้างบ้านจัดสรร โดยถมลำรางสาธารณะ(คลองกมาลุล)บางส่วน (คลองกมาลุลเชื่อมต่อคลองแสนแสบที่ด้านข้างมัสยิดกมาลุลอิสลาม) ทำให้น้ำไม่หมุนเวียนเกิดน้ำนิ่งและเน่าในที่สุด นอกจากบ้านจัดสรรในเขตนี้ถ้าเป็นหมู่บ้านเก่าๆ จะไม่มีการบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงคลอง แต่หมู่บ้านที่สร้างใหม่ขนาดใหญ่บางโครงการจะมีระบบบำบัดน้ำเสียด้วย

เกษตรกรที่ทำนาในชุมชนนี้มีไม่มากนัก ชาวนาส่วนใหญ่ยังใช้สารเคมีพรวนยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าหอยเชอรี่

2.4 โครงสร้างอำนาจของชุมชน

- **ด้านองค์กรประชาชน** จากความเห็นของชุมชนแห่งนี้ เกือบทั้งหมดของชุมชนเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีการอพยพมาตั้งแต่อดีตสมัยรัชกาลที่ 1 ประชาชนจึงมีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น ชุมชนนี้เกือบทั้งหมดเป็นชาวไทยมุสลิมและมักเป็นเครือญาติกัน การรวมตัวกันเกิดจากจิตสำนึกในการที่รักษาและพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง โดยมีหวังสิ่งของตอบแทนโดยมีอิหม่ามแห่งมัสยิดกมาลุลอิสลามเป็นศูนย์รวมดังที่นายวินัย สะมะอูน อิหม่ามของมัสยิดแห่งนี้ได้กล่าวถึง การรวมกันไม่ให้ใครมาจับปลาที่เลี้ยงอยู่ในกระชังของมัสยิดเลี้ยงว่า

“...ชาวบ้านจะผลัดเวรกันมาดูปลาในกระชังทุกคืน เพราะไม่ต้องการให้ใครมาขโมย ชาวบ้านเขาอาสาทำกันเองไม่ได้มีค่าตอบแทนใด ๆ ...”

องค์กรประชาชนที่เข้มแข็งมาก ได้คิดสร้างสรรค์การพัฒนาด้วยตัวเองโดยไม่หวังพึ่งพาภาครัฐ เช่นการเลี้ยงปลาในกระชังซึ่งเป็นวิธีคิดของชาวบ้านว่า ที่เหมือนได้กลับมาใช้ประโยชน์

จากน้ำในคลองเหมือนอดีตซึ่งโครงการนี้ทำให้ชาวริมคลองหันกลับมาดูแลคลองที่อยู่หน้าบ้านตนมากขึ้น

การจะทราบว่าองค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งมากน้อยเพียงใดต้องสังเกตจากเวลาที่มีปัญหา เช่นเมื่อปี พ.ศ. 2538 บริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง ในเขตมีนบุรี ได้ปล่อยมลพิษทางอากาศและมลพิษทางน้ำคือ ปล่อยน้ำเสียและน้ำมันลงคลองแสนแสบส่งผลให้ปลาในกระชังของชาวบ้านตายจำนวนมาก น้ำในคลองไม่สามารถนำมาใช้บริโภคหรือใช้อุปโภคได้ ชาวบ้านได้สูดอากาศเป็นพิษเกิดอาการปวดศีรษะโดยไม่ทราบสาเหตุ องค์กรในชุมชนคือชมรมพัฒนาคลองแสนแสบประกอบด้วย ประชาชนผู้รักสิ่งแวดล้อมซึ่งมีทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการมัสยิดข้าราชการ และผู้ประกอบการอาชีพสุจริตทั่วไป ได้ทำหนังสือร้องเรียนถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมและสำเนาถึงประธานชมรมรวมใจภักดิ์รักษแม่น้ำลำคลอง หนังสือพิมพ์มติชน ฯลฯ เพื่อให้เกิดพลังต่อรอง และนำไปสู่การเจรจากันระหว่างชุมชนและโรงเรียน จนทำให้โรงงานดังกล่าวจากเดิมที่ไม่ยอมชดใช้ค่าเสียหาย ต้องยอมจำนนในที่สุด

ความเข้มแข็งของชุมชนแห่งนี้ที่เกี่ยวกับคลองแสนแสบเห็นได้ชัดเจน จากการรวมตัวกันตั้งเป็นชมรมพัฒนาคลองแสนแสบ เพื่อให้เกิดพลังต่อรองและนำไปสู่การเจรจากันระหว่างชุมชนและโรงงาน มีนายวินัย สะมะอุณ เป็นประธานฯ การทำงานจะประสานกับหน่วยราชการ โดยเฉพาะกรมประมง กรมชลประทาน สำนักงานเขตมีนบุรี ฯลฯ และดำเนินการตามแผนคืนชีวิตแก่คลองแสนแสบมีวิธีขั้นตอนดังนี้ 1.) ขุดลอกคลองแสนแสบให้พ้นสภาพตื้นเขิน 2.) ขจัดผักตบชวา 3.) ปลุกพืชเศรษฐกิจริมคลองหน้าบ้าน เช่นผักบุ้ง ผักกะเฉด บัว เป็นต้น เพื่อเพิ่มรายได้แก่ประชาชนที่มีรายได้น้อย 4.) ปลุกต้นไม้ในบริเวณที่ดินว่างเปล่า 5.) ส่งเสริมให้ประชาชนใช้เรือในคลอง 6.) จัดกีฬาทางน้ำ 7.) ส่งเสริมประชาชนให้เลี้ยงปลาในกระชังริมตลิ่งเพื่อเพิ่มรายได้ 8.) จัดเรือเก็บขยะในคลองเป็นประจำทุกวัน 9.) ให้น้ำมัสยิดและวัดเป็นเขตอภัยทานห้ามจับสัตว์น้ำ และในปัจจุบันได้ร่วมกับสำนักงานเขตคลองสามวาจัดทำศูนย์กีฬาต้านยาเสพติดด้วย

จากการศึกษาพบว่าสมาชิกในชุมชนให้ความเชื่อถือ และศรัทธาผู้นำชุมชน คือ **นายวินัย สะมะอุณ** หรือชื่อในภาษาอาหรับว่า **มรวาร** อินหม่าแห่งมัสยิดมาลุอิสลาม อดีตเลขาธิการจุฬาราชมนตรีคนก่อน (นายประเสริฐ มะหะหมัด) อดีตวุฒิสมาชิก เนื่องจากนายวินัย สะมะอุณ เป็นผู้มีความคิดดี ปฏิบัติดี และเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลนำแนวการสอนทางศาสนามาประยุกต์ในการพัฒนาท้องถิ่น เป็นผู้นำที่รู้จักการวางแผนที่ดี มีมนุษยสัมพันธ์ทั้งกับคนในชุมชน องค์กรของรัฐเช่นสำนักงานเขต กรมประมง ฯลฯ องค์กรเอกชน เช่น ชมรมรวมใจภักดิ์รักษน้ำ สิ่งแวดล้อมและแม่น้ำลำคลอง (เดิมชื่อโครงการรวมใจภักดิ์รักษแม่น้ำลำคลอง) นอกจากนี้ยังปฏิบัติตัวให้เป็นแบบอย่างแก่สมาชิกในชุมชน โดยมีความเลื่อมใสและแน่วแน่ มั่นคงในการปฏิบัติศาสน

กิจและการพัฒนาโดยมุ่งมั่นที่จะให้ความรู้แก่ประชาชน โดยใช้สื่อหลายสื่อ เช่น สื่อเสียงตามสาย สื่อวิทยุภาคเอ เอ็ม ดังนั้นเมื่อนายวินัย สะมะอุณ ขอความร่วมมือประชาชนในชุมชนผ่านเสียงตามสาย สมาชิกในชุมชนจะให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง

- **ด้านรูปแบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน** ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์กันโดยสายเลือดและมีความเกี่ยวดองกันระหว่างตระกูล เพราะชุมชนนี้เป็นชุมชนดั้งเดิมที่อพยพมาจากภาคใต้ มีความเชื่อทางศาสนาและจารีตประเพณีเคร่งครัด

ความสัมพันธ์ของคนมุสลิมในชุมชนนี้ มีความเกี่ยวข้องกันกับแบบความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ส่วนความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะมีอยู่บ้างในแง่คนที่มีฐานะดีกว่า ให้ความช่วยเหลือคนที่ฐานะด้อยกว่า โดยได้รับประโยชน์จากแรงงานทางด้านการทำงาน การขุดบ่อเลี้ยงปลาเป็นต้น ส่วนรูปแบบที่เป็นแบบ **ผักฝ้าย** จากการที่มีประชาชนบางส่วนประมาณร้อยละ 5-6 เป็นชาวไทยพุทธ ตั้งบ้านเรือนปะปนกันไปอยู่ในชุมชนมุสลิม ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย เช่นร้านขายของชำและปั้มน้ำมัน และมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกับชุมชนมุสลิม โดยมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน จึงเกิดรูปแบบความสัมพันธ์แบบ ผักฝ้ายภายในชุมชน

ในกรณีที่ชาวบ้านมีปัญหาต้องการคำปรึกษา หรือขอความช่วยเหลือภายในชุมชนมักจะเข้าพบผู้นำทางศาสนา ซึ่งถือเป็นผู้นำตามธรรมชาติช่วยตัดสินหรือแก้ปัญหาให้ ปัญหาดังกล่าว ได้แก่ การแต่งงาน การหย่าร้าง การทะเลาะวิวาท ปัญหายาเสพติด การพนัน การชกต่อย การประนีประนอม เป็นต้น ทั้งนี้หากจำเป็นต้องดำรงฐานะเป็นประธานคณะกรรมการของมัสยิด ซึ่งทำหน้าที่บริหารมัสยิดให้เกิดความเจริญ สงบสุข เป็นระเบียบเรียบร้อย ชักชวนให้สมาชิกในชุมชนประกอบแต่คุณงามความดี ละเว้นความชั่ว และเป็นผู้นำทางพิธีกรรมตามหลักศาสนา ดังนั้นผู้นำทางศาสนาของชุมชน สุเหล่าทรายกองดินจึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญของชุมชนและเป็นที่รักใคร่นับถือของสมาชิกในชุมชน

ส่วนกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านซึ่งได้รับการเลือกตั้งจากชาวบ้าน จึงเป็นผู้นำแบบเป็นทางการซึ่งในชุมชนนี้บทบาทของกำนันผู้ใหญ่บ้านจะด้อยกว่าผู้นำทางศาสนา แต่การสัมภาษณ์ผู้นำแบบเป็นทางการพบว่ามีการยอมรับนายวินัย สะมะอุณ ในระดับสูง จึงไม่เกิดความขัดแย้งใดๆ ปัญหาที่ชาวบ้านมาขอให้กำนันผู้ใหญ่บ้านช่วยเหลือมักเป็นปัญหาที่จะต้องตัดสิน เจริญ ประสานงานหรือยื่นข้อเสนอสื่อหน่วยงานต่างๆ

นอกจากสภาพโครงสร้างทางสังคมของสุเหล่าทรายกองดินมีลักษณะผสมผสานระหว่างความเป็นชุมชนชนบทสูงกว่าชุมชนเมือง เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ยังมีอาชีพเกษตรกรรม ประชาชนจากท้องถิ่นอื่นยังไม่ตั้งถิ่นฐานอยู่มากนัก ไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีเพียงหมู่บ้านจัดสรรเกิดไม่มากนักมีผลตของการเคหะแห่งชาติ 1 แห่ง ก่อรปกับตั้งแต่ปี 2539 เกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมลดลง ทำให้ชุมชนยังคงมี

ลักษณะเป็นชนบทเช่นเดิม จากลักษณะที่เป็นสังคมชนบทจึงยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีแบบดั้งเดิมของไทย คือความร่วมมือร่วมใจ ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ถึงกันและกันไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

2.5 การอบรมลูกหลาน บุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ในการอบรมลูกหลานในครอบครัว นอกจากจะเป็นพ่อแม่ แล้วจะมีโตะซึ่งหมายถึง ตา ยาย ปู่หรือย่า คอยอบรมเลี้ยงดูด้วย เพราะลักษณะครอบครัวเป็นแบบรวมกลุ่ม ดังนั้นเมื่อเด็กๆ ได้รับการอบรมจากโรงเรียนแล้ว คนที่มีส่วนอย่างมากในการสนับสนุนหรือคัดค้านคำสอนของครูมักจะเป็นโตะนั่นเอง วิธีการถ่ายทอดมีทั้งการบอกเล่าหรือการแสดงให้เห็น ดังเช่น ครูกุลณี (ครูโรงเรียนสุเหร่าทรายกองดิน) มักจะสอนลูกหลานให้เคร่งศาสนาและทำประโยชน์ให้กับมัสยิด เป็นต้น

2.6 การปลูกฝังเรื่องจิตสำนึกสาธารณะ (social consciousness/ public consciousness) ในชุมชนโดยเฉพาะที่มัสยิดกมลาอุลอิสลาม มีกิจกรรมการอบรมค่ายสิ่งแวดล้อมทุกปี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เยาวชนในชุมชนมีความรักในธรรมชาติ และพร้อมที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้

คนรุ่นเก่า (อายุ 50 ปีขึ้นไป) ปลูกฝังให้คนรุ่นใหม่มีจิตสำนึกสาธารณะต่อคลองแสนแสบ โดยคนรุ่นเก่าในชุมชนกมลาอุล มีความผูกพันกับคลองแสนแสบมาก เพราะมีความภูมิใจว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประพาสคลองแสนแสบ และได้เสด็จผ่านชุมชนทรายกองดิน ซึ่งต่อมาพระองค์ได้มอบทรัพย์สินส่วนพระองค์สำหรับซื้อทรายเพื่อก่อสร้างมัสยิดเช่นกัน ดังนั้นชุมชนกมลาอุลอิสลามจึงเป็นชุมชนแรกที่ลุกขึ้นมาร่วมกันกำจัดผักตบชวา ซึ่งในขณะนั้นแน่นเต็มคลอง คนรุ่นเก่าได้ใช้วิธีการเล่าให้คนรุ่นใหม่เกิดความภูมิใจในชุมชนและสร้างให้เกิดความต้องการที่จะให้คลองแสนแสบสะอาดต่อไป นอกจากนี้ยังหามผู้นำชุมชนดังกล่าว ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการอบรมลูกหลาน โดยการถ่ายทอดความรู้ภายในครอบครัวและระหว่างครอบครัวใช้วิธีถ่ายทอดและการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน ใช้การประชาสัมพันธ์เป็นการดึงคน ใช้ตัวกิจกรรมเป็นการถ่ายทอด มีการถ่ายทอดทั้งคนรุ่นเดียวกันและคนต่างรุ่น ไม่จำกัดอายุ แล้วแต่ลักษณะความรู้และกิจกรรม ส่วนความแตกต่างระหว่างจิตสำนึกของคนที่รักษาคคลองและคนที่ไม่รักษาคคลอง คนในชุมชนที่รักษาคคลองมักจะเป็นดั้งเดิมในพื้นที่ ส่วนคนที่ไม่รักษาคคลอง เช่น เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรมชั้นโยอิเล็กทริก ที่ปล่อยน้ำเสียลงคลอง จนกระทั่งปลาในกระชังตาย รวมถึงเจ้าของบ้านจัดสรรโครงการใหญ่ ที่ถมที่ทับลำรางที่เชื่อมกับคลองแสนแสบ ทำให้น้ำในคลองขายน่าเสีย

นอกจากความผูกพันของชาวบ้านในชุมชนกับคลองแสนแสบแล้ว สิ่งที่ทำให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะในการรักษาคคลองฯ ที่สำคัญประการหนึ่งคือคำสอนของพระอัลเลาะห์แห่งศาสนาอิสลามที่ว่า

“เหล่านี้การตอบแทนของพวกเขา คือการอภัยโทษจากพระผู้อภิบาลของพวกเขา และ
สวนสวรรค์หลากหลาย ณ เบื้องล่าง มีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน เป็นผู้พำนักในนั้น และช่างดีนี้
เสียกระไรรางวัลของพวกเขา”²

อีกทั้งในชุมชนกมาลูลิสลามมีผู้นำทางศาสนาที่ได้อบรมบ่มเพาะให้ชาวบ้านเกิดจิต
สำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ โดยใช้แนวคิดทางศาสนาอิสลามมาเป็นตัวปลูกจิตสำนึก
เพราะศาสดาสอนว่าน้ำเป็นปัจจัยในการทำมาหากิน พระเจ้าเป็นผู้ให้มา ดังนั้นต้องดูแลน้ำ
ในคลองแสนแสบที่อยู่หน้าบ้านของตน ส่วนเรื่องกรรมแรงก็ไม่ทิ้งขยะ ใช้หลักศาสนาที่สอนว่า
การที่เราเก็บขยะออกจากทางเดินถือเป็นการทำทาน ทำบุญ ดังนั้นหากเก็บขยะออกจากคลอง
เรียกว่าเป็นการทำบุญกันโดยไม่ต้องลงทุน แต่หากเราละเลยเท่ากับเราขาดศรัทธาต่อพระเจ้า

ส่วนคนหรือกลุ่มที่ไม่รักษาคลอง มักไม่มีความผูกพันกับคลองมาก่อน จึงได้แต่หาผล
ประโยชน์จากคลองแต่ไม่เคยดูแลรักษา ไม่ได้รับการอบรมบ่มเพาะจากผู้นำทางศาสนาของชุม
ชน เป็นต้น

กล่าวได้ว่าชุมชนกมาลูลิสลามมีพลังชุมชนสูง เพราะมีเศรษฐกิจดี จากการใช้
ประโยชน์จากคลองแสนแสบในการทำการเกษตรไร่นาสวนผสม และไม่ใช้สารเคมี นอกจากนี้มี
การเลี้ยงปลาในกระชัง ด้วย นอกจากนี้ยังมีพลังชุมชนจากการมีทุนทางสังคมในระดับที่สูง
เพราะมีความร่วมมือร่วมใจในการพัฒนาคลองแสนแสบก่อนที่ชุมชนอื่นจะตื่นตัวและรักษา
มิตรภาพดังกล่าวได้อย่างต่อเนื่องและยืนยาว

เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้ชุมชนกมาลูลิสลาม มีพลังชุมชนในระดับที่สูงเนื่องจากผู้นำ
ทางศาสนา นายวินัย สะมะฮุน ได้มีการนำคำสอนในศาสนาอิสลามมาประยุกต์เข้ากับการพัฒนา
ชุมชนส่วนใหญ่มีโครงสร้างอำนาจส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ทำให้ทุกคนรอบคอบพร้อมที่จะเสีย
สละ เพื่อศาสนาและชุมชน

นอกจากนี้เยาวชนของชุมชนศาลาแดงยังเป็นการสำคัญในการพัฒนาชุมชนเพราะให้
ความสนใจในคำสอนทางศาสนา จึงใช้เวลาว่างในการเสวนาเนื้อหาในคัมภีร์กุรอาน และมีส่วน
ร่วมในการจัดรายการหอกระจายข่าวให้กับชุมชน โดยจัดผังรายการที่หลากหลาย ทั้งความรู้ทั่วไป
เรื่องข่าวสารบ้านเมือง ความรู้ในคำสอนทางศาสนา ส่วนกระบวนการจัดการเรื่องการกลุ่มเกลา
เยาวชนให้มีจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อม โดยมีสยิดจะจัดค่ายสิ่งแวดล้อมให้กับเยาวชนในชุม
ชนทุกปี ด้วยการสนับสนุนของชาวบ้านที่เป็นผู้ปกครองของเยาวชนนั่นเอง

สรุปได้ว่าชุมชนกมาลูลิสลามเป็นชุมชนที่มีพลังชุมชน มีศักยภาพสูงในการพัฒนาชุมชน
ด้วยตนเอง ควรแก่การเป็นแบบอย่างของการพัฒนาชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

² กุรอาน 3: 134-136.

กระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาเรื่องการรักษาคลองแสนแสบ จากชุมชนมาสู่อิสลามที่มีปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถรักษาคลองแสนแสบได้ดี คือ วิสัยทัศน์ของผู้นำทางศาสนาที่เชื่อมโยงระหว่างคำสอนศาสนาอิสลามกับการพัฒนาแหล่งน้ำได้อย่างมีเหตุมีผล ส่วนเงื่อนไขที่ทำให้สำเร็จคือ การเป็นสังคมเครือญาติ ความเคร่งศาสนาของชาวบ้าน การมีกิจกรรมที่เน้นการมีส่วนร่วมมาโดยตลอด โดยมีจุดเริ่มต้นจากการกิจกรรมทางศาสนาที่เป็นข้อบังคับนั้นคือ การละหมาดร่วมกันอย่างน้อยอาทิตย์ละหนึ่งครั้งในวันศุกร์

ส่วนปัจจัยของชุมชนศาลาแดง ซึ่งวิสัยทัศน์ของผู้นำทางศาสนาที่เน้นเรื่องของศาสนา แต่ยังไม่แยกกับการพัฒนา ดังนั้นหากทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างผู้นำทางศาสนา อาจจะทำให้เกิดจุดเริ่มต้นได้ อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นของเงื่อนไขของผู้นำทางศาสนาที่ต่างกัน คือ ในด้านอำนาจหรือบารมีของผู้นำทางศาสนา ที่ชุมชนมาสู่อิสลามค่อนข้างมีอำนาจเบ็ดเสร็จเนื่องจากดำรงตำแหน่งมานาน มีผลงานเป็นที่ยอมรับของชุมชนและสังคมระดับกว้าง และมีลักษณะเป็นนักคิดเป็นนักปราชญ์จึงได้รับการยอมรับจากสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ทั้งสถาบันราชภัฏจันทรเกษม และคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงได้เริ่มขึ้น ด้วยกิจกรรมการนำผู้นำทางศาสนา ชาวบ้าน ครูและนักเรียน จากชุมชนศาลาแดง มาดูงานเรื่องการรักษาคลองแสนแสบของชุมชนมาสู่อิสลาม ด้วยการให้เห็นสภาพแวดล้อมบริเวณมัสยิดกมาลุลอิสลามที่น้ำสะอาด มีปลาว่ายไปมาอยู่มาก จากนั้นลองเรือที่ร่วมกันสนับสนุนทุนในการสร้าง และคนในชุมชนซึ่งเป็นคนขับเรืออดีตมีอยู่ซ่อมรถยนต์เป็นผู้ก่อสร้าง ไปเยี่ยมชมกิจการไร่นาสวนผสมที่ใช้ประโยชน์จากน้ำในคลองแสนแสบของ นายอัฒัน เล็มเมาะ และกลุ่มแม่บ้านที่นำผลผลิตปลอดสารเคมีมาแปรรูปขาย และเลยไปดูตลาดร้างที่ศาลาคูให้เห็นร่องรอยความเจริญที่ผ่านมา ระหว่างนั่งเรือจะมีครูเสรี ครูสอนศาสนาอิสลามแห่งชุมชนมาสู่อิสลามบรรยายตลอดทาง ครูเสรีชี้ให้เห็นว่า คลองแสนแสบสายนี้เป็นสายเดียวกันกับที่ผ่านหน้าบ้านเด็ก ๆ นั้นเอง และชี้ให้เห็นการแบ่งเขตพื้นที่อนุรักษ์ปลาจากมัสยิดทรายกองดินไปจนถึงเขตการอนุรักษ์ ซึ่งหมายถึงบริเวณดังกล่าวจะไม่มีมีการจับปลาในคลอง แต่จะจับแต่ที่เลี้ยงไว้ในกระชัง

จะเห็นได้ว่าการดูงานครั้งนี้ในตอนแรกจะมีเป้าหมายไปที่ผู้ใหญ่ แต่สิ่งที่ได้มากคือเด็ก ๆ ที่ดูจะตื่นเต้นที่เห็นปลาน้ำมัสยิดที่ยาวเท่าแขนและมีหลากหลายชนิด ที่สำคัญเป็นการจุดประกายให้เด็กต้องการอนุรักษ์คลองแสนแสบหน้าบ้านตนให้สะอาด ดังที่มีนักเรียนบางคนกล่าวว่าอยากให้ศาลาแดงมีปลาแบบนี้

กิจกรรมดูงานจบท้ายด้วยการบรรยายของ นายวินัย สะมะฮุนและคณะเรื่อง ศาสนากับการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชน จากการสังเกตพบว่าเด็ก ๆ สนใจในช่วงแรกแต่ไม่มี

ปฏิกิริยาตอบโต้ ส่วนผู้ใหญ่แม้จะไม่ได้มีปฏิกิริยาตอบโต้ในตอนนั้น แต่สังเกตความสนใจในช่วงเวลาอื่น เช่น อิหม่ามสวส์ดี นิกาจี้ พูดตอนแรกที่เห็นเรือที่ร่วมกันสร้างของชุมชนมาลูลว่า

“ที่เเรา (ศาลาแดง) ก็น่าที่จะทำเรือได้”

ซึ่งอาจมีความหมายสองอย่าง ประการแรกอาจจะเกิดแรงกระตุ้นที่ต้องการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นการถ้อยแถลงปัญหาอย่างหนึ่ง หรืออาจมีความหมายเป็นการแข่งขันก็ได้

ส่วนนายสมาน มะแอ กล่าวตอนที่ทีมวิจัยไปส่งที่บ้านว่า โดยกล่าวพร้อมกับกุมมือที่หน้าอกว่า

“นี่เไมรวาน (อิหม่ามวินัย สะมะฮุน) ยังบอกเลยว่า เกษตรสำคัญที่สุด”

การแสดงออกของนายสมาน แสดงให้เห็นถึงการยกย่องนายวินัย สะมะฮุน พร้อมทั้งเลือกที่จะรับรู้ในประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องคือเรื่องของการเกษตร

จากการสัมภาษณ์นักเรียน ได้คำตอบว่าได้รับความรู้เรื่อง ความเป็นมา ประวัติคลองแสนแสบ ได้มาชมการเปลี่ยนแปลงจากหน้าบ้านของทุกหลังคาเรือน ได้เห็นความร่วมมือของคนในหมู่บ้าน ได้ทราบวิธีการรักษาน้ำในลำคลอง ได้ทราบวิธีการเลี้ยงปลาของชาวบ้าน ได้ทราบวิธีการแปรรูปวัตถุดิบธรรมชาติมาเป็นอาหาร ได้เห็นบางอย่างที่ชุมชนศาลาแดงไม่มี ได้รู้จักเครื่องมือทำนาในสมัยก่อน ได้เห็นปลาสร้อย ห่าน เป็ดน้ำ ได้เห็นวิธีการทำเกษตรแบบพอเพียง การนำของธรรมชาติมาดัดแปลงใช้ในชุมชน และผลิตส่งขายเพื่อนำรายได้กลับมาสู่ชุมชน ได้เห็นวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนชุมชนมาลูลอิสลาม ได้ทำบุญกับปลา ได้รู้เห็นสิ่งแปลกๆใหม่ๆ

ส่วนความรู้สึกเด็กๆกล่าวว่า รู้สึกว่าคลองแสนแสบอุดมสมบูรณ์ และพื้นที่ชุ่มชื้นมาก อยากให้เด็กๆและเยาวชนมาเยี่ยมชมกันอีกครั้ง เพื่อเด็กๆทุกคนจะได้รับความประทับใจจากคลองแสนแสบอีกครั้ง และรู้สึกยินดีที่ได้มาที่นี่ทุกคน ความประทับใจของเด็กสะท้อนในข้อความที่ว่า

“..ดิฉันเดินไปตามกระซัง ดิฉันได้เห็นปลาหลายชนิด เช่น ปลาตะกั้ง ปลาตะเพียน ปลาแรด..”

สรุปว่ากิจกรรมการดูงานครั้งนี้ ดูจะได้ผลระดับหนึ่ง เนื่องจากปัญหาเรื่องการประสานงานกับโรงเรียนในเบื้องต้นยังไม่ราบรื่น จึงมีครูมาร่วมงานเพียงคนเดียว แต่ได้พานักเรียนมาดูงานรวมทั้งสิ้นประมาณ 30 คน มีชาวบ้านมาดูงานเป็นกลุ่มที่มีส่วนร่วมกับกิจกรรมของชุมชนอยู่แล้ว นำโดยอิหม่ามสวส์ดี นิกาจี้ และสมาชิกอีก 4 คน นักเรียนดูจะมีความสนใจและประทับใจมากกว่าผู้ใหญ่ อย่างไรก็ตามนับได้ว่าเป็นการจุดประกายความคิดในการรักษาคลองแสนแสบในระดับหนึ่ง แต่ที่ยังไม่สนใจมากอาจเป็นเพราะปัจจัยเงื่อนไขที่แตกต่างกัน เช่น ความรุนแรงของปัญหาน้ำเสียในชุมชนศาลาแดงเห็นไม่ชัดเท่าชุมชนมาลูลอิสลามที่เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการปล่อยน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรมที่ทำให้ปลาตายเป็นกระชัง การเกิดความรู้สึกร่วมกันของชุมชนต่อปัญหามลภาวะทางน้ำจึงมีอยู่ไม่มากนัก ดังนั้นสิ่งสำคัญอันดับต้นของชุมชนศาลาแดงคือ

การสร้างความตระหนักในปัญหาผลกระทบในน้ำที่ยังเผยตัวชัดเจน ซึ่งต้องผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่มากขึ้น

ความต่อเนื่องเรื่องการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนดังกล่าวในเรื่องการรักษาคลอง คือ บทความที่ลงในหนังสือพิมพ์ชุมชนศาลาแดงที่จัดโดยโครงการวิจัย ซึ่งมีชื่อหัวหนังสือพิมพ์ว่า “แสนแสน” ได้แก่ “จากวันนั้น ถึงวันนี้ของคลองแสนแสน” “การพัฒนาคลองแสนแสน” “ย้อนรอยชีวิตเกษตรกรไทย” “ชุมชนละลั่น : ความหวังกับการพัฒนาที่ยั่งยืน” “มาตรการทำลายสิ่งแวดล้อม”

เนื้อหาโดยสรุปของบทความเรื่อง “จากวันนั้น ถึงวันนี้ของคลองแสนแสน” กล่าวถึงการสร้างคลองแสนแสน ต่อมาได้ใช้สำหรับการสัญจรและขนส่งระบายสินค้า ชีวิตริมสองฝั่งคลองแสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมตามหลักศาสนาที่แต่ละกลุ่มนับถือ เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม โดยชาวมุสลิมใช้น้ำในคลองสำหรับละหมาด ชาวพุทธใช้ส่งน้ำพระในวันสงกรานต์ ส่วนกิจกรรมทางนันทนาการแสดงออกมาในรูปกีฬาทางน้ำ เช่น การว่ายน้ำแข่งกัน มีการประดิษฐ์ทำการว่ายน้ำต่างๆ เช่น ทำว่ยกกรเชียง ทำโดดน้ำ ทำค่าน้ำ เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมการจับปลา มีเครื่องมือมากมาย เช่น แห อวน ตุ่ม เบ็ด ฉมวก และการจับปลาโดยไม่ได้อาศัยเครื่องมือ เช่น ทำหลุมโจน ขุดบ่อล่อปลา นอกจากนี้ยังมีการใช้น้ำในคลองในการทำนา ทั้งยังได้ประโยชน์จากพืชที่ขึ้นในน้ำอีกด้วย คลองแสนแสนในอดีตใสเหมือนตาตุ่มแดง จืดสนิทจึงบริโภคอย่างไม่ระมัดระวัง ประชาชนมีชีวิตอยู่กับคลองเป็นส่วนใหญ่ แม้แต่การพักผ่อนหย่อนใจก็ใช้ร่วมไม่ริมคลองจอดเรือหลังบึงหนึ่งหรือตลอดคืน ต้นไม้ริมคลองขึ้นเองไม่ต้องปลูก ช่วยทำให้คลองร่มรื่นมากขึ้น ส่วนการรักษาระบบนิเวศสมาชิกทุกคนต่างมีต้องรับผิดชอบร่วมกัน แต่ตั้งแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ทำให้การพัฒนาด้านวัตถุมากมาย กระทั่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ส่งผลให้สภาพอันอุดมสมบูรณ์ของคลองแสนแสนเปลี่ยนไป วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป คลองเน่าเสียจากการทิ้งขยะลงในคลอง ในพื้่นน้ำเต็มไปด้วยมลพิษจากยาฆ่าแมลง ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และมีการปล่อยสารพิษลงคลอง ทำให้น้ำเน่าเสีย ผักตบชวาเต็มคลอง ปลาสูญพันธุ์ สภาพดังกล่าวเกิดมาเป็นเวลานานจนกระทั่งปี พ.ศ.2527 มัลลียได้ชักชวนให้ชาวบ้านช่วยกันเก็บผักตบชวา วัชพืช ทำให้คลองฟื้นคืนชีพมาบ้าน แต่ไม่ยั่งยืน และกินพื้นที่แค่ขอบเขตมัลลีย (กมลอุบลอิสลาม) เท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ.2537 ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ได้จัดตั้งชมรมรวมใจภักดีรักษ์คลองแสนแสนและกราบั้งคมทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทำให้คลองสะอาดอย่างแท้จริงตลอดคลองจากสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา ระยะทางกว่า 73 กิโลเมตร

จากบทความข้างต้นเป็นการปลูกกระแสการรักษาคลองแสนแสนได้เป็นอย่างดี ทำให้คนรุ่นใหม่ได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับคลองในอดีต ความเปลี่ยนแปลงไปในด้านลบ และพยายามพัฒนาให้ดีขึ้นในปัจจุบัน

บทความต่อมาเป็นเรื่อง “การพัฒนาคลองแสนแสบ” มีเนื้อหาเกี่ยวกับ ความคิดในการพัฒนาคลองแสนแสบของมัสยิดกมาลุลอิสลามได้แรงบันดาลใจมาจากคำสอนของศาสนาอิสลามที่เกี่ยวกับความเชื่อคือ มุสลิมทุกคนต้องเชื่อว่าพระเจ้าสร้างสรรพสิ่งทั้งหลายเพื่อยังประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติ เป็นการเตือนให้มนุษย์ว่า มนุษย์ได้รับประโยชน์จากสรรพสิ่งทั้งปวงด้วยความเมตตาของพระเจ้า ดังนั้นมนุษย์ต้องช่วยกันดูแลรักษาสรรพสิ่งเหล่านั้นด้วย ส่วนคลองแสนแสบที่เคยสะอาด มีปลาชุกชุม และมนุษย์ได้ใช้อาบ ต้ม จับปลาและเก็บผักหญ้ามาขายชีพ แต่ปัจจุบันคลองแสนแสบมีสภาพเลวร้าย จึงรู้สึกว่าการกำลังทรยศต่อพระเจ้า อวดดีกับพระองค์ ปฏิเสธพระเมตตาธิคุณของพระองค์ และละเลยต่อหน้าที่ที่จะต้องเกิดมาเพื่อพัฒนาโลก มิใช่เกิดมาเพื่อบ่อนทำลายโลก นั่นเป็นแรงบันดาลใจให้ชาวกมาลุลอิสลาม เกิดจิตสำนึกชวนกันทำความสะอาดคลองแสนแสบอย่างพร้อมเพรียงทั้งเด็กจนกระทั่งคนชรา ซึ่งในช่วงแรกไม่มีเครื่องมือใดๆ หากแต่มีแรงงานที่มาจากความศรัทธาในพระเจ้าเท่านั้น

จากบทความนี้เป็นความพยายามถ่ายทอดความคิดของชาวกมาลุลอิสลามที่ใช้ความศรัทธาต่อพระเจ้า มาเป็นแรงบันดาลใจในการรักษาคลองแสนแสบ และให้ความคิดเรื่องที่เป็นหน้าที่ที่สำคัญในการรักษาธรรมชาติที่พระเจ้าให้มา ซึ่งมีประโยชน์ต่อชาวชุมชนศาลาแดงอย่างมากในการที่จะเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการรักษาคลองแสนแสบ

บทความที่สาม เรื่องย้อนรอยชีวิตเกษตรกรไทย กล่าวเน้นเรื่องการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของชาวชุมชนศาลาแดง โดยกล่าวว่า ปุ๋ย หรือยาฆ่าแมลงมาจากสารเคมี และสารเคมีเป็นต้นเหตุทำให้สิ่งแวดล้อมเสียหาย เช่น น้ำจากท่อนาแปดเปื้อนทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลง เมื่อไหลลงคลองก็ทำให้คลองเสียตามไปด้วย แนวคิดของการทำนาทำสวนโดยใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์มาจากความกลัวว่าอาหารจะไม่พอเลี้ยงโลกเพราะจำนวนของมนุษย์เพิ่มขึ้นมาก และเมื่อแมลงมีมากจำให้อาหารน้อยลง ก็ต้องผลิตยาฆ่าแมลงอีก สารเคมีทั้งสองสะสมในผิวนาอยู่นาน ทำให้ดินหมดปุ๋ยธรรมชาติไม่สามารถปลูกพืชให้เจริญได้ดังต้องการ จำเป็นต้องพึ่งปุ๋ยวิทยาศาสตร์กันไป การทำนาในปัจจุบันไม่สามารถทำได้อย่างมีคุณภาพเหมือนในอดีต นอกจากนี้ระบบนิเวศน์ที่เป็นการพึ่งพาระหว่างมนุษย์ สัตว์เลี้ยง พืชในที่นี้คือข้าว ในอดีตที่เคยหมดลง เครื่องยนต์เข้ามาแทนที่ ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ซึ่งส่วนแบ่งรายได้เหล่านี้แต่เดิมแบ่งกันไม่กี่คน แต่ปัจจุบันต้องแบ่งกำไรให้แก่อุปกรณ์ เจ้าของเครื่องยนต์ในนา อเมริกาที่เป็นพ่อค้าน้ำมัน พ่อค้าคนกลางที่เอารัดเอาเปรียบ รัฐที่เก็บภาษีอย่างโหดร้าย นายทุนที่ให้กู้ยืมเงินด้วยดอกเบี้ยราคาแพง เป็นต้น เหล่านี้เองที่ทำให้กระดูกสันหลังของชาติได้ผุพังลง

บทความข้างต้นได้ชี้ให้เห็นความเสียหายจากการทำการเกษตรด้วยการใช้สารเคมี และสะท้อนให้เห็นอดีตที่มีการพึ่งพากันของมนุษย์กับธรรมชาติที่เรียกได้ว่าเป็นทุนทางธรรมชาติที่เกิดขึ้น แต่บัดนี้ได้หมดความหมายลงเนื่องจากมนุษย์ไปพึ่งพาด้านเทคโนโลยี ที่ต้องการผลิตให้ได้

ปริมาณมากๆ แต่กลับเป็นการทำลายวิถีชีวิตแบบพึ่งตัวเองของเกษตรกรไทย บทความนี้เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เห็นการเชื่อมโยงของวิถีของเกษตรกรชุมชนศาลาแดงในปัจจุบัน กับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่

บทความต่อมา เป็นเรื่อง ชุมชนละล้า : ความหวังกับการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการสะท้อนความคิดต่อเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในชุมชนศาลาแดงรวมทั้งชุมชนอื่นทั่วประเทศ ที่ภาครัฐต้องการให้เงินหมู่บ้านละ 1 ล้านบาทเพื่อตั้งเป็นกองทุนหมู่บ้าน แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องเป็นชุมชนที่ใช้เงินเพื่อดำเนินตามแผนที่ชุมชนกำหนดไว้ เหมือนกับเป็นการยัดเยียดให้นำเงินล้านไปหาทางดำเนินการเอาเอง การเอาอนาคตที่ไม่วางแผนมาแจกเท่ากับเอาอนาคตแห่งความเป็นลูกหนี้มาให้นั้นชุมชนบางแห่งจึงปฏิเสธเพราะคิดไม่ออกว่าจะเอาเงินไปทำอะไร จึงจะได้ผลตอบแทนกลับคืนมาเป็นกำไร และสามารถรักษาเงินจำนวนดังกล่าวได้ได้เต็มจำนวนอย่างที่ตั้งเป้าไว้

บทความนี้นายวินัย สะมะฮุนได้สะท้อนมุมมองทางด้านการเมืองออกมา เพราะการมองผลกระทบที่มีต่อชุมชนจะมองเพียงปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวไม่ได้ ในชุมชนศาลาแดงก็มีเหตุการณ์จากการแบ่งคนเป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มหนึ่งต้องการเองงบประมาณมาทำเป็นโรงสีของชุมชนที่ตั้งเป้าหมายที่จะปลูกข้าวแบบปลอดสารออกมา แต่อีกกลุ่มโดยเฉพาะที่เป็นชาวบ้านกลุ่มไทยพุทธที่เป็นหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) อยู่แล้ว ไม่ต้องการสร้างหนี้จากเงินกองทุนหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอีก แต่ไม่แน่ใจว่ากิจกรรมที่จะดำเนินการร่วมกันของชุมชนจะประสบผลสำเร็จหรือไม่

บทความสุดท้ายเป็นเรื่อง ชาตกรทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นการย้อนเข้าเขียนเรื่องสิ่งแวดล้อมอีกครั้ง โดยยกอัลกุรอานตอนหนึ่งว่า “อันความเสื่อมที่เกิดขึ้นในทะเลและบนบกนั้น ด้วยฝีมือมนุษย์ทั้งสิ้น เพื่ออัลเลาะห์ได้ให้พวกเขาลิ้มรสจากการกระทำบางอย่างของพวกเขาเองเพื่อพวกเขาจะได้หวนกลับ (สู่แนวทางของพระอัลเลาะห์)” (รุม 41) เป็นการย้ำแนวคิดที่ว่าเพราะมนุษย์ทั้งสิ้นทำให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมทั้งบนบก ได้แก่ แผ่นดินและน้ำ ไปจนถึงอากาศ ทั้งที่พระอัลเลาะห์ทรงบันดาลสรรพสิ่งเพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์ แต่เมื่อมนุษย์ทำลายสิ่งแวดล้อมให้เสียหายเกิดมลพิษ ประโยชน์ที่ควรจะได้รับก็หายไป สาเหตุที่มนุษย์เป็นเช่นนี้เกิดคิดมาจากความคิดของมนุษย์ที่มีแต่ความโลภเพียงเพื่อทุนอย่างเดียว จึงเป็นชาตกรที่แท้จริงในการทำลายโลก และได้เสนอให้มนุษย์กลับไปสู่วรรณชาติดั้งเดิมที่อัลเลาะห์สร้างไว้ จัดความสมดุลให้เกิดขึ้น ก่อนที่ทุกอย่างจะสายเกินแก้จากอันตรายที่มองไม่เห็น

บทความนี้ได้สะท้อนความคิดที่มีต่อสิ่งแวดล้อมโดยตรง โดยโยงให้เห็นชัดเจนกับแนวคิดทางศาสนาอิสลาม เป็นวิถีคิดของผู้นำชุมชนมาลูลอิสลามที่เชื่อมั่นและหนักมาโดยตลอด ส่งผลต่อแนวทางในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของชุมชนดังกล่าว นับว่าเป็นความพยายามในการถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายของหนังสือพิมพ์แสนสับ นั่นคือชาวชุมชนศาลาแดงนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าการถ่ายโอนที่ชุมชนกมาลุลได้กระทำการเน้นเรื่องวิถีคิด ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่จะส่งผลต่อการปฏิบัติที่หนักแน่น ซึ่งจะมีความยั่งยืนต่อไป ดังบทสัมภาษณ์นายวินัย สะมะอูน เรื่องความคิดเห็นต่อการถ่ายโอนภูมิปัญญาจากชุมชนกมาลุลไปชุมชนศาลาแดงเป็นจริงแค่ไหน ซึ่งได้รับคำตอบว่า

“หากดูที่เป็นรูปธรรมว่าเกิดการถ่ายโอนภูมิปัญญาหรือไม่ คงจะไม่ชัดในระยะเวลาสั้นๆ เพียงหนึ่งปี แต่ที่เอาจากทำนั้นเป็นเรื่องของการถ่ายโอนวิถีคิดและความรู้ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ”³

ดังนั้นการให้ความสำคัญกับการบรรยายให้นักเรียนประถมศึกษาปีที่ 3 ถึงปีที่ 6 เรื่องศาสนาอิสลามกับการรักษาคอลงแสนแสน อีกครั้งกับการสอนหน่วยที่เกี่ยวกับ ศาสนากับวัฒนธรรม ในหลักสูตรของหนู ภาคเรียนที่ 2/2545 จึงไม่ใช่เรื่องแปลกสำหรับผู้นำความคิดของชุมชนกมาลุลอิสลามที่พยายามจะถ่ายโอนความคิดมาสู่เยาวชนของชุมชนศาลาแดง แต่อย่างไรก็ตามจากการสังเกตพบว่าเนื้อหาดังกล่าวอาจจะยากเกินกว่าเด็กจะเข้าใจ จึงมีปฏิริยาตอบกลับน้อยต่างกับการสอนของชาวบ้านที่ศาลาแดงเอง โดยนายสอย ทับทิม และนายอิสมาแอล มะแอ เรื่องประวัติความเป็นมาของเรือในชุมชน และการแข่งเรือ ซึ่งมีการเล่าเรื่องและร้องเพลง จึงสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กได้มากกว่า

สรุปการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนกมาลุลอิสลามมาสู่ชุมชนศาลาแดง ยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เนื่องจากวิธีการที่ทีมงานวิจัยใช้ในเรื่องการดูงานก็ถูกเงื่อนไขทางด้านการจัดการเข้ามาทำให้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่มาได้น้อย อีกทั้งอาจเป็นเพราะเป็นการก้าวข้ามขั้นตอนของการที่ชุมชนศาลาแดงต้องตระหนักในปัญหาของมลภาวะในคลองแสนแสนเสียก่อน อีกทั้งพบว่าในชุมชนศาลาแดงเองก็ได้มีความแข็งแกร่งในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของตัวเอง ดังนั้นจึงได้ข้อสรุปว่าภูมิปัญญาในการรักษาคอลงแสนแสนของชุมชนศาลาแดงน่าจะระเบิดจากข้างในมากกว่ามาจากข้างนอก อย่างไรก็ตามความพยายามในการถ่ายโอนภูมิปัญญาไม่ได้เสียเปล่า เพราะเป็นการวางฐานรากของวิถีคิดที่สำคัญยิ่งกว่าเชิงเทคนิคทั้งจากข้อเขียนที่ดำรงอยู่นานเท่านานในชุมชน จากการจารึกไว้ในหนังสือพิมพ์แสนแสน อีกทั้งกลุ่มเป้าหมายรองที่เป็นเยาวชน แท้จริงคือกลุ่มที่สำคัญที่จะจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอนาคต การหล่อหลอมความคิดจากการได้เห็นจริง จากการฟังผู้รู้ จากการได้อ่าน เหล่านี้ไม่ปรากฏผลวันนี้ แต่กลับจะตราตรึงและยั่งยืนจากวิถีคิดแบบองค์รวมที่เชื่อมระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติเข้าไว้ด้วยกัน

³ วินัย สะมะอูน. สัมภาษณ์. วันที่ 30 พฤศจิกายน 2545.

บทที่ 9

กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนที่ 1/2545

การศึกษาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา มีจุดมุ่งหมายหลักที่จะใช้การศึกษา มาเป็นตัวหลักในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นหรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้นๆ โดยมีการใช้ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หลักสูตรที่มีลักษณะดังกล่าวเรียกว่า “หลักสูตรท้องถิ่น” ที่ใช้หลักการของกระบวนการเรียนรู้ผสมผสานกับหลักสูตรที่มีอยู่ในระบบการศึกษา ในปัจจุบัน ซึ่งหลักการของกระบวนการเรียนรู้ดังที่กล่าวในบทที่ 2 แล้วว่า มีลักษณะ 1) เป็น กระบวนการกลุ่มที่เรียนรู้ร่วมกัน เพื่อยกระดับสติปัญญา จิตสำนึกในการพึ่งตนเองและการพัฒนา ไปสู่ความยั่งยืน มีกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกใน การแก้ปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน 2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง จากกระบวนการคิด- ทำ- ทบทวนวิเคราะห์- ทำ 3) เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงเพื่อพยายามแก้ปัญหาและ พัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนโดยตรง 4) เป็นการเรียนรู้ และทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่าย มีความสัมพันธ์แบบเป็นแนวราบ ไม่มีโครงสร้าง อำนาจมาบังคับบัญชา แต่เป็นความสัมพันธ์บนฐานความสมัครใจของกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์จะ เรียนรู้และทำงานพัฒนาร่วมกัน

ส่วนหลักสูตรท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างหลักสูตร ที่มีทั้งหลักสูตรแม่บทหรือหลัก สูตรแกนกลางซึ่งหมายถึงหลักสูตรที่กระทรวงศึกษาธิการใช้ร่วมกันทั่วประเทศ มีจุดมุ่งหมาย และเนื้อหาสาระที่ให้ผู้เรียนระดับเดียวกันเรียนรู้สิ่งที่คล้ายคลึงกัน ย้อนกลับมาที่หลักสูตรท้องถิ่นที่ มีความหมายถึงประสบการณ์ที่จัดขึ้นในและนอกห้องเรียน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความ สามารถ ทักษะ เจตคติและคุณภาพการดำรงชีวิตโดยพยายามใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บนพื้นฐานของสภาพชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของตนเอง ตลอด จนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่างๆของชาติ บ้านเมือง

สรุปได้ว่าแนวคิดหลักสูตรท้องถิ่น เป็นการย้อนรอยแนวทางการศึกษาที่ผ่านมาว่าสิ่งที่ศ รรษาที่โรงเรียนแยกชุมชนออกไปจากโรงเรียน ซึ่งทำให้เกิดปัญหาในระดับปัจเจกคือทัศนคติไม่ ยอมรับภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน แต่กลับชื่นชมกับความก้าวหน้าที่มีเป้าหมายไปที่ส่วนกลางมาก กว่าท้องถิ่น ปัญหาระดับปัจเจกส่งผลถึงระดับสังคมที่เติบโตแต่เพียงส่วนกลาง แต่ชุมชนท้องถิ่น กลับล่มสลายลง แนวทางการย้อนแนวคิดกลับของหลักสูตรท้องถิ่น ไม่ได้หมายถึงการย้อนไปสู่ ความดั้งเดิม หากแต่เป็นการปรับประหว่างสิ่งเก่าที่มีคุณค่าอันส่งผลต่อความภูมิใจในชุมชน กับ สิ่งใหม่ที่ทันสมัยอย่างหลักสูตรแกนกลาง

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ภาระกิจสำคัญของทีมนักวิจัยคือการสนับสนุนให้โรงเรียนและชุมชนร่วมกันสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เนื่องจากชุมชนศาลาแดงมีปัญหาของการทิ้งสารปนเปื้อนสารเคมีลงคลอง ซึ่งไม่เพียงจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของชาวศาลาแดงเท่านั้น แต่เนื่องจากคลองมีการเชื่อมต่อไปยังชุมชนอื่นๆ ทำให้ส่งผลกระทบต่ออย่างมาก และจะมากขึ้นเรื่อยๆ หากไม่มีการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคลองแสนแสบ งานของชมรมรวมใจรักดีรักษาดินน้ำแม่ลำคลองและสิ่งแวดล้อม เน้นแก้ปัญหาในระดับโครงสร้างและเน้นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใหญ่ ส่วนเด็กจะเข้ามาเฉพาะในวาระครบรอบวันอนุรักษ์ รักษา แม่ลำคลอง (20 กันยายน) เท่านั้น โครงการวิจัยนี้จึงเป็นการเติมเต็มในส่วนที่ยังขาดอยู่ คือ เริ่มต้นที่ตัวเยาวชน โดยการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่ที่เป็นครูบาอาจารย์และบิดา มารดา ซึ่งน่าจะส่งผลให้คลองแสนแสบสะอาดอย่างยั่งยืน

การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นในงานวิจัยนี้ จึงประกอบไปด้วยสามเสาหลัก คือ โรงเรียน ชุมชนและนักวิจัย ส่วนองค์กรที่มีส่วนรองลงไปคือ สำนักงานกรุงเทพมหานคร เขตหนองจอก, ชมรมรวมใจรักดี, สถาบันราชภัฏจันทรเกษมและศูนย์เกษตรกรรมธรรมชาติหนองจอกซึ่งเป็นหน่วยงานเอกชนเพื่อการพัฒนา

ขั้นตอนการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง แบ่งกว้างได้ 5 ขั้นตอน ได้แก่

1. ขั้นตอนการเตรียมทำหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง ประจำปีภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545
 2. ขั้นตอนการดำเนินการสอนตามหลักสูตรท้องถิ่นฯ ภาคเรียนที่ 1/2545
 3. ขั้นสรุปประเมินผลหลักสูตรท้องถิ่นฯ และนำเสนอการปรับปรุงหลักสูตรในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2545
 4. ดำเนินการสอนตามหลักสูตรท้องถิ่นฯ ภาคเรียนที่ 2/2545
 5. ขั้นสรุปประเมินผลในแต่ละกิจกรรม
- ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง ประจำปีภาคเรียนที่ 1/ 2545

การสร้างหลักสูตร คือการสร้างความเข้าใจในหลักการของการทำหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกันทั้งสามเสา คือ ครู ชาวบ้าน และนักวิจัย จากนั้นให้มีกระบวนการคิดและตัดสินใจร่วมกัน แม้ว่าในช่วงแรกที่เป็นช่วงการปรับตัวที่โรงเรียนจะเปิดรับให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจ แทนบทบาทสนับสนุนงบประมาณให้โรงเรียนเท่านั้น ดังนั้นจึงพยายามให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้น การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนที่ 1/2545 ประกอบด้วย การเตรียมทำหลักสูตรฯ การดำเนินการสอนตามหลักสูตรฯ และการประเมินผล ดังนี้

1. การเตรียมทำหลักสูตรฯ ขั้นเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการทำงาน

ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนซึ่งไม่เคยร่วมกันทำงานในระดับดังกล่าวมาก่อน จึงเริ่มต้นหลัก
สูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดงฉบับแรก ด้วยการเชิญตัวแทนชุมชนที่เป็นนักวิจัยชาวบ้านเข้าร่วม
ประชุมทั้ง 3 คน ได้แก่ อิหม่ามสวีสดี นิกาจี้ ลุงสอย ทับทิมและแซร์(ลุง)สนาน มะแอ เพราะ
ต้องการความช่วยเหลืออย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามสิ่งแรกที่สำคัญในการเริ่มต้นทำหลักสูตรท้องถิ่น คือการได้รับความร่วมมือ
จากผู้บริหารของโรงเรียนเนื่องจากวัฒนธรรมของโรงเรียนส่วนใหญ่ยังเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง
การให้ความสำคัญกับผู้บังคับบัญชาควบคู่ไปกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับครูในโรงเรียน
เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับนักวิจัย

การเริ่มต้นการทำหลักสูตรท้องถิ่นของแต่ละแห่งมีความแตกต่างกัน ปัจจัยเงื่อนไขของ
ชุมชนศาลาแดงต่างกับชุมชนอื่นตรงที่มีปัจจัยนำเข้า (input) จากทีมวิจัยเข้าไปสร้างความรู้ความ
เข้าใจในหลักสูตรท้องถิ่นทั้งกับครูและชาวบ้าน รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นโดยเน้น
การให้คำปรึกษาหรือการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน ในการดำเนินกิจกรรมตามหลักสูตร
ท้องถิ่น แต่ถ้าโรงเรียนอื่นที่ต้องทำด้วยตัวเอง ขั้นตอนแรกที่สำคัญคือการสร้างความเข้าใจให้
สมาชิกในโรงเรียนและชุมชนถึงความสำคัญของหลักสูตรท้องถิ่น ที่จะช่วยลูกหลานของชาวบ้าน
ให้รักถิ่นฐานแล้ว ยังเป็นการเริ่มต้นของการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพื่อแก้ปัญหา
ที่เกิดขึ้น

หลักสูตรท้องถิ่นฉบับแรกของชุมชนศาลาแดงเกิดขึ้นเพราะการสนับสนุนของอดีตอาจารย์
ใหญ่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ที่สนับสนุนให้จัดการประชุมครูทั้งโรงเรียนและนักวิจัยชาวบ้าน การ
สรุปประเด็นจากวิทยากรแล้วนำมาสร้างสรรค์หลักสูตรท้องถิ่นที่เหมาะสมกับโรงเรียนสุเหร่าศาลา
แดง นั่นคือหลักสูตร “เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” ขึ้นมา ส่วนบทบาทของวิทยากรที่ช่วยได้
มากคือ การบรรยายหลักสูตรท้องถิ่นด้วยตัวอย่างจากภายนอกและภายในชุมชน และเปิดโอกาส
ให้ครูได้คิดหลักสูตรด้วยตัวเอง แล้วจึงนำแนวคิดของแต่ละคนมาแลกเปลี่ยนในเวทีการระดม
สมอง เพื่อประโยชน์สำหรับการนำไปปรับใช้ในโรงเรียนอื่น

จากการประชุมของคณาจารย์และตัวแทนชาวบ้าน ได้ชื่อหลักสูตรท้องถิ่นฉบับแรกของชุม
ชนศาลาแดงชื่อ “ศาลาแดงแข่งเรือ” ต่อมามีการเปลี่ยนชื่อให้ครอบคลุมเนื้อหามากขึ้นคือ “เรือกบ
วิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” มีทั้งหมด 6 หน่วยดังนี้

หน่วยที่ 1 เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ประกอบด้วย

1.1 เรื่องเล่าจากผู้เฒ่า ประกอบด้วยเรือเกิดจากอะไร และการแข่งเรือ

1.2 เรือหายไปไหน

หน่วยที่ 2 ประวัติชุมชนศาลาแดง ประกอบไปด้วยเนื้อหา

- 2.1 ชุมชน ประกอบด้วย ประวัติชุมชนสุเหร่าศาลาแดง ชีวิตความเป็นอยู่ สถานที่น่าสนใจ อาชีพในชุมชน
- 2.2 คลองแสนแสบ ประกอบด้วย ประวัติคลองแสนแสบ การคมนาคมและเรือของเราแต่เก่าก่อน

หน่วยที่ 3 ศาสนาและวัฒนธรรม

- 1.1 ศาสนาอิสลาม ที่เกี่ยวข้องกับดนตรีพื้นบ้าน “นาเสบ”
- 1.2 ศาสนาพุทธ ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีลอยกระทง (ได้อิทธิพลจากศาสนาฮินดู : ผู้วิจัย)
- 1.3 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ได้แก่ การแข่งขันพายโองหรือพายกระทะ ตีโป่งหมาเนา
- 1.4 การแข่งเรือ

หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ ประกอบด้วย

- 4.1 จุดอ่อนด้านวายน้ำ
- 4.2 จุดอ่อนด้านพายเรือ
- 4.3 จุดอ่อนด้านต่อเรือ
- 4.4 จุดอ่อนด้านการตกแต่งเรือ
- 4.5 ร่วมด้วยช่วยกัน
- 4.6 กติกา มารยาท

หน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งขันแข่งเรือ ประกอบด้วย

- 1.1 สนับสนุนประเพณี
- 1.2 การฝึกทักษะให้เยาวชน ได้แก่ การวายน้ำและการพายเรือ
- 1.3 จัดการแข่งขันพายเรือระหว่างนักเรียน

หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยทางเรือ ประกอบด้วย

- 6.1 การนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยว
- 6.2 ทักษะการพูด
- 6.3 ทักษะการพายเรือ

หลังจากกำหนดหน่วยทั้งหกหน่วยแล้ว ต่อไปเป็นการกำหนดรายละเอียดของกลุ่มเป้าหมาย โดยมีการแบ่งหัวข้อ แบ่งกิจกรรม แบ่งหน้าที่ระหว่างครูกับเด็ก จากนั้นครูที่รับผิดชอบแต่ละหน่วยมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเพื่อหาแนวทางปฏิบัติ สำหรับหน่วยที่ต้องปฏิบัติจริงเช่น

หน่วยที่ 4 ที่ต้องลงว่ายน้ำ พายเรือ อาจต้องหากลุ่มนักเรียนตัวอย่างมาลองเรียนดูก่อน เพื่อหาทางแก้ไขจุดบกพร่องต่างๆ ก่อนที่จะนำมาใช้เรียนจริง

นอกจากนี้กระบวนการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้จากกิจกรรมบางอย่างที่เด็กต้องค้นคว้าเองจากข้อมูลเก่าที่มีอยู่ในชุมชน แต่ต้องให้เด็กเกิดกระบวนการคิดด้วยตัวเอง โดยครูเป็นผู้ช่วยทำให้เกิดด้วยกระบวนการสอนที่ใช้การตั้งคำถามกับเด็กในประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น ในหน่วยที่ 1 ครูตั้งคำถามกับเด็กว่า ทำไมต้องมาศึกษาเรื่องเรือ เด็กอาจจะคิดว่าเพราะพ่อแม่เราอยู่ตรงนี้มาก่อน หรือเกี่ยวข้องกับคลองแสนแสบที่เป็นเส้นทางคมนาคม และอาจคิดไปว่าถ้าไม่เรียนเรื่องนี้จะทำให้ความเป็นชุมชนสูญเสียไป ส่วนในหน่วยที่ 2 เรื่องเล่าจากผู้เฒ่า ประกอบด้วยการเล่าจริงหรือการเล่าจากประจักษ์พยาน เช่น มีการจารึกไว้ เป็นต้น

นอกจากนี้ที่ประชุมตกลงกันในเบื้องต้นว่า จะนำหลักสูตรท้องถิ่นไปไว้ในกิจกรรม ประเทืองปัญญาแผนการบูรณาการไปไว้ในแต่ละวิชา เพราะการรวมศูนย์ไว้ที่วิชาเดียวจะง่ายในการเรียนรู้สำหรับครูและชาวบ้านที่เริ่มทำหลักสูตรท้องถิ่นเป็นครั้งแรก และในวิชาประเทืองปัญญาเด็กทุกคนจะได้ทำกิจกรรมทั้งหมด จากเดิมที่ใช้เวลาไปกับการทำชมรม โดยกำหนดนักเรียนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาที่ 3 ถึงชั้นประถมศึกษาที่ 6 รวม 4 กลุ่ม โดยให้ทุกคนเข้ากิจกรรมหลักสูตรท้องถิ่นตั้งแต่หน่วยที่ 1 ถึงหน่วยที่ 6 และอาจารย์ทุกคนสามารถเป็นวิทยากรได้ในหนึ่งฐานหรือหนึ่งหน่วย

ในการทำกิจกรรมจะได้ข้อมูลจากเด็ก 4 กลุ่ม ที่มีความแตกต่างกันตามระดับของเด็กแม่จะเรียนในหน่วยเดียวกันก็ตาม เช่น ป.3 ทำรายงานธรรมดาๆ ป.4 ทำรายงานที่ยากขึ้น ป.5 และ ป.6 ทำโครงการ หรือใช้อีกวิธีหนึ่งที่ทำให้การคละกันหลายชั้นปีเพื่อเน้นความหลากหลาย แต่ข้อเสียคือบางฐานเด็กเลือกมาก บางฐานเด็กเลือกน้อย จะเกิดการจำกัดจำนวน และเกิดการจับเด็กไปใส่ในฐานที่ไม่มีคนเลือก ซึ่งถือว่าเป็นการบังคับให้เด็กทำกิจกรรมที่ตนเองไม่ได้สนใจ ดังนั้นครูในแต่ละหน่วยต้องกำหนดกิจกรรมในแต่ละชั้นปี เช่น ป.3 และ ป.4 เชิญผู้รู้ในชุมชน ป.5 สัมภาษณ์ชุมชนท้องถิ่น ส่วน ป.6 เป็นโครงการที่ยากขึ้น เช่น วาดภาพประกอบ วาดรูปโฆษณา และเมื่อข้อมูลลงตัวเป็นเวลาครูและเด็กมาสรุปร่วมกันและเห็นแนวโน้มที่จะทำเรื่องต่อไป สามารถนำมาแปลงเป็นกิจกรรมอื่นต่อไป ส่วนในประเด็นที่จำนวนนักเรียนมีมากถึง 120 คน ในขณะที่มีจำนวนครูที่ควบคุมดูแลขณะที่เด็กลงน้ำมีน้อย แก้ปัญหาโดยการให้ครูสอนเด็กโตที่อยู่ชั้น ป.5 และ ป.6 ก่อน จากนั้นให้ไปสอนน้องหรือเรียกว่า "พี่สอนน้อง" แต่อยู่ภายใต้การดูแลของอาจารย์ สิ่งที่จะได้คือการที่มีการเด็กและครูเป็นศูนย์กลาง ในขณะที่ดำเนินกิจกรรมควรมีการเก็บและบันทึก เช่น เก็บภาพและบันทึกแบบเด็กๆ ไปด้วย เมื่อจบแล้วครูนำมาตอบคำถามตัวเองว่าตรงตามที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้หรือไม่ และแก้ไขด้วยประเมินจากการสอบถามเด็กโดยให้เป็นธรรมชาติ

ส่วนการแบ่งกิจกรรมตามคาบเวลา โดยกำหนดให้หลักสูตรท้องถิ่นทั้งหมดใช้เวลา 18-20 คาบ จากนั้นมาแบ่งค่าของเวลาว่าแต่ละหน่วยใช้เวลาเท่าไร ดูว่าในช่วงที่มีการเรียนการสอนมีวันหยุดกี่ครั้ง บางครั้งอาจใช้เวลาอาทิตย์ละสองคาบ โดยเอาเวลามาจากกิจกรรมลูกเสือและอนุภาชาต นอกจากนี้ก็นับรวมเวลาที่เรียนนอกเวลา เช่น ช่วงปฏิบัติการว่ายน้ำ เด็กอาจไปฝึกที่อื่นก็ได้ แต่กิจกรรมที่มารวมกันคือกิจกรรมการแข่งขันว่ายน้ำหรือแข่งพายเรือของเด็กทุกชั้นปีที่ร่วมกิจกรรม นอกจากนี้กิจกรรมการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนอาจทำนอกเวลาเรียนได้เช่นเดียวกัน ในที่นี้มีการกำหนดให้หน่วยที่ 1 ใช้เวลาเรียน 2 ครั้งๆละ 1 คาบ รวม 2 คาบ หน่วยที่ 2 และหน่วยที่ 3 รวมกัน 2 ครั้ง คิดเป็น 5 คาบ หน่วยที่ 4 และหน่วยที่ 5 รวมกัน 3 ครั้ง คิดเป็น 8 คาบโดยชั่วโมงที่สอนจะสลับกับวิชาลูกเสือกับอนุภาชาต

การนำเสนอแต่ละชั้นปีอาจแตกต่างกัน เช่น หน่วยย่อยที่ 1.2 เรืองเล่าจากผู้เฒ่า ชั้นป.3-4 อาจนั่งฟังอย่างเดียว ป.5 และ ป.6 อาจจะวาดรูป ทำบทบาทสมมุติ เป็นต้น ที่สำคัญครูต้องเปิดโอกาสให้เด็ก โดยมีเวทีให้เด็กที่จะนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการถ่ายทอดที่ต่างกัน นอกจากนี้เน้นเรื่อง การนำเสนอเป็นกลุ่มมากกว่าการนำเสนอแบบเดี่ยวเพื่อความหลากหลายของข้อมูล

สรุปได้ว่าวิธีการทำหลักสูตรท้องถิ่นมีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับเนื้อหาและเวลา อาจใช้วิธีการเอา ทยุชฎีเป็นตัวนำแล้วหาวิธีการให้สอดคล้อง หรือจะใช้วิธีทดลองทำแล้วสรุปบทเรียนเป็นหลักสูตร ท้องถิ่นที่มีความสอดคล้องกับพื้นฐานของท้องถิ่นนั้นๆก็ได้ ในที่นี้ได้ใช้วิธีหลัง

2. การดำเนินการสอนตามหลักสูตรและการประเมินผลหลักสูตรฯ การดำเนินการสอนหลักสูตรท้องถิ่น “เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” ได้ดำเนินการตามที่วางแผนในชั้นตอนที่ 1 ไม่ว่าจะเป็นแยกเป็น 6 หน่วยการเรียนรู้ การแบ่งเวลาในแต่ละหน่วย การใช้เวลาเรียนในวิชา การพัฒนาตนสลับกับวิชาลูกเสือและอนุภาชาตที่เรียนช่วงบ่ายวันพฤหัสบดี การแบ่งครูที่รับผิดชอบ ในแต่ละหน่วย การกำหนดเนื้อหา วิธีการเรียนการสอน กิจกรรม สื่อการสอน วิธีการประเมินผล การเรียนการสอน ได้กำหนดขึ้นมาในแต่ละหน่วย นอกจากนี้ในแต่ละหน่วยจะมีการเขียนแผนการ สอน บันทึกการสอน ผลการประเมิน และข้อเสนอแนะสำหรับการสอนครั้งต่อไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

หน่วยที่ 1 เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง

หน่วยที่ 1 แบ่งเป็นสองหน่วยย่อยคือ 1.1 เรืองเล่าจากผู้เฒ่าและหน่วยย่อยที่ 1.2 เรืองเรือกบไปไหน เริ่มต้นด้วยอาจารย์ผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 1 จัดแผนการจัดการเรียนรู้ให้กับนักเรียน ทั้ง 4 ชั้น คือชั้น ป.3 ถึงชั้น ป.6 จำนวน 2 ชั่วโมง **จุดประสงค์การเรียนรู้**คือ นักเรียนสามารถบอก ความสำคัญเรือที่มีต่อชุมชนศาลาแดงได้ และสามารถบอกเล่าความเป็นมาเกี่ยวกับการใช้เรือของ ชุมชนศาลาแดงได้ **ส่วนสาระการเรียนรู้** ได้แก่ 1. ทำไมต้องเรียนรู้เรื่องเรือ ประกอบด้วย ความ

สำคัญของเรือ และความสัมพันธ์ของเรือกับชุมชนศาลาแดง 2. ผู้เฒ่าเล่าเรื่อง ประกอบด้วย เรือเกิดขึ้นมาอย่างไร เรือหายไปไหน และการแข่งเรือ

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ครูและนักเรียนสนทนากันถึงเรื่องเรือ ครูตั้งประเด็นให้นักเรียนคิดว่า ทำไมต้องเรียนเรื่องเรือ มีความจำเป็นหรือไม่ อย่างไร ให้นักเรียนอภิปรายและแสดงความคิดเห็น จากนั้นแบ่งนักเรียนออกเป็น 4 กลุ่มๆละ 6-7 คน เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องเรือในชุมชนศาลาแดง กำหนดบุคคลที่จะไปหาข้อมูล ช่วยกันตั้งคำถามให้ตรงประเด็นและครอบคลุมเนื้อหาสาระ จากนั้นนักเรียนใช้นอกเวลาในการไปหาข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลครูและนักเรียนช่วยกันสรุป และคัดเลือกผลงานที่ได้ข้อมูลมากและน่าสนใจ เพื่อจะได้เชิญผู้ที่เล่าเรื่องให้นักเรียนกลุ่มนั้นๆ มาเล่าให้นักเรียนทั้งหมดฟังในการเรียนครั้งต่อไป ท้ายสุดมีการเชิญวิทยากรที่มีความรู้เกี่ยวกับเรือในชุมชนศาลาแดง มาเล่าให้นักเรียนฟังในสองประเด็น คือ นายอิสมาแอล มะแอ บรรยายเรื่อง เรือในชุมชนศาลาแดงในอดีต และลุงสอย ทับทิม บรรยายเรื่องการแข่งเรือในอดีต

กระบวนการวัดและประเมินผล ครูผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 1 ได้กำหนดกระบวนการวัดและประเมินผล ได้แก่ 1) การสังเกตพฤติกรรมของนักเรียนในด้านต่างๆ เช่น ความกล้าแสดงออก ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความร่วมมือในการทำงาน และความตั้งใจในการทำงาน 2) การตรวจผลงานกลุ่มและการนำเสนอผลงาน 3) การสัมภาษณ์นักเรียนหลังจากที่ได้ฟังเรื่องราวจากวิทยากร

แหล่งการเรียนรู้ ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ บุคคลและสิ่งของในที่นี้คือเรือ รวมทั้งห้องสมุดโรงเรียน ห้องสมุดประชาชนเขตหนองจอก

แนวทางดำเนินงานสำหรับครู ได้มีการจัดการเรียนการสอนในหน่วยที่ 1 จำนวน 2 ครั้งๆละ 1 คาบ ครั้งแรกเป็นการกำหนดประเด็นในการสำรวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชน โดยอาจารย์ผู้รับผิดชอบเกริ่นถึงความเป็นมาที่ต้องเรียนเรื่องเรือ จากนั้นให้เด็กแบ่งกลุ่มระดมสมองตั้งคำถามที่จะสอบถามผู้รู้ในชุมชน โดยที่ครูจะช่วยวิเคราะห์คำถามว่าตรงประเด็นและครอบคลุมหรือไม่ ก่อนที่นักเรียนจะนำไปงานดังกล่าวไปสืบหาข้อมูลกันเอง หลังจากที่นักเรียนได้ข้อมูลในชุมชนมา ให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ และเลือกผู้รู้ที่ให้ข้อมูลเรื่องเรือได้มากที่สุดมาเป็นวิทยากรในการเรียนครั้งที่สอง ในที่นี้ได้แก่ นายอิสมาแอล มะแอ อิหม่ามแห่งมัสยิดใกล้เคียงแต่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้ อีกคนคือนายสอย ทับทิม เกษตรกรและนักวิจัยชาวบ้าน เป็นชาวไทยพุทธ โดยประเด็นที่เชิญบรรยายคือ เรือในชุมชนศาลาแดงในอดีต และการแข่งเรือ

ผลการดำเนินการสอน หลังจากที่ได้ทาบทามวิทยากรที่นักเรียนเสนอว่าให้ข้อมูลเรื่องเรือได้ละเอียดและเข้าใจง่าย ได้แก่นายอิสมาแอล มะแอ และนายสอย ทับทิม วิทยากรดังกล่าวได้บรรยายในบ่ายวันพฤหัสบดีของต้นเดือนพฤษภาคม 2545 ณ อาคารเอนกประสงค์

จากการสังเกต ผู้วิจัยเห็นว่าบรรยายภาคในวันที่ผู้เฒ่าเล่าเรื่องดีมาก เพราะเต็มไปด้วยเสียงหัวเราะและดวงตาที่เปี่ยมไปด้วยความสนใจใฝ่รู้ของเด็กๆ เมื่อลุงอิสมาแอลเล่าให้ฟังเรื่องเรือมาก

มายในอดีตที่ใช้คลองแสนแสบในย่านนี้ ยิ่งขึ้นเมื่อท่านครีมีใจร้องเพลงเล่าเรื่องให้เด็กฟัง ส่วนลุงสอยบอกว่าวันนี้แต่งตัวเรียบร้อยที่สุด เพราะวันนี้เป็นวันพิเศษของคนที่ได้รับเกียรติจากโรงเรียนให้ขึ้นบรรยายซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกในชีวิต ส่วนการเล่าเรื่องการแข่งเรือในสมัยก่อน ลุงสอยเล่าว่าชุมชนศาลาแดงมีชื่อเสียงมาก ในการจัดกิจกรรมแข่งเรือซึ่งคนจากชุมชนอื่นๆทราบกันดี

ส่วนการเก็บตกเรื่องที่ผู้เฒ่าเล่าเรื่องมีดังนี้

“ชุมชนศาลาแดงเป็นชุมชนเล็ก ๆ ตั้งอยู่ริมฝั่งคลองแสนแสบ แถบชานเมืองกรุงเทพ ฯ ทางด้านทิศตะวันออก ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ชาวบ้านในชุมชนมีอาชีพเกษตรกรรม เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และมีความผูกพันกับลำคลองสายนี้ เพราะต้องใช้น้ำในคลองในการดำเนินชีวิตประจำวัน จนเปรียบลำคลองเป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่เลยทีเดียว”

เมื่อมีคลอง สิ่งที่จะขาดหายไปจากคลองไม่ได้เลย ก็คือ เรือ ซึ่งเป็นพาหนะพาผู้คนไปไหนมาไหน จนถือว่าเรือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของพวกเขา ลุงอิสมาแอล มะแอ ผู้ทรงคุณวุฒิในชุมชนเล่าว่า ในสมัยก่อนนั้น ชุมชนศาลาแดงยังไม่มีถนนตัดผ่าน การเดินทางต้องใช้เรือเพียงอย่างเดียว เรือคือชีวิต ถ้าขาดเรือก็เหมือนขาดอวัยวะที่สำคัญบางส่วนไป และท่านยังเล่าให้ฟังอีกว่าเรื่อนำความรู้มาสู่ชุมชนศาลาแดง เพราะครูทุกคนที่มาสอนต้องเดินทางมาทางเรือทั้งสิ้น ถ้าไม่มีเรือก็ไม่มีครู

ส่วน ลุงสอย ทับทิม ผู้เฒ่าอีกคนหนึ่งในชุมชนแห่งนี้ เล่าให้ฟังเช่นเดียวกันว่า

“ เรือเป็นหัวใจในการดำรงชีวิต ทุกบ้านต้องมีเรือเพื่อใช้ในการเดินทาง การประกอบอาชีพ และเมื่อถึงเทศกาลวันสำคัญต่าง ๆ ในหน้าน้ำ ก็จะมีการแข่งเรือในคลองแสนแสบแห่งนี้ ลุงเล่าว่า เรือที่นำมาแข่งมีหลายประเภท การแข่งเรือมีความสนุกสนาน ตื่นเต้น เร้าใจ และนอกจากนี้ยังมีการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำอีกมากมายทีเดียว...จนกระทั่งนับย้อนหลังไปไม่เกิน 10 – 15 ปี เริ่มมีถนนตัดผ่านชุมชนศาลาแดง เริ่มมีการใช้รถ ความจำเป็นที่ต้องใช้เรือจึงลดลง บทบาทของเรือจึงค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ วิถีชีวิตแบบเก่าก่อนเริ่มหายไป ประเพณีการแข่งเรือก็หายไปด้วยตามสภาพของชุมชน จนปัจจุบันไม่มีการแข่งเรือให้เห็นอีกแล้ว ส่วนเรือที่ผู้เฒ่าเล่าว่าเหมือนชีวิต บัดนี้ ก็มีเพียงชาวบ้านเพียงไม่กี่หลังคาเรือนเท่านั้นที่ยังใช้เรืออยู่บ้าง เรือที่มีอยู่ก็ผูกไปตามกาลเวลา และไม่มีการสร้างขึ้นมาทดแทนอีกเลย”

การประเมินผล

ในขั้นการเตรียมความพร้อม แม้ว่าจะมีการตั้งจุดประสงค์และแผนการเรียนรู้ดี แต่การรวบรวมข้อมูล เตรียมบุคลากร งบประมาณและสถานที่อยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อถึงขั้นดำเนินการสอนพบว่าวิทยากรจากชุมชนในที่นี้คือนายอิสมาแอล มะแอ และนายสอย ทับทิมกับทำได้ดีไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรู้เรื่องเรือและการถ่ายทอดข้อมูลทำให้นักเรียนบอกความสำคัญของเรือได้ดี ส่วนกระบวนการเรียนรู้ของเด็กไม่ว่าจะเป็นกระบวนการรวมกลุ่ม การค้นคว้าและการค้นคว้าหรือ

สืบค้นข้อมูลอยู่ในระดับปานกลาง ทักษะด้านการสรุปและนำเสนอข้อมูลยังน้อยอยู่ (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

จากนั้นอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยที่ 1 นี้ได้เสนอแนวทางการพัฒนาการเรียนการสอนมีหลายประการ ได้แก่ จัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับวัยของนักเรียน เช่น หาข้อมูลจากหนังสือที่ครูเตรียมให้หรือฟังวิทยากรบรรยายแล้ววาดภาพเรื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงในสมัยก่อน เพิ่มเวลาการเรียนเป็น 3 ครั้งๆละ 2 ชั่วโมง จัดหาสื่อเพิ่มเติม เช่น รูปภาพเรือในสมัยก่อน วิดีทัศน์เกี่ยวกับเรือประเภทต่างๆเพื่อให้นักเรียนได้เห็นภาพที่ชัดเจน จัดหาแหล่งค้นคว้าเพิ่มเติม เช่น หนังสือ แหล่งข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต วิดีทัศน์ ก่อนการทำงานครูควรมีการปรึกษาแนวทางการจัดกิจกรรมก่อนเพื่อความเข้าใจที่ตรงกัน และนักเรียนควรมีการปูพื้นฐานด้านการสัมภาษณ์ การสืบค้นข้อมูล และการสรุปข้อมูลในการเรียนวิชาภาษาไทย และวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตให้มีความพร้อม

จากข้อมูลข้างต้นสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ครูได้พยายามสร้างคุณค่าของคลองแสนแสบ ชุมชนศาลาแดง และเรือ โดยจัดกิจกรรมที่ให้ความสำคัญกับชุมชนศาลาแดง ในประเด็นของผู้รู้ในท้องถิ่น ให้ศักดิ์ศรีหรือที่เรียกว่าอุดมการณ์เชิงอำนาจกับชุมชนศาลาแดงที่ว่าแม้ว่าชุมชนดังกล่าวจะเป็นชุมชนเล็กๆแต่ในประวัติศาสตร์เคยมีเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับเมื่อครั้งเสด็จประพาสต้น แต่การชูประเด็นของคลองแสนแสบยังไม่มากนักเนื่องจากเป็นบทบาทของบทที่ 2 แต่ที่เป็นตัวเอกของหน่วยนี้คือเรือเนื่องจากต้องผลิตซ้ำในด้านความหมาย เนื่องจากในปัจจุบันมีเรือที่อยู่ในชุมชนเพียง 2 ลำเท่านั้น หมายความว่าความหมายด้านประโยชน์ใช้สอยได้มีคุณค่าลดลง ดังนั้นครูและวิทยากรที่รับผิดชอบได้สร้างความหมายใหม่ว่า“เรือ”คืออัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวศาลาแดง ที่ในอดีตมีมือเลื่องลือเรื่องการแข่งเรือ ดังนั้นความหมายใหม่คือเรือมีคุณค่าในแง่ของประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งหากพิจารณาหายาๆอาจจะคิดว่าเมื่อไม่ได้ใช้ประโยชน์หมายถึงการไร้คุณค่า แต่หากพิจารณาให้ลึกซึ้งคุณค่าใหม่ของความภูมิใจในรากเหง้าของตนส่งผลต่อจิตสำนึกมากยิ่งขึ้น ซึ่งจากการสังเกตของนักวิจัยพบว่าเด็กๆให้ความสนใจกับประวัติศาสตร์ดังกล่าวเป็นอย่างมาก แต่ปัญหาที่ต้องขบคิดต่อคือการจะอย่างไรที่จะโยงให้ถึงจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ เนื่องจากการเชื่อมโยงยังหยุดอยู่แค่ชุมชน และเรือเท่านั้น ยังไม่ลงถึงน้ำในคลองแสนแสบ ได้มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับครูที่รับผิดชอบ ตกลงกันว่าจะทำการเพิ่มในประเด็นความเชื่อมโยงในภาคเรียนต่อไป ซึ่งประเด็นนี้นักวิจัยว่าเป็นปัจจัยที่เป็นข้อเด่นของการทำงานในโรงเรียนนั่นคือ สามารถที่แก้ไขสิ่งที่ทำแล้วยังพบข้อบกพร่องไปผลิตซ้ำใหม่ในภาคเรียนต่อไป เนื่องจากเด็กๆต้องเรียนกับโรงเรียนไปอีกหลายปี หรืออีกหลายภาคเรียน เจือปนไขต่างๆจะค่อยๆเปลี่ยนไป ซึ่งครูสามารถจะปรับการเรียนการสอนได้ทันอย่างค่อยเป็นค่อยไป ต่างจากการทำวิจัยในสังคมวงกว้างที่มีปัจจัยเงื่อนไขที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว การควบคุมบริบทต่างๆทำได้ยาก นอกจากนี้ที่จัดให้เด็กได้ใช้วิธีสำรวจข้อมูลท้องถิ่น เป็นการให้เด็กได้เรียนรู้วิธีการค้นหาความรู้ ซึ่งจะทำให้เด็กมีพลังใจในการไ

หาความรู้เพิ่มเติมขึ้นเรื่อยๆ ยิ่งหาความรู้มากก็จะกลายเป็นผู้ที่มีความรู้มาก นอกจากนี้เป็นการฝึกกระบวนการทักษะการเรียนรู้ที่หลากหลายไปพร้อมๆกัน นั่นคือ การพูดจากการสัมภาษณ์ การฟังจากการฟังผู้รู้อธิบาย การอ่านคือการหาความรู้เพื่อจะนำไปสร้างคำถาม การเขียนคือการบันทึกจากผู้รู้ได้ให้สัมภาษณ์

หน่วยที่ 2 ประวัติชุมชนศาลาแดง

หน่วยที่ 2 ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนศาลาแดง และคลองแสนแสบ **แผนการจัดการเรียนรู้**หน่วยที่ 2 ประวัติความเป็นมา หน่วยย่อยที่ 1 – 2 เรื่องชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบ เวลา 2 ชั่วโมง **จุดประสงค์การเรียนรู้** นักเรียนสามารถ 1) เล่าประวัติของชุมชนศาลาแดงและคลองแสนแสบได้ 2) บอกได้ว่าชุมชนศาลาแดงมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร 3) บอกสถานที่ที่น่าสนใจของชุมชนศาลาแดงได้ 4) บอกอาชีพในชุมชนที่สำคัญของชุมชนศาลาแดงได้ 5) บอกความสำคัญของคลองแสนแสบในด้านการคมนาคมได้ 6) บอกชนิดของเรือที่มีมาแต่เก่าก่อนได้

สาระการเรียนรู้ คือ ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าให้มีการขุดคลองแสนแสบเพื่อขยายการคมนาคมทางน้ำและเป็นประโยชน์ในด้านยุทธศาสตร์ ชุมชนศาลาแดงตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาทำสวน รับจ้างทั่วไป และเป็นลูกจ้างของโรงงาน

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ใช้การจัดกิจกรรมสลายพฤติกรรมและแบ่งกลุ่มนักเรียนออกเป็น 11 กลุ่ม โดยการเล่นเกม ดังนี้ จัดทำฉลากชื่อสัตว์ 11 ชนิด เท่ากับจำนวนนักเรียน แล้วให้นักเรียนแต่ละคนจับฉลากชื่อสัตว์คนละ 1 ใบ โดยไม่ให้เปิดดูก่อนจนกว่าทุกคนจะจับฉลากครบ เมื่อนักเรียนเปิดฉลากดูห้ามบอกใครและให้แสดงท่าทาง และเสียงร้องเลียนแบบสัตว์ชนิดนั้น จากนั้นให้นักเรียนแสดงท่าทาง และเสียงร้องเลียนแบบสัตว์ที่ตนจับได้แล้วรวมกลุ่มสัตว์ชนิดเดียวกันอยู่ด้วยกัน เมื่อหมดเวลาทำการสอบถามว่านักเรียนแต่ละกลุ่มแสดงท่าทางเลียนแบบสัตว์ชนิดใดบ้าง มีใครรวมกลุ่มผิด หรือหากกลุ่มไม่เจอบ้าง ทำยสุดเมื่อจัดกลุ่มได้แล้วให้ส่งตัวแทนออกมารับของใส่เกมต่อจิ๊กซอจากครู ซึ่งเป็นรูปภาพที่เกี่ยวข้องกับเรื่องต่อไปนี้ ก) ประวัติคลองแสนแสบ ข) การคมนาคม และเรือของเราแต่เก่าก่อน ค) ประวัติชุมชนศาลาแดง ง) สู่เหว้าศาลาแดง จ) อาชีพในชุมชน จากนั้นให้นักเรียนอ่านคำสั่ง และลงมือต่อจิ๊กซอให้เรียบร้อย แล้วส่งตัวแทนออกมาอย่างน้อย 2 คน มาอ่านบทความที่เกี่ยวข้องกับรูปจิ๊กซอที่กลุ่มของตนต่อเสร็จ และนำเสนอผลงานหน้าชั้น

กระบวนการวัดและประเมินผล ประกอบด้วยการถาม – ตอบในชั้นเรียน สังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม และสังเกตจากการทำงานเป็นกลุ่ม

แหล่งการเรียนรู้ ประกอบด้วยรูปภาพที่เกี่ยวกับคลองแสนแสบ การคมนาคมและเรือในอดีตที่ใช้ในชุมชนศาลาแดง ประวัติชุมชนศาลาแดง ประวัติสุเหร่าศาลาแดง และอาชีพในชุมชน

สาระการเรียนรู้ ประกอบไปด้วยเนื้อหาอธิบายภาพต่อจำนวน 7 ภาพ ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติคลองแสนแสบ การคมนาคมและเรือของเราแต่เก่าก่อน ประวัติชุมชนสุเหร่าศาลาแดงและสุเหร่าศาลาแดง (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

ผลการดำเนินการสอนหน่วยที่ 2

จากการสังเกตการเรียนการสอนในหน่วยที่ 2 ประวัติชุมชนศาลาแดง ครูผู้รับผิดชอบประจำหน่วยคืออาจารย์ผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 2 ได้มีการวางแผนการสอน เตรียมการสอนเป็นอย่างดี ดังนั้นในชั้นดำเนินการสอนจึงเป็นไปด้วยดี ตั้งแต่อธิบายให้เด็กทราบวัตถุประสงค์ ขั้นตอนต่างๆ ในการทำกิจกรรมกลุ่ม ตั้งแต่แบ่งกลุ่ม รับของที่เป็นรูปภาพที่ตัดเป็นชิ้นส่วน การทำงานกลุ่มที่เอากภาพมาต่อกันจนเสร็จ เพิ่มความสนุกสนานด้วยการแข่งขันกันแต่ละกลุ่ม เสร็จแล้วให้กลุ่มที่เสร็จก่อนส่งตัวแทนมาเล่าเรื่องจากภาพซึ่งจะมี 5 เรื่อง แต่บางเรื่องจะได้รับสองกลุ่มที่แบ่งเนื้อหา

จากการสังเกตกิจกรรมเป็นไปด้วยความสนุกพอควรโดยเฉพาะขั้นตอนต่อภาพ แต่ช่วงของการเล่าเรื่องยังค่อนข้างเป็นไปในลักษณะการท่องตามเนื้อหาที่อาจารย์ได้เตรียมไว้ให้ อีกทั้งขาดการสรุปบทเรียนของการแข่งขัน ซึ่งอาจจะมีการกระตุ้นให้เด็กได้คิดและฝันหลังจากต่อภาพเสร็จจากนั้นจึงมารวมกับข้อมูลที่อาจารย์ประจำหน่วยเตรียมไว้ให้และเน้นว่าเป็นเพียงข้อมูลส่วนหนึ่งหากต้องการทราบข้อมูลที่ใกล้ตัวเรามากขึ้นอาจจะไปถามคุณพ่อคุณแม่ หรืออาจจะเป็นผู้รู้ในชุมชนก็ได้ ส่วนการแข่งขันอาจจะต้องสรุปว่ากิจกรรมทุกอย่างต้องมีทั้งผู้แพ้และผู้ชนะซึ่งต่างมีความสำคัญทั้งสองกลุ่มหากไม่มีผู้แพ้ก็ไม่มีผู้ชนะ หากไม่มีผู้ชนะก็ไม่มีผู้แพ้ แต่บทเรียนกลับสำคัญกว่า

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่า อาจเป็นเพราะเวลามีจำกัด เด็กจำนวนมาก และเป็นการดำเนินกิจกรรมครั้งแรกจึงไม่สามารถที่จะทำในรายละเอียดได้มาก แต่ที่น่าชื่นชมมากที่สุดคือความคิดสร้างสรรค์ที่อาจารย์ผู้รับผิดชอบได้คิดกิจกรรมที่สามารถให้ทั้งสาระและความสนุกสนานให้กับเด็ก อีกทั้งมีกระบวนการของการทำงานอย่างเป็นขั้นตอน ตั้งแต่การค้นหาข้อมูลชุมชนอย่างละเอียด จากนั้นจึงมาแตกเป็นกิจกรรม และมีการเตรียมการประเมินผลอย่างเป็นระบบ การดำเนินงานอย่างตรงไปตรงมา ไม่มีการแต่งข้อมูลแต่อย่างใด ดังนั้นข้อมูลจึงมีความน่าเชื่อถือ ถึงแม้ที่มาของความคิด การดำเนินการ และกระบวนการวัดและประเมินผล จึงเป็นตัวอย่างที่ดีของโรงเรียนอื่นที่จะต้องทำหลักสูตรท้องถิ่น ที่ความตรงไปตรงมาของการกระทำแม้ข้อมูลหรือผลที่ออกมาจะไม่แสดงผลที่ดีที่สุด แต่จะเป็นผลดีในการแก้ไขปรับปรุงในครั้งต่อไป ต่างกับข้อมูลหรือ

ผลที่สวยามแต่กลับไม่เกิดผลดีในทางปฏิบัติ เนื่องจากไม่มีส่วนที่จะต้องปรับปรุงให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและชุมชนอย่างแท้จริง

การประเมินผล จากการประเมินของอาจารย์ผู้รับผิดชอบหน่วยที่ 2 พบว่าแม้ว่าขั้นการเตรียมความพร้อมและขั้นดำเนินงานไม่ว่าจะนำเข้าสู่บทเรียน การดำเนินการสอนจนกระทั่งถึงการสรุปบทเรียนการสอนจะอยู่ในระดับปานกลาง แต่ขั้นตรวจสอบกลับได้ผลเป็นที่น่าพอใจเพราะนักเรียนสามารถเล่าประวัติของคลองแสนแสบและชุมชนศาลาแดงได้ สามารถบอกชีวิตความเป็นอยู่สถานที่ที่น่าสนใจ อาชีพในชุมชนที่สำคัญ ความสำคัญของคลองแสนแสบด้านคมนาคม และที่สำคัญนักเรียนมีความสนใจและมีความสุขสานต่อกิจกรรม ส่วนเรื่องการทำงานเป็นกลุ่มยังอยู่ในระดับปานกลาง (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

ซึ่งอาจารย์ผู้สอนได้เขียนข้อเสนอแนะไว้ว่าการเรียนหน่วยที่ 2 นี้ควรมีจำนวนนักเรียนที่น้อยกว่านี้ และควรแยกกลุ่มเด็กเล็กและเด็กโตและควรเพิ่มเวลาให้มากกว่านี้ แต่หากเพิ่มไม่ได้ควรนำเนื้อหาไปแทรกในวิชาแกนที่สามารถแทรกได้ ดังนั้นการพัฒนาลักสูตรหน่วยที่ 2 ควรแยกระดับขั้นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเป็น ระดับชั้น ป.3 – 4 กับระดับชั้น ป.5 – 6 เพราะหากนักเรียนมากเกินไปทำให้นักเรียนบางคนมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมได้ไม่เต็มที่ ส่วนกิจกรรมการเรียนการสอนต้องทำให้นักเรียนสนใจยิ่งขึ้น เช่น ในระดับชั้น ป.3 – 4 ให้มีเนื้อหาการตัดจิ๊กซอที่ง่ายขึ้น ส่วนนักเรียนชั้น ป.5 – 6 จะเพิ่มกิจกรรมเขียนบรรยายภาพในหัวข้อย่อยต่าง ๆ ส่วนการประเมินการสอน จะประเมินจากกิจกรรม และผลงานของนักเรียนโดยให้นักเรียนได้ประเมินตนเองโดยมีเพื่อนนักเรียนและครูร่วมประเมินด้วย

ส่วนการวิเคราะห์หน่วยที่ 2 พบว่าเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติชุมชนศาลาแดง ประวัติคลองแสนแสบ ซึ่งยังเป็นการใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หากพิจารณาตามแนวคิดของ R. Williams ที่พิจารณาว่าวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นชีวิตทางวัตถุ ทางปัญญาหรือทางจิตวิญญาณ ดังนั้นการเริ่มต้นการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคคลองแสนแสบผ่านหลักสูตรท้องถิ่น จึงใช้แนวทางของวัฒนธรรมชุมชนที่คลองแสนแสบเป็นทั้งวัตถุและสะท้อนถึงจิตวิญญาณความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนศาลาแดงโดยเฉพาะ ส่วนกระบวนการทางการศึกษาผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมได้เพิ่มพูนปัญญาที่ครูได้เสนอแนะว่าการพัฒนาครั้งต่อไปต้องให้เด็กได้รู้จักการประเมินตนเอง และประเมินร่วมกับผู้อื่น เหล่านี้เป็นการเพิ่มมิติทางด้านการวิเคราะห์ให้กับเด็กแทนการรับรู้แบบศิโรราบซึ่งไม่อาจจะสร้างปัญญาได้อย่างแท้จริง แต่ส่วนที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้คือ เนื้อหามีการลงลึกเรื่องชุมชนและคลองแสนแสบดีแล้วแต่ยังขาดการเชื่อมโยงไปสู่จิตสำนึกในการรักษาคคลองแสนแสบที่เป็นวัตถุประสงค์ของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งจะได้ทดลองทำให้ภาคเรียนถัดไป

หน่วยที่ 3 ศาสนากับวัฒนธรรม

หน่วยที่ 3 ศาสนากับวัฒนธรรม แบ่งเป็นหน่วยย่อย 2 หน่วย ได้แก่ หน่วยย่อยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรม และหน่วยย่อยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ดังนี้

หน่วยย่อยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

แผนการจัดการเรียนรู้ หน่วยย่อยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง **มีจุดประสงค์การเรียนรู้** เพื่อให้นักเรียน 1) ทราบประวัติความเป็นมาของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชนศาลาแดงของแต่ละศาสนาได้ 2) ตระหนักเห็นถึงความสำคัญของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

กระบวนการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วยสร้างความสนใจของนักเรียนด้วยการร้องเพลง และให้นักเรียนร่วมกิจกรรม มีการเชิญวิทยากรท้องถิ่นกล่าวถึงประวัติความเป็นมาและสาธิตการเล่นดนตรีพื้นบ้าน “นาเสบ” ให้นักเรียนได้ชม จากนั้นครูและนักเรียนได้ร่วมสรุปเกี่ยวกับการเล่นนาเสบ โดยการถาม – ตอบ (เนื่องจากเวลาไม่พอ จึงจัดเฉพาะนาเสบ ส่วนงานลอยกระทงไว้ใจในหลักสูตรท้องถิ่นเทอมอื่น)

กระบวนการวัดและประเมินผล ประกอบด้วย 1) การถาม – ตอบในชั้นเรียน 2) สังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม 3) สัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม ว่ากิจกรรมที่จัดมีความน่าสนใจ ให้ความรู้ และมีประโยชน์อย่างไร

แหล่งการเรียนรู้ ได้แก่ คณะวิทยากรในชุมชน

สาระการเรียนรู้ ได้แก่ ในชุมชนศาลาแดงประกอบด้วย ศาสนาอิสลาม และศาสนาพุทธ มีประเพณีท้องถิ่นสำคัญของแต่ละศาสนา ดังนี้ชาวไทยอิสลามมีประเพณีการเล่นนาเสบ ชาวไทยพุทธมีประเพณีลอยกระทง ในที่นี้ได้กล่าวเฉพาะประเพณีการเล่นนาเสบเนื่องจากชุมชนศาลาแดงมีวิทยากรชุมชนที่ชำนาญในเรื่องดังกล่าว (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

ผลการดำเนินการสอน จากจุดประสงค์ของกระบวนการจัดการเรียนรู้ในหน่วยที่ 3.1 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อสร้างความสนใจของนักเรียนด้วยการร้องเพลงแจว และให้นักเรียนร่วมกิจกรรม ร่วมร้องเพลง ทำท่าประกอบ โดยครูที่รับผิดชอบหน่วยนี้ได้เชิญวิทยากรท้องถิ่นจำนวน 5 คน เริ่มด้วยเชื่อนายอาบีดิน วังหิด้ เป็นผู้เล่าประวัตินาเสบ แต่ในวันงานไม่สบายมาร่วมงานไม่ได้แต่ได้ส่งตัวแทนคือคุณวารี นิภาจีและคณะ ซึ่งเป็นกลุ่มหนุ่มสาวที่มีบทบาทหลายด้านในชุมชน เช่น เป็นคณะกรรมการของชุมชน เป็นครูพี่เลี้ยงศูนย์เด็กอ่อน (ขึ้นกับสุเหร่าศาลาแดง) นอกจากนี้ยังมีงานอดิเรกเป็นคณะรับเล่นนาเสบทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด

การสังเกตการณ์ของนักวิจัยพบว่า บรรยายภาคในบ่ายวันพฤหัสบดีหนึ่งของเดือนมิถุนายน 2545 คณะครูพี่เลี้ยงจำนวน 5 คนได้ทำหน้าที่ของวิทยากร ที่มีความกระฉับกระเฉงเพราะอยู่ในวัยหนุ่ม วัยสาว มาพร้อมกับอุดมการณ์ที่อยากให้เด็กรุ่นใหม่ได้สืบทอดความเป็นศิลปินนาเสบต่อไป

การแสดงออกมีการเคลื่อนไหว มีการพูดจาหยอกล้อผู้ฟังแทรกการสอนให้เป็นคนดี ห่างไกลจากยาเสพติดและยึดมั่นในศาสนาไม่ว่าจะเป็นอิสลามหรือพุทธ บรรยายภาคการเรียนการสอนในวันนั้นจึงยากจะลืมเลือน ในปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน ความซาบซึ้งในดนตรีนาเสบที่เด็กๆสะท้อนออกมาด้วยการร้องเพลงด้วยเสียงกระหึ่มพร้อมเคาะโต๊ะให้จังหวะ แม้อาคารเอนกประสงค์ของโรงเรียนมิได้หรูหราเหมือนโรงเรียนดังๆ แต่ในวันนั้นสถานที่แห่งนั้นกลายเป็นสถานที่เรียนที่พิเศษสุดของหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง

ส่วนรายละเอียดของการบรรยายพร้อมสาธิตของคณะวิทยากร เริ่มต้นด้วยการเล่าประวัติความเป็นมาของการเล่นนาเสบ ในลักษณะปจฺฉา วิสัชนา ซึ่งเป็นบรรยากาศที่มีปฏิสัมพันธ์ที่เป็น การสื่อสารสองทางที่เป็นธรรมชาติ ไม่เครียดหากแต่ครอบคลุมไปด้วยบรรยากาศแห่งความสุขของทั้งผู้สอนและผู้เรียน ดังนั้นจึงอาจจะไม่เรียกว่าเป็นการบรรยายหากแต่เรียกว่าเป็นการสนทนาแทน หลังจากจบการสนทนาคณะวิทยากรได้สาธิตการเล่นนาเสบหลายเพลง เป็นช่วงที่นักเรียนได้สนุกสนานกันอย่างเต็มที่ บางเพลงนักเรียนส่วนใหญ่ร้องกันเป็นก็จะร่วมร้องกับคณะวิทยากรไปด้วย และออกไปเต้นเป็นวงเครื่องให้กับคณะวิทยากรซึ่งยังเป็นการเพิ่มสีสันให้กับการเรียนการสอนยิ่งนัก เมื่อจบการแสดงและการฝึกฝังการเป็นคนดี และการปวารณาตัวที่จะสอนเด็กที่สนใจที่จะเล่นนาเสบเพื่อต้องการการสานต่อจากคนรุ่นใหม่ และมีเด็กหลายคนแจ้งความประสงค์ที่จะฝึกเล่นสือที่บ้านดังกล่าว

การประเมินผล จากผลการประเมินของอาจารย์ผู้สอนพบว่า เนื่องจากเป็นคณะครูชุดเดียวกันกับหน่วยที่ 2 ที่เห็นอุปสรรคและปัญหาในการสอนหลักสูตรท้องถิ่น จึงมาปรับแก้ไข ทำให้มีการเตรียมการพร้อม การดำเนินการสอนอยู่ในขั้นดีเป็นส่วนใหญ่ ที่สำคัญบทบาทการดำเนินการสอนครั้งนี้ได้ยกให้กับวิทยากรเกือบทั้งหมด ซึ่งวิทยากรทำได้ดีมากดังที่กล่าวข้างต้น สิ่งที่เห็นได้ชัดคือความเป็นกันเองแบบพี่น้อง ทำให้วิทยากรสามารถเข้าไปนั่งอยู่ในใจของเด็กได้ดี ดังนั้นเมื่อใดที่คณะนาเสบมาเล่นให้นักเรียนฟังจะได้รับการตอบรับทุกครั้ง หากเปรียบกับเด็กในเมืองน่าจะเป็นบรรยากาศแบบเดียวกันกับนักร้องขวัญใจวัยรุ่นเล่นคอนเสิร์ตนั่นเอง ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าขั้นการตรวจสอบอยู่ในระดับมากทุกข้อ ไม่ว่าจะเป็นการเล่าความเป็นมาของนาเสบได้ ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนศาลาแดง ทุกคนชื่นชอบ สนุกสนาน กิจกรรมนี้สนใจที่จะฝึกหัดการเล่นนาเสบ และอยากจะทำให้จัดซ้ำขึ้นอีก (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

ข้อเสนอแนะของวิทยากรเสนอให้ทางโรงเรียนอนุรักษ์การเล่นนาเสบ โดยการฝึกนักเรียนให้เล่นนาเสบให้เป็น เพราะเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่หาชมกันได้ยากในปัจจุบัน นอกจากนี้วิทยากรยินดีที่จะฝึกฝนนักเรียน ส่วนกิจกรรมที่ใช้เวลาเกินกำหนด เนื่องจากนักเรียนกำลังสนุกสนานเพลิดเพลินและวิทยากรกำลังสาธิตเพลงต่าง ๆ ให้นักเรียนได้รับชมยังไม่จบ ประกอบกับได้

ได้รับความสนใจจากผู้ปกครองที่อาศัยใกล้เคียงโรงเรียนและที่มารอบบุตรหลาน อาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้จึงเสนอว่าควรเพิ่มชั่วโมงให้กับกิจกรรมนี้ และควรประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนได้มาร่วมชมกิจกรรมของทางโรงเรียน ส่วนการพัฒนาหลักสูตรในการจัดการเรียนการสอนครั้งต่อไปคือเพิ่มเวลาในการจัดกิจกรรม และจัดให้มีการประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนได้มาร่วมชมกิจกรรมของทางโรงเรียน และควรมีการฝึกนักเรียนให้เล่นนาเสปเป็น แล้วมาแสดงให้เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครองได้ชมกันเพราะเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษจึงควรอนุรักษ์ไว้

สามารถวิเคราะห์แนวทางของการสอนครั้งนี้ว่าเป็นการเน้นกระบวนการเรียนรู้แบบ Social Constructivism คือการที่ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่นในที่นี้คือวิทยากรนาเสป โดยผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรืองานในบริบททางสังคมโดยที่เด็กมีส่วนร่วมร้องเพลง เคาะโต๊ะให้จังหวะ บางคนก็ออกไปเต้นเป็นทางเครื่องบนเวที เรียกได้ว่าเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน จะทำให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเดิมให้ถูกต้องหรือทำให้ความเข้าใจเดิมมีความซับซ้อนมากขึ้น ในที่นี้จากเดิมเด็กอาจจะมีความชอบดนตรีนาเสปเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่เมื่อได้มีปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้เด็กได้เรียนรู้มากขึ้นถึงประวัติความเป็นมา การเชื่อมโยงกับศาสนา นอกจากนี้ยังเกิดความตระหนักในการเป็นคนดีตามคำสอนของพระเจ้าในศาสนาอิสลาม ทั้งนี้เพราะแม้ว่าเพลงของนาเสปจะมีดนตรีเร้าใจ แต่เนื้อหาจะสอนให้ศรัทธาและเชื่อฟังพระเจ้า กตัญญูต่อบิดา มารดา และวิทยากรยังสอดแทรกเหตุการณ์ในปัจจุบันที่ให้ห่างไกลจากยาเสพติดอีกด้วย

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการเรียนการสอนในหน่วยนี้จะผลเป็นอย่างดี แต่ยังขาดการเชื่อมโยงกับหัวใจของหลักสูตรท้องถิ่นคือการสร้างจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมในที่นี้คือคลองแสนแสบ เพราะโยงเฉพาะเรื่องของศาสนาและสังคมทั่วไปเท่านั้น เมื่อได้แลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่างครูผู้รับผิดชอบวิทยากรท้องถิ่นและนักวิจัย จึงเห็นตรงกันว่าจะมีการปรับเนื้อหาให้โยงกับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบในภาคเรียนถัดไป

หน่วยย่อยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ

แผนการจัดการเรียนรู้หน่วยย่อยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง มีจุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้ นักเรียน 1) ทราบประวัติความเป็นมาของประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำของชุมชนศาลาแดงได้ 2) ตระหนักเห็นถึงความสำคัญของประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น และการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำของชุมชนศาลาแดง ซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ 3) สามารถปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม และการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

สาระการเรียนรู้ การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำที่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ได้เลือกมาสอนในหลักสูตรท้องถิ่น “เรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” ประกอบด้วย พายกระทะ (ในที่นี้ใช้พายกะละมังแทน) ตีโป่งและหมาเฝ้า (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

กระบวนการจัดการเรียนรู้ มีการจัดในรูปของการแข่งขันโดยการส่งตัวแทนนักเรียนมาคณะละ 1 คน ตามประเภทของการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ประกอบด้วยพายกะละมัง (ชายหรือหญิง) ตีโป่ง (หญิง) และหมาเฝ้า (ชาย)

กระบวนการวัดและประเมินผล 1) สังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม 2) สัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม ว่ากิจกรรมที่จัดขึ้นน่าสนใจและมีประโยชน์หรือไม่ แหล่งการเรียนรู้

ผลการดำเนินการสอน หน่วยย่อยที่ 3.2 การละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ

คณะครูได้มีการประชุม วางแผนเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมนี้ พบปัญหาในเรื่องของอุปกรณ์ คือ กระทะใบบัว ไม่สามารถหาซื้อได้จำนวนมาก ประกอบกับเมื่อกระทะจมน้ำการกู้ขึ้นมาค่อนข้างลำบากจึงได้ตกลงกันที่จะใช้ กะละมังวางตรงกลางของยางในของรถสิบล้อแทน และเรียกการแข่งขันนี้ว่า พายกะละมัง

มีการแจ้งนักเรียนแต่ละคณะล่วงหน้า ให้ส่งตัวแทนแข่งขัน คณะละ 1 คน ตามประเภทของการละเล่นพื้นบ้านทางน้ำ ดังนี้ แข่งกะละมัง (ชายหรือหญิง) ตีโป่ง(หญิง) และหมาเฝ้า(ชาย) และเรียกนักเรียนรวมกันที่หน้าเสาธง ตัวแทนแต่ละคณะ เปลี่ยนเครื่องแต่งกาย ส่วนนักเรียนที่ไม่ได้ร่วมแข่งขันไปนั่งเชียร์ที่ริมเขื่อนและบนสะพาน พบว่าเนื่องจากแดดร้อน นักเรียนบางส่วนจะให้ความสนใจในช่วงแรก ๆ หลังจากนั้นก็เริ่มกระจัดกระจายไปวิ่งเล่นบ้าง

จากนั้นได้มีการเชิญวิทยากรสาธิตการพายกะละมัง ให้นักเรียนได้ชม ได้รับความสนใจจากนักเรียนเป็นอย่างดี ซึ่งตัวแทนคณะช่วยเชียร์สีของตนเองอย่างเต็มที่ ต่อด้วยการเชิญวิทยากรอีกกลุ่มหนึ่งสาธิตตีโป่งและหมาเฝ้า ให้นักเรียนได้ชม โดยมีชาวบ้านในที่นี้คือลุงสอยทับทิม เป็นผู้ช่วยให้คำอธิบายการเล่นหมาเฝ้า

เมื่อให้สัญญาณการเริ่มแข่งขัน ตัวแทนคณะสี หญิง แต่ละสี แข่งตีโป่ง นักเรียนหญิงจะพบปัญหาเนื่องจากบางคณะสีขาดเชือกในการรัดผ้าให้แน่น จึงทำให้ตีโป่งได้ไม่นานผ้าหลุดก่อนแข่งขัน นักเรียนแก้ปัญหากันโดยใช้เข็มขัดยูวากาชารัดแทน การแข่งขันตีโป่งได้รับความสนใจจากนักเรียนเป็นอย่างมากต่างส่งเสียงเชียร์กันสนุกสนาน ส่วนตัวแทนคณะสี ชาย แต่ละสี แข่งหมาเฝ้า มีนักเรียนเตรียมผ้าขาวม้ามาเพียงสีเดียว คณะสีอื่นไม่ได้นำมา จึงทำให้ไม่สามารถจัดแข่งหมาเฝ้าได้ จึงมีเพียงการสาธิตจากคุณครูทรงศักดิ์ ปัดลและ และ เด็กชายอานนท์ มะแอเท่านั้น แก้ปัญหาโดยให้นักเรียนชายแข่งตีโป่งแทนการแข่งขันหมาเฝ้า ซึ่งได้สร้างความสนุกสนานให้กับนักเรียนเช่นกัน

ส่วนการสังเกตและสัมภาษณ์ของทีมวิจัยมีดังนี้

บรรยากาศการสอนหน่วยที่ว่าด้วยการละเล่นพื้นบ้านของโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงเรียกได้ว่าที่เสนอเป็นอย่างมากในทัศนะของทีมวิจัยที่คุ้นเคยกับสภาพของเมืองคอนกรีตในกรุงเทพฯ ชั้นใน ห้องเรียนขนาดใหญ่ในวันนี้ไม่มีผนังกัน แต่กลับมีท้องฟ้าเป็นเพดานห้อง และผืนน้ำของคลองแสนแสบเป็นที่ทดสอบวิทยายุทธของนักเรียนว่ารู้จักภูมิปัญญาพื้นบ้านพายกาะละมัง ตีโป่งและหมาเนาได้มากน้อยแค่ไหน

วันนี้ครูของเด็กๆ ยิ้มแย้มแจ่มใสทุกคน ครูเกือบทั้งโรงเรียนมาช่วยกันดูแลความปลอดภัยในนักเรียน ไม่ได้มีแต่ครูที่รับผิดชอบหน่วยนี้เท่านั้น ทราบมาว่าเย็นวันพุธครูไม่ได้ไปไหนกัน เพราะต้องเตรียมสถานที่ในคลอง เช่น การชิงเชือกแบ่งลูในน้ำ ทำเส้นชัย ให้เด็กๆ และแม้แต่ครูพละที่รับผิดชอบหน่วยที่ 4 และ 5 แต่มาช่วยเป็นกรรมการบนบกและกรรมการในน้ำ ครูที่สอนหน่วยที่ 1 เสร็จแล้วกลับมาช่วยตัดสินและเป็นผู้บรรยายเคลื่อนที่ (เพราะใช้ไมโครโฟนลอย และใช้เรือเป็นพาหนะพาไปแนะนำในจุดต่างๆของการแข่งขัน) อดีตอาจารย์ใหญ่เป็นคนที่คอยดูแลภาพรวมทั้งหมดให้ดำเนินไปตามแผนงานที่วางอย่างรัดกุมที่เน้นเรื่องความปลอดภัยของเด็ก

เด็กทุกคนมีส่วนร่วมในกิจกรรม หากไม่ได้เป็นคนแข่งขันก็จะเป็นผู้เชียร์เพื่อนๆตามขอบสระและสะพานสูงเหนือคลองฯ น้อยๆชั้น ป.1- ป.3 ได้มีส่วนมาให้กำลังใจพี่ๆที่อยู่สี่เดียวกัน และเมื่อสอบถามได้ความว่า “ตอนนี้ตนเองอยู่ชั้น ป.3 ตื่นเต้นว่าปีหน้าจะอยู่ชั้น ป.4 แล้วตัวเองจะได้เรียนหลักสูตรท้องถิ่นเหมือนพี่ได้เรียนกัน ได้เล่นน้ำ ได้พายเรือ”

เมื่อนกหวีดดังขึ้น ตัวแทนของสี่ต่างๆได้รับพายกาะละมังที่ลอยอยู่ในห้วงยาง ไปทางขวามือทางซ้ายบ้าง เนื่องจากไม่ได้ฝึกการพายเรือมานาน เสียงเชียร์ดังไปทั่วริมคลองแสนแสบหน้าชุมชนศาลาแดง เด็กๆทุกคนโบหน้าเปื้อนยิ้ม และดวงตามีประกาย วันนี้เด็กๆไม่อายนักวิจัยที่เก็บภาพนิ่งและวิดีโอพร้อมสัมภาษณ์ ตรงข้ามยินดีที่จะให้สัมภาษณ์และต่างวิ่งเข้าหากล้อง

หลังจากการแข่งขันพายกาะละมังเสร็จ ก็เป็นการแข่งขันตีโป่ง เด็กผู้หญิงนั่งโสงเพราะเวลาลงน้ำโสงจะโป่งออกแรงดันของน้ำ ทำให้ว้ายไปถึงเส้นชัยยากขึ้น ดังนั้นใครว้ายไปถึงเส้นชัยก่อนจะเป็นผู้ชนะ จากนั้นเป็นการแข่งขันหมาเนา ได้เห็นเด็กชายอานนท์ มะแอทะมัดทะแมงด้วยผ้าขาวม้าผูกหัวท้ายคลุมตัวแล้วนอนหงายตัวในน้ำ พร้อมกับวายน้ำไปในขณะผ้าขาวม้าเหนือตัวเด็กก็โป่งขึ้นด้วยแรงน้ำและอากาศ ทำให้มีภาพลักษณะเหมือนกับหมาเนาลอยน้ำจริงๆ สร้างความสนุกสนานให้กับผู้ชมข้างคลอง

การประเมินผล จากการประเมินของอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้พบว่าขั้นตอนการเตรียมความพร้อมมีการตั้งจุดประสงค์และเตรียมสถานที่ดี ส่วนการจัดแผนการเรียนรู้และการเตรียมเนื้อหา ข้อมูล อุปกรณ์อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนขั้นตอนการดำเนินการส่วนใหญ่อยู่ในระดับดีทั้งวิทยากรที่สาธิต การจัดสถานที่ และการแข่งขันของเด็กๆ ติดตามอยู่บ้านในเรื่องความพร้อมของอุปกรณ์

และการประชาสัมพันธ์ให้นักเรียนทราบในแต่ละคณะสี แม้ว่าจะมีติดขัดอยู่บ้างแต่ผลการประเมินในขั้นตรวจสอบอยู่ในขั้นดีทั้งหมด ตั้งแต่ความรู้ที่ได้บอกประเภทของการละเล่นพื้นบ้าน ความสำคัญ ทักษะคิดในด้านความชื่นชอบ ความสนุกสนาน ความสนใจ และมีความต้องการให้จัดกิจกรรมนี้อีก (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

การวิเคราะห์การที่หน่วยนี้เป็นที่ชื่นชอบของเด็กๆ เนื่องผู้เรียนได้สร้างความเข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น การหาวิธีการที่จะเรียนรู้การละเล่นพื้นบ้านที่ไม่เคยเล่นมาก่อน การเรียนรู้สิ่งใหม่ขึ้นอยู่กับความรู้อันเดิมและความเข้าใจที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น นำเทคนิคการว่ายน้ำที่เป็นอยู่แล้วมาปรับใช้การเล่นตีโป่งและหมาเฒ่า ส่วนนำวิธีการพายเรือมาใช้ในการพายกะละมัง เป็นต้น การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ ในที่นี้คือการเรียนรู้จากอาจารย์ที่ได้สาธิตการละเล่นตีโป่ง และหมาเฒ่า ทำยสุ่มมีการจัดกิจกรรมและสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกับวิถีชีวิตริมคลองแสนแสบทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่มีความหมายที่จะไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน สรุปได้ว่าเป็นการสร้างองค์ความรู้ ทั้งที่เป็นทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญา (Cognitive Constructionism) และทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่น การเรียนรู้ด้วยวิธีนี้

เนื้อหาหน่วยนี้ได้ผลดีในแง่ของการสอนให้เด็กรักคลองแสนแสบทางอ้อม เพราะการที่เราได้คลุกคลีกับอะไร ได้รับความสุขจากสิ่งนั้น ทำให้เกิดความผูกพันตามมาด้วยความห่วงใยปรารถนาที่จะให้คลองแสนแสบสะอาดและจะไม่เป็นผู้หนึ่งที่จะทำให้คลองสกปรก สิ่งเหล่านี้เรียกว่า จิตสำนึกสาธารณะนั่นเองซึ่งไม่สามารถสอนกันได้ด้วยการบรรยาย การดูภาพในห้องเรียน เพราะการสอนดังกล่าวยังไม่สามารถเข้าไปนั่งในใจของเด็กได้ การสอนครั้งนี้ไม่ได้คาดหวังว่าจิตสำนึกจะเกิดวันนี้ ต้องค่อยเป็นค่อยไปแต่สิ่งที่จะทำได้คือการสร้างทัศนคติที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม นั่นคือเป็นสิ่งที่ใกล้ตัว มีความสนุกสนาน เด็กอาจจะทบทวนด้วยกลุ่มหรือตัวเองเมื่อไรก็ได้ เพราะตำราเล่มใหญ่ก็คือ คลองแสนแสบที่ไหลผ่านชุมชนศาลาแดงมานานหลายชั่วอายุคน

ส่วนข้อเสนอแนะคือ ควรให้นักเรียนผู้เข้าชมได้เตรียมหมวกมาสวม หรือร่มมากันแดด ส่วนการบริหารเวลายังไม่ดี เนื่องจากในช่วงการแข่งขันกะละมังให้เวลานักเรียนซ้อมนานเกินไป ทำให้กิจกรรมการเรียนรู้ครั้งนี้เกินเวลาที่กำหนด และควรให้มีการเตรียมความพร้อมแก่นักเรียนในเรื่องอุปกรณ์ ที่ใช้ในการแข่งขัน ให้ชัดเจนและรอบคอบยิ่งขึ้น

ส่วนขั้นตอนการพัฒนาในการจัดการเรียนการสอนครั้งต่อไป เน้นการแข่งขันให้มากยิ่งขึ้น และบริหารเวลาในการจัดกิจกรรมให้กระชับต่อเนื่องกัน และควรมีการประกวดกองเชียร์เพื่อเพิ่มความสนุกสนานและให้นักเรียนผู้เข้าชมได้เตรียมหมวก หรือร่มมากันแดด นอกจากนี้ควรเตรียมความพร้อมแก่นักเรียนที่เข้าแข่งขันในเรื่องอุปกรณ์ที่ใช้ในการแข่งขันให้ชัดเจนและรอบคอบยิ่งขึ้น

หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ

หน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ ประกอบด้วยจุดอ่อนด้านต่างๆ ได้แก่ จุดอ่อนของการว่ายน้ำ จุดอ่อนของการพายเรือ นอกจากนี้ยังเรื่องของการร่วมด้วยช่วยกัน กฎกติกา มารยาท กิจกรรมดังกล่าวจัดขึ้นในวันพฤหัสบดีต้นเดือนสิงหาคม 2545 ใช้เวลา 2 ชั่วโมง

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียน 1) เรียนรู้การเตรียมร่างกายก่อนว่ายน้ำและพายเรือ 2) ทราบและมีทักษะในการปฐมพยาบาลช่วยเหลือคนตกน้ำ 3) ทราบกฎกติกา รวมทั้งมารยาทในการแข่งว่ายน้ำและพายเรือ

กระบวนการจัดการเรียนรู้ แบ่งนักเรียนเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มเด็กเล็กหรือนักเรียนชั้น ป.3-4 และเด็กโตหรือนักเรียนชั้น ป.5-6 แยกกันเรียนกับอาจารย์ที่รับผิดชอบ กลุ่มเด็กเล็กเริ่มอธิบายเรื่องความสำคัญของการเตรียมร่างกายก่อนลงว่ายน้ำและแข่งเรือที่สำคัญคือป้องกันการบาดเจ็บที่จะเกิดขึ้นจากการเล่นกีฬา พร้อมสาธิตการวิ่งเหยาะๆจากช้าเป็นเร็วและเร็วที่สุด และลงมาช้าไปเรื่อยๆ และเด็กทำตาม จากนั้นครูสอบถามถึงสภาพโดยทั่วไปของร่างกาย จากนั้นได้ทดลองว่ายน้ำแบบฟรีสไตล์ในคลองแสนแสบ โดยอาจารย์ประจำกลุ่มและอาจารย์ในหน่วยอื่นมาคอยช่วยดูเรื่องความปลอดภัย

ส่วนกลุ่มเด็กโต อาจารย์ประจำกลุ่มเริ่มอธิบายถึงความสำคัญของการเตรียมร่างกายก่อนว่ายน้ำและแข่งเรือ และกล่าวถึงความสำคัญของการร่วมด้วยช่วยกัน นั่นคือการช่วยเหลือและปฐมพยาบาลคนที่ตกน้ำ จากนั้นมีการสาธิตการช่วยคนตกน้ำพร้อมให้เด็กมาทดลองทำ จากนั้นฝึกความคุ้นกับน้ำ ด้วยการเล่นน้ำตามใจชอบและดำผุดดำไผ่

สาระการเรียนรู้ ในหน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ ในตอนแรกกำหนดให้มีเนื้อหา ดังนี้ 1) ความปลอดภัยทางน้ำ ประกอบด้วย การเดินในน้ำอย่างปลอดภัย ข้อควรระวังในการว่ายน้ำ การช่วยเหลือตัวเองอย่างง่าย 2) ฝึกความคุ้นเคยกับน้ำ ประกอบด้วย เล่นน้ำตามใจชอบ ดำผุดดำไผ่ 3) ทักษะว่ายน้ำเบื้องต้น ประกอบด้วย การหายใจกับการว่ายน้ำ การทรงตัวในน้ำ (ปลาตัวคว่ำ ปลาตัวหงาย) การลอยตัวแบบง่าย ๆ (สุนัขตกน้ำ ปลากระดี่) 4) การว่ายน้ำแบบพื้นบ้าน (วัดวา) แต่เนื่องจากเวลาจำกัดจึงสอนเพียงสองประเด็นคือ การเตรียมร่างกายก่อนลงว่ายน้ำและพายเรือ และความปลอดภัยทางน้ำ ประกอบด้วย การเคลื่อนที่ในน้ำอย่างปลอดภัย ข้อควรระวังในการว่ายน้ำ การช่วยเหลือคนตกน้ำแบบต่าง ๆ และฝึกความคุ้นเคยกับน้ำ ประกอบด้วยดำผุด – ดำไผ่ (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

กระบวนการวัดและประเมินผล 1) สังเกตความสนใจของนักเรียนในการเข้าร่วมกิจกรรม 2) สัมภาษณ์นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรม ว่ากิจกรรมที่จัดขึ้นน่าสนใจและมีประโยชน์หรือไม่

แหล่งการเรียนรู้ คลองแสนแสบ และอุปกรณ์ปฐมพยาบาล

ผลการดำเนินการสอนหน่วยที่ 4 กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ

ในการดำเนินการสอนในหน่วยที่ 4 เป็นไปอย่างเข้มแข็ง เนื่องจากโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง มีอาจารย์พลศึกษาถึง 3 คน และมีครูในหน่วยอื่นที่ช่วยน้ำเป็น ทำให้เรื่องยากๆคือการให้เด็กสัมผัสกับคลองแสนแสบอย่างแท้จริง นับเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคคลองแสนแสบ ซึ่งจากการศึกษาในชั้น R1 พบว่าในบางโรงเรียนมีความกลัวที่เด็กจะได้รับอันตรายจากคลองฯมากถึงขนาดกันรั้วไม่ให้เด็กลงไปสัมผัสคลอง ซึ่งก็เท่ากับว่าเป็นการทิ้งโอกาสของการที่มีห้องเรียนธรรมชาติที่มีค่ามหาศาลทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของคลองแสนแสบ ต่างกับโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ที่มีการวางแผนการเรียนการสอนในการให้เด็กได้สัมผัสกับคลองแสนแสบอย่างรัดกุม ทั้งการเตรียมความรู้และร่างกายของเด็กก่อนลงคลอง การเตรียมสถานที่ด้วยครูชาวบ้านและเด็กนักเรียนที่โตและว่ายน้ำแข็ง การเตรียมบุคลากรทุกคนไปช่วยกันทั้งสอน ประชาสัมพันธ์และดูแลเรื่องความปลอดภัย ทั้งนี้ด้วยการมีทีมงานที่มีฝีมือและผู้บริหารที่มีความสามารถ ซึ่งเป็นข้อคิดสำหรับโรงเรียนที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่ติดกับโรงเรียน สามารถที่จะใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำนั้นๆได้ หากมีการร่วมกันวางแผน ร่วมกันทำงาน และร่วมกันประเมินผลงานร่วมกัน และที่สำคัญต้องไม่อยู่เพียงคุณอาจารย์เท่านั้น ดึงชาวบ้านมาช่วยการคิด ช่วยกันสอนลูกหลานของเขา กำลังของครูที่มีจำนวนน้อยก็จะสามารถแก้ไขได้ด้วยชาวบ้านที่มีความรู้และมีทักษะที่ดี

การประเมินผล จากการประเมินผลพบว่าขั้นการเตรียมการและการนำเข้าสู่บทเรียนอยู่ในระดับปานกลาง แต่เมื่อถึงขั้นดำเนินการสอนไม่ว่าจะเป็นการเตรียมร่างกายและการปฐมพยาบาลคนตกน้ำขั้นสรุปการเรียนการสอนอยู่ในระดับมาก ส่งผลให้ขั้นตรวจสอบให้อยู่ในระดับที่มากไม่ว่านักเรียนสามารถบอกความสำคัญของขั้นตอนการเตรียมร่างกาย การปฐมพยาบาลได้ทัศนคติที่ดีคือมีความสนใจและสนุกสนานกับกิจกรรม และสามารถปฏิบัติได้ (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

ข้อเสนอแนะของอาจารย์ไม่มี มีเฉพาะนักวิจัยที่เสนอว่าควรมีให้อาจารย์ที่มีความสันทัดในเรื่องของการเขียนจุดประสงค์และแผนการสอนมาแลกเปลี่ยนให้กับอาจารย์ที่รับผิดชอบในกลุ่มนี้เนื่องสันทัดในการดำเนินการสอนได้ดีเยี่ยม แต่ไม่สันทัดเรื่องการเขียนและการสรุปงาน และสถานที่ในการสาธิตที่ศาลาริมน้ำ เด็กที่อยู่ด้านหลังมองไม่เห็น ดังนั้นขั้นตอนการพัฒนาควรจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนทักษะการสอนระหว่างผู้สอน เพื่อช่วยให้เกิดการพัฒนารื่องการเขียนโครงการและหลักสูตรท้องถิ่น และควรเปลี่ยนไปใช้สถานที่ใหม่นั้นคืออาคารเอนกประสงค์ในการสอนสาธิตคนตกน้ำ แทนการใช้ศาลาริมน้ำ เพราะเด็กที่อยู่ด้านหลังมองไม่เห็นกิจกรรมได้ชัดเจน

การวิเคราะห์หน่วยที่ 4 นี้ ที่ใช้ทฤษฎีการสร้างความรู้ในแนวพุทธิปัญญาจากตัวเด็กเองหรือเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ไม่ว่าจะเป็นการเตรียมร่างกายด้วยการวิ่งอยู่กับที่จากเหาะๆถึงเร็วที่สุดหรือการปฐมพยาบาล เด็กต่างมีพื้นความรู้เดิมในเรื่องการวิ่งและการปฐมพยาบาลแต่ครูมา

โยงให้เห็นถึงการนำมาประยุกต์ใช้กับการเตรียมร่างกายก่อนว่ายน้ำ และการนำมาใช้ในการช่วยเหลือชีวิตคนที่ตกน้ำ

หน่วยที่ 5 โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงฟื้นฟูการแข่งเรือ ประกอบด้วย การฝึกทักษะการว่ายน้ำ การพายเรือ และการแข่งขันการพายเรือ

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้ นักเรียน 1) เรียนรู้ทักษะการว่ายน้ำ 2) เรียนรู้ทักษะการพายเรือ 3) ฝึกความชำนาญของการพายเรือ

กระบวนการเรียนรู้ มีการแบ่งเด็กเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเด็กเล็กและกลุ่มเด็กโต โดยกลุ่มเด็กเล็ก (ชั้น ป.3-4) ฝึกหัดว่ายน้ำท่าฟรีสไตล์ กลุ่มเด็กโต (ชั้น ป.5-6) เรียนการลอยตัวในน้ำ และว่ายน้ำฟรีสไตล์ ให้ลุล่วง ทักษะ ทักษะช่วยหาเรือเพื่อมาใช้ในการเรียนพายเรือ จากนั้นรวมกลุ่มเด็กเล็กและใหญ่ที่ศาลาริมคลองแสนแสบ อาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยที่ 5 สาธิตการพายเรือให้เด็กได้ดู แล้วแบ่งเด็กลงเรือลำละ 4 คน 2 ลำ รวม 8 คน โดยผลัดกันเป็นกลุ่มๆ หายพายไปข้างหน้า ถอยหลังและเลี้ยวกลับ จากนั้นให้ฝึกหัดที่บ้านต่อ เพื่อนัดอีกหนึ่งอาทิตย์ในการแข่งขันการพายเรือ

ในการเรียนครั้งที่สองในอาทิตย์ถัดมาเป็นการแข่งขันการพายเรือ โดยมีการเตรียมสถานที่เป็นลู่วิ่งในน้ำ และเส้นชัย แบ่งนักเรียนออกเป็นคณะสี่ จัดให้กองเชียร์อยู่ริมคลองและบนสะพานเหนือคลอง และกลุ่มที่เป็นตัวแทนในการแข่งขัน รางวัลการแข่งขัน คือ ผู้ชนะได้รับการคัดเลือกเพื่อไปแข่งขันกีฬาทางน้ำในวันอนุรักษ์ รักษาแม่น้ำลำคลอง (20 กันยายน 2545) ที่จะจัดขึ้นบริเวณโรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

สื่อการเรียนรู้ เรือ

แหล่งการเรียนรู้ คลองแสนแสบ

กระบวนการวัดและการประเมินผล ใช้วิธี 1) การสังเกตกิจกรรมการเรียนการสอน และสังเกตความสนใจของนักเรียน 2) การสัมภาษณ์นักเรียนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยการให้เพื่อนแนะนำต่อกัน

สาระการเรียนรู้ ประกอบไปด้วยเนื้อหา 2 ส่วน ได้แก่ การว่ายน้ำ และการพายเรือ (รายละเอียดในภาคผนวกที่ 1)

ผลการดำเนินการสอนหน่วยที่ 5 ในการสอนหน่วยที่ 5 ตั้งแต่การหัดว่ายน้ำเบื้องต้น และการพายเรือ จบด้วยการแข่งพายเรือ นับว่าเป็นโรงเรียนที่จัดกิจกรรมทางน้ำได้ดีมาก เด็กทุกคนได้รับความสนุกสนานและมีความรู้ ในขณะที่เดียวกันมีความปลอดภัยมากที่สุดเนื่องจากการระดมครูทุกคน รวมทั้งชาวบ้านมาช่วยกันดูแลความปลอดภัย เช่น มีการนับจำนวนเด็กที่ลอยตัวอยู่ในน้ำตลอดเวลา มีครูที่ว่ายน้ำได้ลอยตัวเพื่อคอยช่วยเด็กตลอดเวลา หรือกล่าวได้ว่าการสอนครั้งนี้อาจเป็นเรื่องยากสำหรับโรงเรียนอื่น แต่โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดงสามารถทำได้ง่ายด้วยการทำงาน

ประสานกันเป็นทีม และที่สำคัญครูทุกคนเห็นความสำคัญของการสอนในคลองแสนแสบ ซึ่งเป็นห้องเรียนธรรมชาติของชุมชนศาลาแดง

การสอนอย่างเป็นเป็นขั้นตอน จากง่ายไปยาก และสอนให้รู้เทคนิคของการว่ายน้ำ และการพายเรือ โดยมีลุงสอย ทับทิม คอยปล่อยตัวเด็กลงเรือ และคอยดูเรื่องความปลอดภัยของเด็กด้วย หนึ่งครูได้ใช้วิธีให้เด็กที่ว่ายน้ำและพายเรือเก่งสอนเพื่อนและน้องๆ เนื่องจากมีเด็กหลายคนว่ายน้ำเป็นอยู่แล้ว แต่มีน้อยคนที่พายเรือได้ ดังนั้นจึงเป็นที่เอ็นดูของคุณป้าที่มีบ้านริมคลองและตรงข้ามโรงเรียนที่เห็นเด็กพายเรือเบียวไปมา

นอกจากบรรยากาศที่เปื้อนยิ้มและเสียงหัวเราะของเด็กๆแล้ว กลุ่มพี่นาเสบและครูได้ร่วมสร้างบรรยากาศด้วยการเอาดนตรีนาเสบมาเล่นให้กำลังใจเด็กๆถึงริมคลอง ช่างเป็นความกลมกลืนของบรรยากาศของคลองแสนแสบ เพลงเก่าๆคลอด้วยดนตรีนาเสบ

เวลาของความสุขทั้งครู ศิษย์และชาวบ้าน อยู่ในช่วงของการสอนวิชาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องเรือ กับวิถีของชุมชนศาลาแดงนี้เอง ไม่ได้แยกจากกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ไม่แยกจากกันระหว่างการเรียนรู้กับความสุขเลย

การประเมินผล ในหน่วยที่ 5 เช่นเดียวกับหน่วยที่ 4 เนื่องจากเป็นกลุ่มอาจารย์ที่รับผิดชอบกลุ่มเดียวกัน ดังนั้นในขั้นของการเตรียมความพร้อมที่จะต้องเขียนจุดประสงค์และแผนการสอนอย่างละเอียดจึงเป็นเรื่องที่ยาก ส่วนใหญ่เป็นลักษณะแผนร่างเท่านั้น แต่เรื่องที่เป็นสิ่งที่ยากสำหรับการจัดการสอนในแนวปฏิบัติที่ต้องลงคลองสำหรับที่อื่นกลับเป็นเรื่องง่ายสำหรับอาจารย์ที่รับผิดชอบกลุ่มนี้ มีขั้นตอนการทำงานที่ละเอียดรอบคอบ ทำให้กิจกรรมผ่านมาทุกครั้งด้วยความปลอดภัย การสอนไม่ว่าจะเป็นเรื่องการว่ายน้ำ หรือพายเรือประเมินได้ว่าอยู่ในระดับที่มาก ทำให้ผลที่ได้ในขั้นตรวจสอบจึงอยู่ในระดับที่มากทั้งหมด ได้แก่ นักเรียนอธิบายความสำคัญและขั้นตอนของการว่ายน้ำและพายเรือได้ ด้านทัศนคติเด็กมีความเห็นว่าการสอนหน่วยนี้น่าสนใจ และสนุกสนาน ด้านการปฏิบัติเด็กสามารถทรงตัวในน้ำ ว่ายน้ำ พายเรือ และทำงานเป็นกลุ่มในที่นี้คือพายเรือเป็นทีมได้ (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

นอกจากนี้ทีมวิจัยได้ทำการสัมภาษณ์นักเรียนทั้งสองกลุ่มโดยใช้วิธีสุ่มถามและเด็กบอกรายชื่อคนที่สามารถที่กล้าแสดงความคิดเห็นได้ นักเรียนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักให้คำตอบว่า ชอบพายเรือและว่ายน้ำมาก นักเรียนบางคนชำนาญการว่ายน้ำและพายเรือมาก่อนก็จะคอยสอนเพื่อนๆ นอกจากนี้ยังเกิดพบว่า การเรียนครั้งนี้เป็นการเรียนในห้องเรียนธรรมชาติที่เด็กมีความสุขมาก เห็นได้จากความตั้งใจที่ฝึกพายเรือให้ได้ และความสนใจที่จะพายเรือ ว่ายน้ำ ท่ามกลางเสียงหัวเราะอย่างสนุกสนาน การไม่ยอมขึ้นจากเรือทั้งๆที่หมดเวลาเรียนแล้ว รวมทั้งการหาเวลามาเล่นน้ำในคลองแสนแสบกันเอง เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์นักการศึกษาที่เป็นชาวบ้านในพื้นที่ และมีส่วนในการช่วยปรับสถานที่ใน คลองก่อนที่เด็กๆจะมาเรียน ได้คำตอบว่า “ตัวเองดีใจที่มีส่วนช่วยให้เด็กได้เรียนว่ายน้ำในคลอง แสบ แสบ เพราะก่อนวันที่จะเรียน ได้ช่วยกันกับครูและเด็กโตในการเก็บขวดแตกที่อยู่ในน้ำ เก็บ ก้อนหินใหญ่ๆออกจากคลอง เพื่อให้นักเรียนปลอดภัยจากการเรียนในคลองแสบแสบ” และแสดง ความรู้สึกว่า “ดีใจที่เด็กได้มาเรียนแบบนี้ ไม่เคยมีมาก่อน เด็กๆสนุกมาก.....เท่าที่ถามผู้ปกครองก็ สนับสนุนกันดี”

นอกจากนี้ลุงสอย ทับทิม นักวิจัยชาวบ้านได้มีส่วนร่วมกับการเรียนในหน่วยนี้ โดยทั้งให้ และหาลูกเรือให้เด็กได้เรียน และมาให้กำลังใจและสอนเด็กพายเรือด้วย และแสดงความคิดเห็นว่า “เด็กๆเค้ามีความสุขที่ได้พายเรือ”

สรุปได้ว่าหน่วยที่ 5 ที่ยากมากนั้น ครูและชาวบ้านร่วมกันทำให้ประสบความสำเร็จได้ เป็นที่พอใจของทั้งผู้เรียน ผู้สอนและผู้ปกครอง อย่างไรก็ตามมีข้อเสนอแนะและการพัฒนาดังนี้

ข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่รับผิดชอบคือ เวลาที่ใช้ในการสอนมีน้อยเกินไปควรมีเวลามาก กว่านี้ นอกจากนี้มีเรือที่จะให้เด็กฝึกพายเรือได้น้อยในชุมชนเหลือเพียง 2 ลำเท่านั้น แนวทางการ พัฒนาในภาคเรียนต่อไปอาจจะนำหน่วยนี้ไปบรรจุสอนเข้าไปในวิชาพลศึกษาศึกษาที่สอนอยู่แล้ว ซึ่งจะทำให้มีเวลาในการสอนมากขึ้น ส่วนเรื่องเรืออาจจะระดมความช่วยเหลือของชุมชนหาเรือที่ ยังไม่ได้ซ่อมที่ไม่ได้ใช้แล้ว หาทุนไว้ซ่อมและมอบเป็นอุปกรณ์สำหรับการศึกษาให้กับโรงเรียน

สำหรับข้อเสนอแนะของทีมนักวิจัยเหมือนกับหน่วยที่ 4 คือการจัดกระบวนการสร้างเสริม ศักยภาพด้านการเขียนแผนการสอนให้กับอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้ เพื่อเติมเต็มในสิ่งที่มีศักยภาพสูงด้านการดำเนินการสอนอยู่แล้ว โดยใช้แนวทางของเพื่อนสอนเพื่อน นอกจากนี้จากการ แลกเปลี่ยนกับอาจารย์ผู้สอนได้ข้อสรุปว่าแม้ว่าการสอนจะเป็นที่ถูกใจเด็กๆ แต่ประเด็นหลักของ การโยนเข้าสู่เรื่องการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองขาดหายไป ซึ่งสามารถโยงในขั้นตอนการ สรุปการสอนได้ นอกจากนี้ควรขอความร่วมมือจากอาสาสมัครชาวบ้านที่ชำนาญเรื่องการว่ายน้ำ มาช่วยการสอนและดูแลความปลอดภัยของเด็กให้มากขึ้น สมทบกับการช่วยเหลือกันของครูทุก คนที่มีอยู่แล้วซึ่งสามารถทำได้ในภาคเรียนถัดไป

การวิเคราะห์หน่วยที่ 5 นี้เช่นเดียวกับการวิเคราะห์ที่ผ่านมา ซึ่งใช้ทฤษฎีการสร้างองค์ ความรู้ทั้งทางด้านพุทธิปัญญาและด้านปฏิสัมพันธ์กับสังคม เนื่องจากเด็กมีความรู้เดิมเรื่องของการว่ายน้ำอยู่แล้วเนื่องจากเกิดอยู่ริมน้ำ และยังใช้น้ำสำหรับการอาบ อาจจะมีบ้างไม่กี่คนที่ว่ายน้ำ ไม่ได้ ส่วนการพายเรือเป็นการเรียนรู้ด้วยการสอนจากครูและชาวบ้านที่อาสาช่วยสอน ซึ่งเป็นสิ่งที่เด็กมาเรียนรู้ใหม่เนื่องจากสมัยนี้ใช้การสัญจรทางถนนที่ขนานคลองทั้งสองฝั่งสะดวกกว่า การใช้การสัญจรทางน้ำ แต่การนำเรือมาเป็นสื่อการเรียนการสอนในห้องเรียนธรรมชาติ เพื่อเป็น อุบายให้เด็กได้สัมผัสกับน้ำทางกาย อันจะส่งผลไปถึงใจที่ผูกพัน รักและหวงแหน ไม่อยากทำร้าย

คลอง รวมทั้งคอยเตือนผู้อื่นที่ทำร้ายคลองแสนแสบอยู่ในปัจจุบัน ดังจะเห็นจากการสะท้อนความคิดเห็นของเด็กในการประเมินผลภาพรวมต่อไป ซึ่งการอธิบายในส่วนนี้สามารถในแนวคิดเรื่องมิติเชิงซ้อนเข้ามาได้ว่าในขณะที่เราสอนให้เด็กมีทักษะการว่ายน้ำและพายเรือ สิ่งที่เกิดขึ้นขึ้นมาจากความผูกพันกับน้ำที่ได้ไปว่ายน้ำที่ได้ไปพายเรือ นั่นคือจิตสำนึกที่อยากเป็นส่วนหนึ่งที่จะรักษาคองแสนแสบไว้ไม่ให้ใครมาทำลาย หรืออธิบายได้ด้วยแนวคิดที่ว่าภูมิปัญญาที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ที่สำคัญต้องมีอำนาจที่จะทำให้ชุมชนรู้ถึงคุณค่าและเกิดภาคภูมิใจในชุมชนของตน จึงจะเกิดกึกก้องเคลื่อนได้ หากมาปรับใช้กับกระบวนการสอนในหน่วยนี้ กล่าวได้ว่าความรู้ที่จะผลักดันให้เด็กเกิดการเห็นคุณค่าของคลองแสนแสบ คือนอกจากจะภูมิใจแล้วยังส่งผลถึงการมีจิตสำนึกต่อพื้นที่สาธารณะแห่งนี้ ความรู้นั้นต้องมีอำนาจต่ออุดมการณ์ของเด็กจึงส่งผลสะท้อนได้ ดังนั้นการสอนพายเรือหรือว่ายน้ำหากผนวกกับการสร้างอุดมคติของการเป็นการอนุรักษ์คลองแสนแสบแล้วจะเกิดขึ้นได้มากและยั่งยืนกว่านี้

หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยทางเรือ

หน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยทางเรือ มีหน่วยย่อย 3 หน่วย ได้แก่ หลักการของมัคคุเทศก์ วิธีการพูด และการทำของชำร่วย ดังรายละเอียดดังนี้

หน่วยย่อยที่ 6.1 หลักการของมัคคุเทศก์

หน่วยย่อยที่ 6.1 หลักการของมัคคุเทศก์ จัดในวันที่ 5 กันยายน 2545 ใช้เวลา 1 ชั่วโมง มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ทักษะในการพูด มารยาทในการต้อนรับแขก บทบาทสมมุติเรื่องมัคคุเทศก์น้อย ความรู้ในหลักการของมัคคุเทศก์ มี

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับทักษะการพูด ทักษะในการต้อนรับ มีความรู้ความเข้าใจในหลักการของมัคคุเทศก์น้อย

กระบวนการจัดการเรียนรู้ เริ่มจากครูให้ความรู้เกี่ยวกับการพูดที่ถูกต้อง เช่น อักษรอะ อักษรควบกล้ำ เป็นต้น และความรู้เกี่ยวกับมารยาทในการต้อนรับโดยนักเรียนศึกษาจากเอกสารที่ครูแจกให้ (ศึกษาเป็นกลุ่ม) จากนั้นเชิญวิทยากรมาให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องมัคคุเทศก์ เพื่อประเมินผลความรู้ความเข้าใจนักเรียนชั้น ป.5-6 แสดงบทบาทสมมุติ แล้วครูสรุปและชี้แนะข้อบกพร่องที่นักเรียนควรแก้ไขและปรับปรุงให้ดีขึ้น หลังจากนั้นหาช่วงเวลาพานักเรียนศึกษานอกสถานที่

สาระสำคัญ คือ มัคคุเทศก์น้อยเป็นวิชาพื้นฐานสำหรับให้เด็ก ๆ ได้นำความรู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพมัคคุเทศก์เพื่อแนะนำให้คนอื่นหรือผู้ที่มีความสนใจได้รู้จักแหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง และ ทำให้เด็ก กล้าพูด กล้าทำ และกล้าแสดงออก

สื่อการเรียนการสอน ประกอบด้วย 1) แบบบันทึกข้อมูลของนักเรียน 2) เอกสารที่ครูแจก

กระบวนการวัดและประเมินผล ได้แก่ 1) การสังเกตพฤติกรรมของนักเรียน 2) คะแนนจากการแสดงบทบาทสมมติ 3) ตรวจจากบันทึกข้อมูลของนักเรียน

ผลการดำเนินการสอนหน่วยย่อยที่ 6.1

เนื่องจากครูที่รับผิดชอบหน่วยที่ 6 ไม่สันทัดในการสอนเรื่องมัคคุเทศก์ จึงมีแนวคิดที่จะเชิญวิทยากรจากภายนอก แต่เนื่องจากเวลาจำกัดจึงไม่สามารถเชิญวิทยากรมาได้ จึงปรับกระบวนการสอนโดยไปดูงานนิทรรศการของโปรแกรมวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏจันทรเกษม ซึ่งจัดนิทรรศการชื่อ “หัวใจ สะพายเป้” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้เรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์แก่ประชาชนทั่วไป ตลอดจนสร้างจิตสำนึกให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดจิตสำนึกในการรักษาระบบนิเวศน์

ทีมวิจัยซึ่งเป็นอาจารย์ในสถาบันราชภัฏจันทรเกษมได้อำนวยความสะดวกในด้านรถประจำทางที่รับเด็กนักเรียนจำนวน 200 คน พร้อมอาจารย์ใหญ่ ครูประจำหน่วย ครูประจำชั้น และนักวิจัยชาวบ้านทั้ง 3 ท่าน

บรรยากาศในงานเริ่มตั้งแต่พิธีเปิด การแสดงบนเวที เนื้อหาที่แสดงตามบอร์ดต่างๆ มีหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องได้นำเสนองาน ได้แก่ กรมป่าไม้ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยฯ เป็นต้น กิจกรรมที่สร้างความสนุกสนานให้กับเด็กๆคือการป็นหน้าผาจำลอง นอกจากนี้ทางสถาบันราชภัฏจันทรเกษมได้จัดนักศึกษานิเทศศาสตร์ดูแลนักศึกษาเป็นกลุ่มๆ เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากพี่สู่น้อง

เด็กๆสนุกสนานจากการเรียนรู้นอกสถานที่ ได้สนุกสนานร่วมกับการเรียนรู้เนื้อหาต่างๆที่มีในนิทรรศการและจากคำแนะนำของพี่ที่พาเที่ยวงาน นับว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งแม้ว่าจะออกในรูปแบบของความสนุกสนานมากไปหน่อย แต่ต้องมีการสรุปให้นักเรียนอีกครั้งหนึ่งว่า ทำไมต้องเป็นท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ รวมทั้งเชื่อมโยงให้เห็นว่าหากเป็นที่ชุมชนศาลาแดงจะจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ขึ้นมาจะมีการนำแนวคิดมาใช้อย่างไร

การประเมินผล พบว่าในขั้นการเตรียมเรื่องหลักการมัคคุเทศก์อยู่ในระดับปานกลาง แต่การเตรียมเด็กที่จะได้มาทัศนศึกษาค่อนข้างดีทำให้เด็กกระตือรือร้นเป็นผลให้เด็กมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ ปฏิบัติกิจกรรมที่จัดขึ้นที่สถาบันราชภัฏจันทรเกษม เช่น การฝึกป็นหน้าผาเทียม เป็นต้น ส่วนขั้นการตรวจสอบพบว่านักเรียนยังมีความรู้เรื่องมัคคุเทศก์ปานกลางเนื่องจากการศึกษาดูงานอย่างเดียวไม่เพียงพอ อาจต้องสรุปเชื่อมโยงในขั้นตอนการสรุปอีกครั้งหนึ่ง (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

การวิเคราะห์พบว่ากรณีที่หน่วยนี้ประสบความสำเร็จในระดับปานกลาง อาจเป็นเพราะการวางแผนของการสอนในตอนแรกที่ไม่เห็นควรต้องมีเรื่องมัคคุเทศก์เป็นเรื่องดี แต่ในสภาพความเป็นจริงอาจารย์ที่รับผิดชอบไม่ได้สัมผัสเรื่องการฝึกอบรมการของการเป็นมัคคุเทศก์ หากแต่มีความเชี่ยวชาญอย่างมากในเรื่องการเกษตรเนื่องจากเคยได้รางวัลการสอนดีเด่นด้านการเกษตรมาก่อน ดังนั้นอาจต้องมีการปรับเนื้อหาในหน่วยนี้ไปสู่เรื่องที่อาจารย์มีความเชี่ยวชาญ แทนการต้องพึ่งวิทยากรจากภายนอก หรือมิฉะนั้นต้องเริ่มสำรวจวิทยากรในท้องถิ่นที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องมัคคุเทศก์ แต่ที่ศึกษามายังไม่มีใครโดดเด่น ดังนั้นเป็นไปได้สูงที่ในภาคเรียนถัดไปจะเปลี่ยนจากหน่วยที่ 6.1 เป็นเรื่องเกี่ยวกับเกษตรแทน

หากวิเคราะห์ตามแนวทฤษฎี อธิบายได้ว่าการจะเกิดผลลัพธ์ที่ดี ควรมีทรัพยากรและกระบวนการที่เหมาะสม ทรัพยากรซึ่งปกติรวมถึง ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ และทุนที่ถูกสร้าง ซึ่งในที่นี้ใช้เรื่องทุนธรรมชาติและทุนมนุษย์อธิบาย ดังนั้นแม้ว่าเราจะมีทุนทางธรรมชาติคือมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอย่างคลองแสนแสบในชุมชนศาลาแดงที่สวยงาม แต่เราไม่มีทุนมนุษย์คือ ผู้สอนยังไม่มี ความชำนาญในประเด็นเรื่องมัคคุเทศก์ เมื่อประเมินคุณลักษณะยังไม่เป็นที่น่าพอใจ การย้อนกลับไปสู่การเลือกใช้ทรัพยากรใหม่น่าจะเป็นทางออกที่ดี เช่น ในชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาตินั่นคือการทำการเกษตรธรรมชาติสวนทางกับคนส่วนใหญ่ที่ทำเกษตรที่ใช้สารเคมี มีทุนมนุษย์ทั้งอาจารย์ที่มีความสามารถด้านการเกษตรและแกนนำชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกที่เข้มแข็ง และมีทุนทางสังคมคือความไว้วางใจกันซึ่งกันและกันที่จะเชิญมาเป็นวิทยากรให้กับเด็ก ในขณะที่ชาวบ้านก็เชื่อใจโรงเรียนว่าจะนำความรู้ของเขาไปสร้างคนรุ่นใหม่ให้มีจิตสำนึกที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการเปลี่ยนเนื้อหาในภาคเรียนถัดไปเป็นเรื่องเกษตรธรรมชาติแทนมัคคุเทศก์น้อยจึงมีเหตุผล

ส่วนการโยงกับเรื่องการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบหรือไม่นั้น หากใช้เรื่องการมองแบบองค์รวม สามารถจะเห็นการเชื่อมโยงระหว่างน้ำในคลองแสนแสบ ดินที่ใช้ทำการเกษตรธรรมชาติหรือมีเป้าหมายสูงสุดของชมรมเกษตรธรรมชาติฯ นั่นคือเกษตรอินทรีย์คือไม่มีการแปดเปื้อนสารเคมีทั้งดินและน้ำ ดังนั้นหากทำร้ายดินด้วยสารเคมีดังที่เป็นอยู่ การชะล้างสารเคมีที่หน้าดิน และการซึมลงสู่ของชั้นดินที่มีมีสารเคมี ในที่สุดก็จะไหลไปสู่คลองแสนแสบเช่นกัน ดังนั้นหากทำเกษตรธรรมชาติ ก็จะรักษาดิน และรักษาน้ำในคลองแสนแสบในที่สุด

หน่วยย่อยที่ 6.2 การนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยว

แผนการสอนหน่วยย่อยที่ 6.2 การนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยว ในวันที่ 5 กันยายน 2545 ใช้เวลา 1 ชั่วโมง มีเนื้อหาเกี่ยวกับ การสำรวจแหล่งท่องเที่ยวริมคลองแสนแสบ และประวัติและความสำคัญของสถานที่ท่องเที่ยว

จุดประสงค์การเรียนรู้ ได้แก่ 1) เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยวริมคลองแสนแสบ 2) เพื่อให้ทราบประวัติและความสำคัญของสถานที่นั้น 3) เพื่อให้นักเรียนทุกคนได้รู้จักเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวบริเวณริมคลองแสนแสบ

กระบวนการเรียนรู้ เริ่มจากแบ่งนักเรียนชั้น ป. 3 – 6 ออกเป็น 4 กลุ่มๆละเท่าๆกัน และให้แต่ละกลุ่ม เลือกประธาน รองประธาน และเลขานุการ เพื่อเป็นตัวแทนกลุ่มในการดำเนินงานต่อไป จากนั้นให้นักเรียนแต่ละกลุ่มออกไปสำรวจแหล่งท่องเที่ยวริมคลองแสนแสบและสถานที่ที่น่าสนใจที่อยู่ในชุมชน หรือ ใกล้เคียงรวมทั้งแหล่งประวัติศาสตร์และสถานที่สำคัญ แบ่งการสำรวจออกเป็น 4 เส้นทางแต่ละเส้นทางมีครูควบคุมอย่างใกล้ชิดกลุ่มละ 2 คน โดยให้แต่ละกลุ่มสอบถาม หรือสัมภาษณ์ จากผู้รู้ หรือผู้นำท้องถิ่นที่มีความรู้เฉพาะด้านนั้นๆ รวมทั้งสังเกตและจดบันทึกไว้เพื่อเป็นข้อมูลในการนำเที่ยวต่อไป เสร็จแล้วให้นักเรียนแต่ละกลุ่มส่งตัวแทนออกมาอภิปรายเกี่ยวกับสถานที่ที่กลุ่มของตนไปสำรวจมาแล้วได้พบเห็นมาแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันในประเด็น ประวัติความเป็นมาของสถานที่นั้นๆ สิ่งที่น่าสนใจและน่าศึกษา สิ่งทีกลุ่มประทับใจ แนวทางการพัฒนาปรับปรุงเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไป หลังจากได้รับการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ได้ทดสอบสิ่งที่เรียนมาโดยพาแขกหรือผู้ที่มีความสนใจเที่ยวชมสถานที่ที่ท่องเที่ยวที่ไปสำรวจมา และทำหน้าที่มัคคุเทศก์น้อยอย่างเต็มรูปแบบ ร่วมกับให้นักเรียนแต่ละกลุ่มร่วมกันจัดป้ายนิเทศผลงานของกลุ่มตนเอง ทำยสุดครูและนักเรียนร่วมกันสรุป

สาระสำคัญ คือ คลองแสนแสบเป็นคลองที่มีความสำคัญต่อประชาชนที่อาศัยอยู่ริมคลองเป็นอย่างมากเพราะประโนธิตประชาชนต้องอาศัยน้ำที่อยู่ในคลองแสนแสบใช้เพื่ออุปโภคและบริโภคและสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้แต่ในปัจจุบันประชาชนไม่สามารถที่จะใช้น้ำในคลองแสนแสบเพื่ออุปโภคและบริโภคได้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะพัฒนาคลองแสนแสบให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไป

กระบวนการวัดและประเมินผล จาก 1) สังเกตพฤติกรรมของนักเรียน เช่น ความสนใจ ความร่วมมือ การทำงานเป็นกลุ่ม และการแสดงบทบาทสมมุติ 2) การตอบคำถาม 3) การอภิปราย 4) บทปฏิบัติการ

ผลการดำเนินงาน

ดังที่กล่าวไว้แล้วในหน่วยที่ 6.1 ที่เนื่องจากเวลามีจำกัด จึงใช้การประยุกต์เป็นกิจกรรมการดูงานที่สถาบันราชภัฏจันทรเกษมแทน อย่างไรก็ตามในเรื่องการสำรวจชุมชนและประวัติชุมชนได้มีการสอนไปแล้วในหน่วยที่ 1 และหน่วยที่ 2

แนวคิดและกระบวนการเรียนการสอนที่เตรียมไว้มีความสมบูรณ์ดีมาก อาจนำไปใช้ในภาคเรียนถัดไปได้

หน่วยย่อยที่ 6.3 ของที่ระลึก

หน่วยย่อยที่ 6.3 ของที่ระลึก จัดขึ้นในวันที่ 12 กันยายน 2545 ใช้เวลา 1 ชั่วโมง มีเนื้อหาเกี่ยวกับการประดิษฐ์จากกาบมะพร้าวเพื่อเป็นของที่ระลึก

จุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียน 1) สามารถประดิษฐ์เรือจากกาบมะพร้าวได้ 2) มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการประดิษฐ์ตกแต่งเรือได้ 3) มีความสามัคคีและทำงานเป็นกลุ่มได้ 4) เห็นความสำคัญของสิ่งประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเป็นของที่ระลึก 5) มีความภาคภูมิใจในผลงาน

กระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วยการแบ่งนักเรียนออกเป็น 5 กลุ่มเท่าๆกัน โดยให้แต่ละกลุ่มเลือกประธาน รองประธาน และ เลขากลุ่ม แต่ละกลุ่มจะมีครูที่ปรึกษากลุ่มละ 2 คน วิทยากรพี่เลี้ยงอีกกลุ่มละ 2 คน (นักเรียนชั้น ป. 6 ที่ได้รับการฝึกฝนมาแล้ว) ซึ่งจะควบคุมดูแลและให้คำปรึกษาอย่างใกล้ชิด จากนั้นครูแจกใบงานการประดิษฐ์เรือจากกาบมะพร้าวให้ทุกกลุ่มๆละ 10 ใบงาน และครูนำตัวอย่างเรือจากกาบมะพร้าวที่ประดิษฐ์สำเร็จรูปแล้วมาให้นักเรียนดู กลุ่มละ 2 ชั้น แล้วให้ประธานอ่านใบงานให้สมาชิกกลุ่มฟัง 1 รอบ และช่วยกันศึกษาใบงานให้เข้าใจ จากนั้นให้แต่ละกลุ่มลงมือปฏิบัติ ประดิษฐ์เรือจากกาบมะพร้าวตามขั้นตอนในใบงาน โดยมีวิทยากรพี่เลี้ยง (นักเรียน ป. 6) ควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดเมื่อเวลามีปัญหาจะได้สอบถาม แล้วให้แต่ละกลุ่มคัดเลือกผลงานที่ดีที่สุดมานำเสนอหน้าชั้นเรียนกลุ่มละ 1 ชิ้นและอภิปรายอุปสรรคและปัญหาและวิธีแก้ปัญหที่เกิดขึ้นในกลุ่มของตนเองให้เพื่อนสมาชิกกลุ่มอื่นได้รับรู้เพื่อให้เป็นข้อคิดและแนวทางในการทำงานครั้งต่อไป ท้ายสุดให้นักเรียนแต่ละกลุ่มจัดแสดงนิทรรศการผลงานของตนเองเกี่ยวกับการประดิษฐ์เรือจากกาบมะพร้าวตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นสุดท้ายเพื่อให้ผู้ที่มีความสนใจได้ชมและศึกษาในโอกาสต่อไป

สาระสำคัญ คือ กาบมะพร้าวเป็นของเหลือใช้ที่คนมองผ่านไม่เห็นความสำคัญแต่จริงๆ แล้วถ้าเรานำมาประดิษฐ์เป็นของใช้เพื่อมอบให้เป็นของขวัญหรือของชำร่วยได้เป็นอย่างดีเช่น ประดิษฐ์เป็นเรือจากกาบมะพร้าว และอื่นๆอีก มากมาย เป็นต้น ซึ่งสามารถนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมได้อีกด้วย

สื่อการเรียนการสอน ประกอบด้วย 1) ตัวอย่างเรือจากกาบมะพร้าวที่สำเร็จรูปแล้ว 2) ใบงาน 3) กาบมะพร้าว กาว แคลคูล์

กระบวนการวัดและประเมินผล ประกอบด้วย 1) สังเกตการทำงานกลุ่ม เช่น ความสามัคคี ความเสียสละ ความรับผิดชอบ ฯลฯ 2) ตรวจผลงานเรือจากกาบมะพร้าว

ผลการดำเนินการสอน

ได้มีการแบ่งงานให้เด็กหาอุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่น คือ กาบมะพร้าว เพื่อนำมาทำเรือ และให้เตรียมอุปกรณ์อื่นๆ เช่น กรรไกร สี แคลค เป็นต้น จากนั้นแบ่งเป็นออกเป็นกลุ่มๆละประมาณ 4-5

คน จำนวน 6 กลุ่ม จากนั้นครูได้นำตัวอย่างเรือที่ทำได้ยากบมะพร้าวที่เสร็จแล้วให้เด็กดู พร้อมสาธิตการทำเรืออย่างเป็นขั้นตอน พร้อมแจกใบงาน

แต่เนื่องด้วยมีเวลาจำกัด ร่วมกับอุปกรณ์มีไม่เพียงพอ ทำให้เกิดอุปสรรคการทำงานพอสมควร แต่ครูได้สรุปให้เห็นถึงความสำคัญของการนำวัสดุท้องถิ่นที่คนอาจจะมองไม่เห็นค่า เช่น กาบมะพร้าว แต่สามารถมาทำให้เกิดของที่ระลึกที่ประทับใจแก่ผู้มาเยือนได้เป็นอย่างดี

ประเมินผล เห็นได้ว่าอาจารย์ที่รับผิดชอบมีการเตรียมในเรื่องการให้ความรู้ในขั้นดี แต่ติดขัดที่นักเรียนไม่ได้เตรียมอุปกรณ์มา ทำให้แม้เด็กจะเข้าใจขั้นตอนและวิธีปฏิบัติอย่างดี แต่ไม่สามารถประดิษฐ์เรือกาบมะพร้าวได้ดี ส่งผลให้งานที่ทำ และการพัฒนาเรื่องความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และความภูมิใจต่องานในขั้นปานกลาง (รายละเอียดข้อมูลการประเมินผลอยู่ในภาคผนวกที่ 3)

ข้อเสนอแนะของอาจารย์ผู้สอนคือในการประดิษฐ์ของที่ระลึกเรือกาบมะพร้าวโดยแบ่งเด็กชั้นละ 1 คนโดยให้เด็กนักเรียนชั้น ป. 6 เป็นหัวหน้า และนักเรียนชั้น ป. 3 – 5 ชั้นละ 1 คน รวมเป็น 4 คน และในการเตรียมอุปกรณ์ให้เด็กนำอุปกรณ์มาส่งก่อนถึงวันที่จะประดิษฐ์ 1 อาทิตย์เพื่อเป็นการตรวจสอบอุปกรณ์ให้ครบ และระยะเวลาในการดำเนินการควรเพิ่มเป็น 1 สัปดาห์ หรือประมาณ 5 ชั่วโมง เป็นอย่างน้อย

จากการสังเกตการณ์ของนักวิจัย พบว่าบรรยากาศการเรียนการสอนการประดิษฐ์ของที่ระลึกค่อนข้างเคร่งเครียด อาจเป็นเพราะความไม่พร้อมในอุปกรณ์ที่เด็กไม่ได้เอามา อีกทั้งจำนวนเด็กมีมาก อาจารย์ที่สอนมีน้อย นักวิจัยและอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้จึงได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกันและนักวิจัยเสนอให้การปรับกระบวนการสอนเรื่องเรือประดิษฐ์โดยใช้วิทยากรจากพิพิธภัณฑ์เรือจิว เพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวิทยากรกับอาจารย์ที่รับผิดชอบ และแก้ปัญหาเรื่องจำนวนเด็กที่มากทำให้สอนได้ไม่ทั่วถึง เป็นการขออาสาสมัครจำนวนจำกัดที่ 20 คนที่สนใจการทำเรือจิวเท่านั้น ส่วนเรื่องอุปกรณ์วิทยากรเป็นผู้จัดเตรียมมาให้

การวิเคราะห์หน่วยที่ 6.3 เรื่องการประดิษฐ์เรือกาบมะพร้าว ที่จริงแล้วเป็นแนวคิดที่ดีที่ใช้วัสดุในท้องถิ่น แต่ปัญหาอยู่ที่ความไม่พร้อมของผู้เรียน และวัสดุอุปกรณ์ นอกจากผู้สอนไม่สามารถสร้างบรรยากาศการเรียนที่ทำให้เด็กสนุกที่จะเรียนได้ ทำให้ผลลัพธ์ของกระบวนการสอนอยู่ในระดับปานกลาง หากลองเปลี่ยนบริบทใหม่ทั้งผู้สอน ผู้เรียน วัสดุอุปกรณ์ บรรยากาศในการเรียนในภาคเรียนถัดไป เพื่อทดสอบดูว่าเมื่อบริบทเปลี่ยนจะทำให้กระบวนการเรียนรู้เปลี่ยนหรือไม่ในภาคเรียนถัดไป ซึ่งแนวคิดนี้มาจากแนวคิดเรื่องบริบทที่แนวทางการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนให้มีความสามารถที่จะเรียนรู้และพัฒนา นอกจากการจัดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสาระการเรียนรู้ต่างๆแล้ว บรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียนก็มีความสำคัญเช่นกัน ดังนั้นหากปรับทั้ง

บริบทดังกล่าว และสาระการเรียนรู้เป็นเรื่องเรือเหมือนกันเพียงแต่มีอีกรูปแบบหนึ่ง น่าสนใจว่า ความสนใจของเด็กจะเป็นอย่างไร ดังนั้นจึงได้จัดการเรียนการสอนดังกล่าวในภาคเรียนถัดไป

จากการศึกษาภาพรวมหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงที่ประกอบไปด้วย 6 หน่วย ประเมินผลได้ว่าส่วนใหญ่อยู่ในระดับดี ยกเว้นหน่วยที่ 2 ประวัติของชุมชนศาลาแดง และหน่วยที่ 6 มัคคุเทศก์น้อยอยู่ในระดับปานกลาง ที่เป็นเช่นนี้เพราะในหน่วยที่ 2 อาจารย์ผู้รับผิดชอบเริ่มจัดทำกระบวนการสอนเป็นครั้งแรกจึงยังไม่สามารถทำได้ราบรื่น แต่สังเกตว่าได้มีการนำบทเรียนที่ผิดพลาดมาแก้ไขทำให้หน่วยที่ 3 สามารถจัดการสอนได้ดี ส่วนหน่วยที่ 6 เป็นเพราะอาจารย์ที่รับผิดชอบหน่วยนี้เป็นอาจารย์เกษียณไม่สันทัดเรื่องมัคคุเทศก์ที่ต้องสอนพูด สอน มารยาทต่างๆเพื่อการนำท่องเที่ยวในชุมชนได้

สรุปการวิเคราะห์ห้วงหลักสูตรท้องถิ่นชุมชนศาลาแดง ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2545 พบว่าสาระการเรียนรู้ได้นำแนวคิดใหญ่มาสองประเด็นคือแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้ในแนวพุทธิปัญญาและแนวปฏิสัมพันธ์กับสังคม โดยในแนววัฒนธรรมชุมชน เน้นแนวแนวคิดที่ว่าภูมิปัญญาที่จะส่งผลสะท้อนต้องเป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นอุดมการณ์ อำนาจที่ส่งผลให้นักเรียนเห็นคุณค่าของชุมชนศาลาแดง คลองแสนแสบ และเรือ นอกจากนี้แนวคิดที่นำเรือมาใช้เป็นตัวสื่อการเรียนการสอนซึ่งจะทำให้เด็กใกล้ชิดกับน้ำ เนื่องจากเรือสามารถสร้างบรรยากาศให้เด็กสนุกได้ง่าย ในขณะที่เดียวกันก็สามารถดึงให้เด็กได้มาสัมผัสกับน้ำอันจะทำให้เกิดความรัก ความผูกพันของเด็กที่มีต่อน้ำ ซึ่งวิธีคิดดังกล่าวที่เกิดการให้คุณค่าสองประการในเวลาเดียวกันเรียกว่าใช้แนวคิดของมิติเชิงซ้อนขึ้น นอกจากนี้จากข้อสรุปของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นภาคเรียนแรกที่เกี่ยวข้องกับการสร้างจิตสำนึกให้รักษาคคลองแสนแสบผ่านทางหลักสูตรเรือกับวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดงที่จะประสบความสำเร็จมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยดังนี้ วิสัยทัศน์ของผู้บริหารที่เห็นความสำคัญของหลักสูตรท้องถิ่นตลอดจนความสามารถในการบริหารบุคคล เวลา และวัสดุอุปกรณ์ที่นำมาใช้เป็นสื่อในการสอน ผู้สอนที่มีความรู้ในประเด็นเนื้อหาที่รับผิดชอบ ผู้เรียนที่มีทัศนคติด้านบวกต่อรูปแบบการสอนแบบปฏิบัติจริง ชุมชนที่ให้การสนับสนุนด้านความคิดและอุปกรณ์การเรียนการสอนในที่นี้คือเรือ และนโยบายที่จะต้องจัดหลักสูตรท้องถิ่นในปีการศึกษา 2546

ส่วนเงื่อนไขที่ทำให้หลักสูตรดังกล่าวในภาคเรียนนี้ประสบความสำเร็จมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับ ประสพการณ์เดิมของนักเรียนที่ผูกพันกับธรรมชาติตั้งแต่เกิดเนื่องจากชุมชนศาลาแดงอยู่ริมน้ำและพายเรือ นอกจากนี้ประสพการณ์ที่คุ้นเคยกับเพลงพื้นบ้านไม่ได้ถูกแทรกแซงจากสื่อมวลชนเนื่องจากวิถีชีวิตที่อยู่ในสังคมที่ครอบครัวเป็นชาวมุสลิมที่ต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การละหมาด 5 เวลาทุกวัน และเด็กได้ทำละหมาดที่มีสัจยฮาซานุดดินตอนเที่ยงครึ่งทุกวัน ทำ

ให้นาเสบเข้าไปอยู่ในใจของเด็กอย่างเข้มแข็ง จนเพลงที่มาจากส่วนกลางไม่สามารถเบียดให้ตกขอบไปได้เหมือนดังที่ทำกับสังคมอื่นได้ นอกจากนี้เป็นเรื่องเงื่อนไขของการที่เป็นโรงเรียนขนาดเล็กทำให้การสั่นไหวเปลี่ยนแปลงเวลา เนื้อหาในการเรียนไม่ยากนัก อีกทั้งมีรูปแบบของการที่ครูต้องมาช่วยกันทำให้แม้ไม่ใช่หน่วยของตัวเอง นอกจากนี้เป็นเพราะเป็นชุมชนที่คุ้นเคยกับการใช้น้ำในคลองแสนแสบในชีวิตประจำวัน ดังนั้นการที่เด็กจะมาเรียนเรื่องการพายเรือ การว่ายน้ำในคลองแสนแสบจึงไม่แปลกอะไร กลับเห็นดีด้วยเพราะจะได้นำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

สำหรับที่จะบอกว่าหลักสูตรนี้ประสบความสำเร็จหรือไม่ในภาคเรียนนี้ ที่มิวิจัยเห็นว่าประสบความสำเร็จส่วนหนึ่งของการที่เด็กให้การยอมรับ และเกิดความรู้และทัศนคติที่ดีต่อชุมชนคลองแสนแสบและเรือ แต่ยังไม่ถึงเป้าหมายของการที่เด็กจะเกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบเนื่องจากยังขาดการเชื่อมโยงจากเนื้อหาที่สอนไปสู่เรื่องการสร้างจิตสำนึกดังกล่าว ซึ่งจะได้มีการปรับปรุงข้อบกพร่องในภาคเรียนถัดไป